

PSYCHOLOGIAE

EMPIRICAЕ

COMPENDIUM.

AVCTORE

IOANNE SCHOEN,

IN GYMNASIO WIRCEBURGENSI PHILOSOPHIAE PROFESSORE P. O.

— — Ne prorsus inutilis olim
Vixisse hic videar, pereamque in funere totus.

MARCEL. PALING.

WIRCEBURGI

§ V M T I B V S A V C T O R I S.

M. D. C. C. C. 22.

PSYCHOLOGIAE

EMPIRICAЕ

COMPENDIUM.

AVCTORE

IOANNE SCHOEN,

IN GYMNASIO WIRCEBURGENSI PHILOSOPHIAE PRO-
FESSORE P. O.

— — Ne prorsus inutilis olim
Vixisse hic videar, pereamque in funere totus.

MARCEL. PALING.

WIRCEBURGI

§ V M T I B V S A V C T O R I S.

M. D. C. C. C. 22.

THE NATIONAL ARCHIVES

RECORDS

OF THE

DEPARTMENT OF THE INTERIOR

LANDS

AND MINES

WASHINGTON, D. C.

1910

U. S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE

100-10000

REVERENDISSIMO AC CELSISSIMO

S. R. I. PRINCIPI

AC

DOMINO DOMINO

GEORGIO CAROLO

EPISCOPO WIRCEBURGENSI

FRANCIAE ORIENTALIS

D V C I

BAMBERGAE COADIVTORI

DOMINO DOMINO SVO

LONGE CLEMENTISSIMO

COMPENDIVM HOCCE

SVBMISSISSIME

DEDICAT

Seniorem infimus

Auctor.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

1954

PHYSICS 311

PHYSICS 311

PHYSICS 311

PHYSICS 311

PHYSICS 311

PHYSICS 311

PHYSICS 311

PHYSICS 311

PHYSICS 311

PHYSICS 311

PHYSICS 311

Benevole Lector!

Hunc tibi libellum trado, qui profit, teque iudicem seuerum, aequum tamen experiatur, magnopere optans. Gloriam laudesque non quaero, sed viri sapientis atque eruditi adfensum magni faciens, ipso, haud minimo sane laborum pretio, delector & ad altiora prouocor. Vituperia ex veritatis amore scientiaeque studio neutiquam promanantia animo constanti sperno ac contemno; quae autem meliora mihi ostenderis, gratus accipiam; quae minus vere, distincte & concinne dixerim, emendaturus.

Noua prorsus, insolita & paradoxa hic non reperiēs: *veterem* enim tractaui hominem. Qua aliorum libris fideliter citatis vsus sim, ratio facile patefcit. Reliquum est, vt disertis verbis obseruem, meis proxime discipulis librum praesentem scriptum esse: inde lingua latina & breuitas inter praecepta fuerunt. Vale!

Scripsi Wirceburgi 24. Iuni

1800.

Auctor.

Errata.

Pag. 8. lin. 13 repræent. . l. repræsent. .

— in not. leg. LEIBNITIVS.

— 22. lin. 4 ab infr. Organis l. Organî

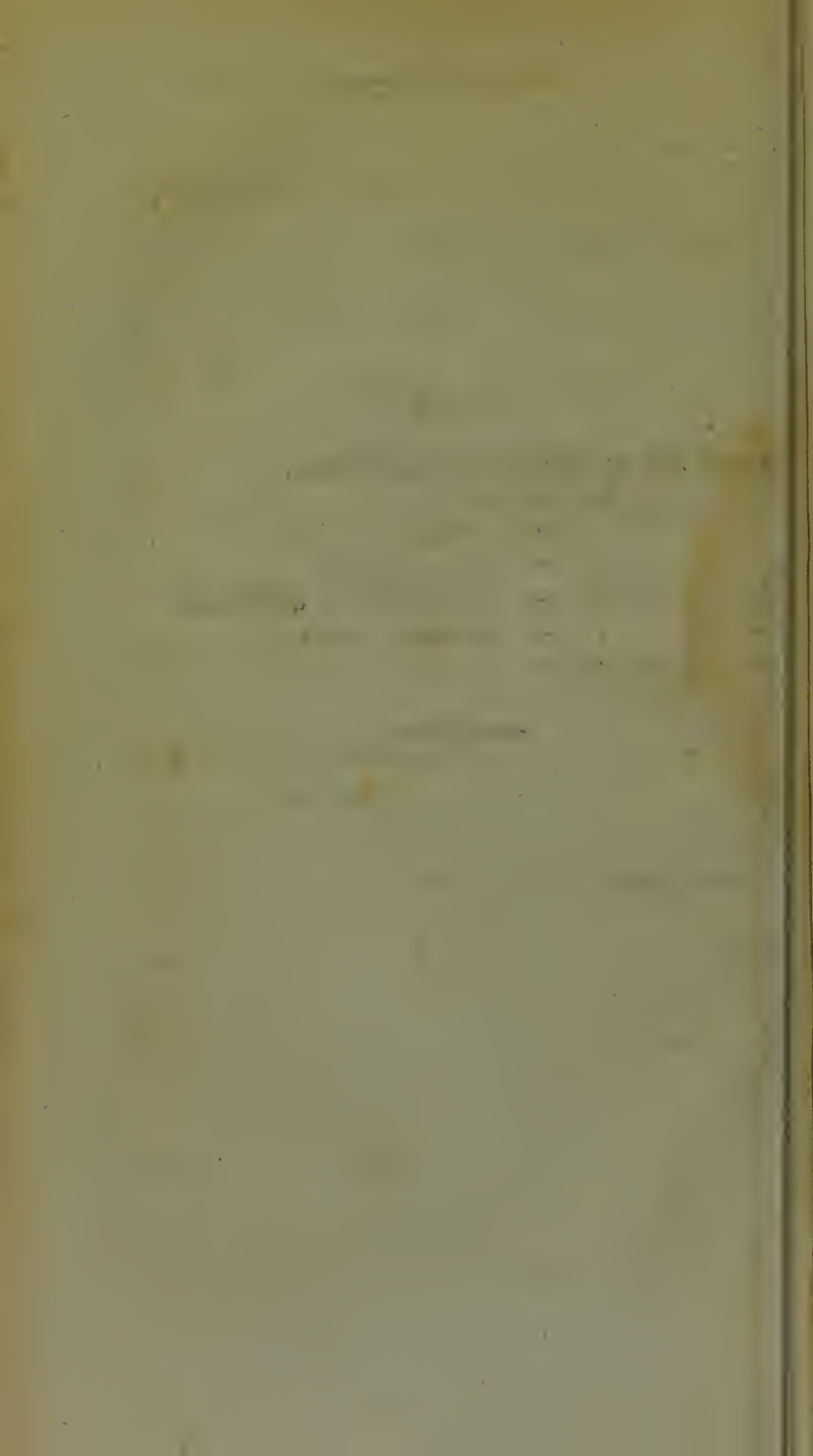
— 26. — 3 — §. 13. l. §. 12.

— 48. — 10 — oscillationem l. oscillationis

— 54. — 7 — cerebra l. crebra

— 126. — 4 — esse l. est

AD
PSYCHOLOGIAM EMPIRICAM
INTRODVCTIO.

§. I.

Scientia — empirica, rationalis.

Scientia generatim dicitur complexus cognitionum systematicus, quarum fons, si ipsa experientia sit, scientia audit *empirica*, vt discernatur a sic dicta *rationali*, cuius, quas complectitur, cognitiones ex ipsa ratione vt fonte deriuantur. Quum experientia *completa* nunquam dari possit, consequens est, vt scientia quoque empirica nunquam completa edici queat, cuius igitur materia ceu *indefinita* spectetur, oportet. Nec difficile perspectu est, scientias empiricas neutiquam ea, qua scientiarum rationalium vnaquaeque gaudet, certitudine excellere, propterea quod experientia tantum, esse aliquid, minime autem, tale necessario existere, edocemur.

Haec modo dicta facile ad Psychologiam qua scientiam empiricam adplicabis.

§. 2.

Scientiarum empiricarum diuisio generalis.

Scientiarum empiricarum obiectum generale *natura* est, quatenus hoc vocabulo cunctarum, quae sensibus subiici possunt, rerum complexus denotatur. Hinc ratione diuersitatis sensuum, quibus obiecta naturae percipimus, scientiarum empiricarum duplex generatim extat classis, quarum sibi *altera sensus externi, altera vero interni* obiecta vindicat. Illa *Somnologia* (Körperlehre), haec *Psychologia* (Seelenlehre) compellatur.

§. 3.

Psychologiae limites.

Psychologia est pars *Anthropologiae*, quae de conditionibus hominis *empiricis* doctrina est. Haec igitur totum hominem sibi obiectum sumit, Psychologia vero animi phoenomena tantummodo pertractat. Anthropologia dein dicitur *Physiologia* (medizinische Anthropologie), quae ad inuestigandum corpus humanum materiamque cum eo connexam restringitur, id modo expendens, quod homo soli naturae debet. Quatenus *tertio* Anthropologia de influxu corporis animique mutuo agit, atque phoenomena ex eo commercio prodeuntia explicat, *philosophicam* adpellant. Anthropologiae denique illa pars, quae praecedentium partium cognitiones praesupponens, hasce & generatim omnia, quae de homine experientia docemur, eum in vsum vertit, ut nos instruat, qualem se homo ipse *faciat*, facere possit,

ac qualem oporteat, nuncupatur *pragmatica*. * Tribus hisce relictis Anthropologiae partibus accensenda adhuc est Psychologia, ut vocant, *rationalis*, penitiorum ipsius essentiae animi praetendens cognitionem. Psychologia vero empirica de animo agit, qua phaenomeno, siue quatenus hic complexum phaenomenorum sensu interno perceptibilem designat.

§. 4.

Psychologiae empiricae diuisio

A. *in generalem, specialem & indiuidualem.*

Psychologia *generalis* agit de illis hominis conditionibus animique legibus, quibus quodlibet generis humani indiuiduum subest; *specialis* autem singularum hominum classium discrimina indagat; *indiuidualis* obiectum vnicum indiuiduum est, cuius singula facta ad systema quoddam redacta philosophice explicat, adeoque ex eorum nexu ostendit, quomodo, qualis re sit homo, talis euaserit. Hic Psychologiam generalem tractamus.

B. *in theoreticam & practicam.*

Theoretica de animo perhibet cuncta, quae vel sint, vel contingant, vel contingere possint; *practica* vero, quae in theoretica stabilita sunt, adhibet, ut exin praecipuos notatuque dignos hominis status internos explicet, regulas prudentiae ad fines nobis praefixos consequendos,

* Kant's Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. - Vorrede.

praeceptaue mutationes generatim in aliis producendi, statuatur, hominesque vere diiudicare doceat.

§. 5.

Psychologiae partium conspectus.

Psychologia theoretica (empirica, vniuersalis), cuius obiectum est animus huiusque facultates, earundemque leges, quatenus sola experientia stabiliri valent, in tres partes (ad principia rationalia) recte dispartitur:

I. partem constituit *theoria facultatis repraesentandi* & quidem inprimis generalis, quatenus experientia ducimur. — Primariae huius partis iterum duae *extae* secundariae:

1) Psychologia agit *de facultate cognoscendi inferiori*, atque hac quidem parte

a) *de sensualitate*, ceu facultate obiectorum *praesentium* intuitus habendi;

b) *de facultate imaginandi*, qua facultate intuituum obiectorum *absentium*.

Hisce adiiciunt, quae de facultatibus, a facultate imaginandi maximam partem pendentibus, psychologicae tradi possunt, e. g. de praecognitione, memoria, reminiscencia &c., atque notatu dignissimi animi status, e. g. meditatio, insomnia &c. inde explicantur.

2) Psychologia facultatem cognoscendi *superiorem* pertractat, & quidem specialiter

a) *Intellectum* (Verstand), tanquam facultatem conceptuum & iudiciorum;

♯) *Vim iudicandi* (Urtheilskraft);

γ) *Rationem* (Vernunft).

Quibus *singulis* rursus subnectitur *sagacitas* (Scharfsinnigkeit), *ingenium* (sensu strictiori Witz) & *generatim ingenium* (sensu latiori, Genie).

II. Pars secunda complectitur *facultatem sensorum* (Gefühlvermögen). Hac parte agitur:

1) de sensione in genere; &

2) de sensionibus specialibus:

a) de sensione mere *sensuali*; b) de sensione mere *intellectuali*; c) de sensione *aesthetica*; d) de sensione *moralis*.

Hiscæ doctrinæ de *affectionibus* subiungitur.

III. Partem tertiam *theoria facultatis adpetendi* (Begehruungsvermögen) constituit. Hic

1) indagatis legibus adpetendi *generalibus*;

2) *speciatim* agitur

a) de *propensione*; b) de *instinctu*; c) de *inclinatione* (Neigung); d) de *passione* (Leidenenschaft).

SCHOLIUM I. Tribus hisce Psychologiae theoreticae partibus praesertim absoluitur *naturae animi disquisitionis* (die Seelennaturkunde), quam *Physiologiam* quoque appellant; qua vero in theoria simul & morbi animi cognoscuntur, e. g. noctambulatio, affectus, passiones, vesania &c., qui si peculiari parte pertractarentur, haec nomine *disquisitionis aegritudinum animi* (Seelenkrankheits-

kunde) siue *Pathologia* insigniri deberet. Ad Psychologiam theoreticam psychologi inluper referunt *Semioticam, animi signorum doctrinam* (Seelenzeichenkunde). Verum ea parte proprie fit transitus a Psychologia theoretica ad practicam. Semiotica, quae *Physiognomicam, Pathognomicam, Mimicam & psychologicam linguae doctrinam* continet, * in coniunctione cum doctrina de *Temperamento* a KANTIO ** *Characteristica anthropologica* hominis generatim salutatur; eademque cum *speciali Characteristica* diuersi nimirum sexus, nationis, Anthropologiae pragmaticae pars secunda est.

SCHOL. 2. Alii psychologi Psychologiae theoreticae partem quandam, quam supra Anthropologiam philosophicam nuncupauimus, admittunt. Quoniam vero haec pars ad Psychologiam practicam potius pertinet, nos hic eam silentio praeterimus.

* *Empirische Psychologie* von C. Ch. E. Schmid. pag. 30—34.

** *Lib. cit.* p. 253.

PSYCHOLOGIAE EMPIRICAE

SECTIO I.

DE FACULTATE REPRÆSENTANDI.

CAPVT I.

DE FACULTATE REPRÆSENTANDI GENERATIM.

§. I.

Repraesentatio.

Nomine repraesentationis generatim id intelligimus, quo sibi conscius homo fit cum alicuius a se diuersi tum suimet ipsius vt subiecti repraesentantis. Facultas vero subiecti, repraesentationes habendi, facultas audit repraesentandi.

Haud igitur quaecunque mutatio in nobis contingens repraesentatio audit, quo nomine illa potius insignitur, qua *aliquid nobis* repraesentatur. Mutatio igitur interna, qua neque obiecti alicuius, ad quod referatur, neque subiecti repraesentantis conscientiam nanciscimur,

nulla est repraesentatio. Repraesentatio igitur abque conscientia impossibilis. Ea enim talis foret, qua nihil & nemini repraesentaretur, i. e. *nulla*. Repraesentationem & conscientiam intimo gaudere vinculo, exin suoapte liquet.

SCHOL. Nolo hic immorari peruulgatae * liti: „num dentur repraesentationes cum conscientia non coniunctae“ definientiae, conuictus totam litem tandem ad Logomachias delabi. Recentissimum exemplum ipsum praebuisse KANTIVM non difficile perspectu est; is enim *impressioes* in organa sensoria & *impressiones* facultatis imaginandi & memoriae aperte confundit cum *repraesentationibus*. Illae impressiones ad conscientiam euectae repraesentationes demum dici poterunt.

§. 2.

De claritate & distinctione in conscientia repraesentationum.

Conscientia repraesentationum ad earundem obiecta ab omnibus aliis discernenda sufficiens *Claritas* vocatur; *clara* hinc dicitur repraesentatio, cuius obiecti adeo

* Repraesentationes *mere obscurae* praesertim LEIBNITZIVS, cuius aduersarius LOCKIVS fuit; & inter recentiores Cl. PLATNER in Psychologia ante paucos annos edita & recentissime KANTIVS defendebant. Sententiam contrariam tenent Cl. REINHOLD in theoria facultatis repraesentandi & Cl. SCHMID in lib. cit. & Cl. REIL in diff.

nobis conscii sumus, vt illud ab omnibus aliis distinguere valeamus; secus erit obscura. Verum conscientia, quae praeter priorem notam & hac gaudet praerogatiua, vt repraesentationis varii, i. e. repraesentationum, quae ea composita est, claritatem obtineamus, nuncupatur *Distinctio* (Deutlichkeit). Est consequenter repraesentatio *distincta*, si omnes eius notae, singulaeue repraesentationes eandem constituentes clarae sint. Repraesentationi distinctae opponitur *non distincta*, cuius ratio in *confusione* sita est.

§. 3.

Repraesentationes claras & distinctas habendi conditiones.

A. Attentio.

Attentionis defectum in causa nonnunquam esse, quate non tantum non clarae saepius sint repraesentationes, verum etiam nullas obiectorum licet praesentium habeamus, larga nos docet experientia. Atque attentio quidem duplici sensu intelligi potest, nimirum vt *animaduersio* (das Bemerken), & attentio in sensu proprio sumta. Animaduersio est status animi *inuoluntarius*, repraesentationes efformandi, eaque eo maior semper, quo maior & viuacior ipsa vis repraesentandi est, id quod pendet a stimulis siue irritamentis, quae si sint nobis cognita, fortia, grata & ingrata facilius percipiuntur, cum sua propria vi fortem animi actionem, quae praesentem subprimit, suscitent. Quo in casu itaque status animi ceu necessarius spectari debet: verum

attentio in sensu proprio definienda, est status animi *quies*, quam ipsi de industria siue ex arbitrio conciliamus, ut praesentem fortio rem actionem cohibentes mitiori stimulo euoluendi actionem locus comparetur. Attentionem in hanc vel illam rem dirigendi habitum vsu adquirimus. Quibus haec est facultas, *animi praesentia* (presence d'esprit) tribuitur; status animi ei oppositus *absentia* * audit.

§. 4.

Cont. Attentionis praedicata & leges.

Ratione modi, quo ad rem quandam attentio dirigitur, haec vel est 1) *perdurans* siue fixa (anhaltend), quatenus circa idem obiectum satis diu versatur; secus *volabilis* (flüchtig) dicitur; vel 2) attentio saluatur *secundum regulam procedens* (ordentlich, regelmässig), si animus finis sibi conscius sit, cuius consequendi gratia attentionem in hanc vel illam rem figat; secus *distracta* (zerstreut) vocatur.

* *Distractio* (Zerstreuung) est status animi, vbi attentio a certis repraesentationibus auersa ad alias heterogenas dirigitur. Distractio hinc vel est *dissipatio* (voluntaria distractio) vel *absentia* (involuntaria distractio). Illa nonnunquam necessaria est & beneuola; haec vero vitiosa semper, ipsaque habitualis praesertim lectione librorum redditur, quorum tenor phantasia potius, quam intellectum occupat.

Quoad attentionis leges, notentur sequentes: a) attentio fixa erit, nisi fortiori stimulo status arbitrii vincatur; b) volatilis eadem erit, si stimuli continuo fortiores eo in casu sese excipiant; c) ut attentio perduret, multum quoque refert, quodnam sit obiectum, circa quod animi actiuitas versetur; num huic praebetur varium *conueniens*, nec ne; alias animus mox defatigatus attentionem ad alia obiecta distrahet; d) distracta denique attentio erit, animo plures simul fines, qui repraesentationibus determinentur principalibus, ad quas materia data facili negotio referatur, prosequente.

§. 5.

B. *Abstractio.*

Abstractione similiter ac attentione *arbitraria* nobis competit conscientia nostrarum repraesentationum, quas claras distinctasque reddere nitimur. *De aliqua repraesentatione abstrahere*, nihil aliud est, quam repraesentationem, cuius conscii sumus, quandam cohibere, quominus cum aliis in vna conscientia coniungatur. *Aliquid autem sibi abstrahere*, (e. g. regulam) est conscientiam nancisci eorum, quae ex comparatione rerum ad nos relatarum facta resultant. * Facile exin colligitur, quid sit, repraesentare aliquid *in abstracto & in concreto*.

* Abstractio eo sensu sumta (Absonderung) proprie *reflexionis* nomine (Ueberlegung) forsan distinguenda erit. Reflexio enim generatim comparatio rerum est iuxta earundem diuersitatem & similitudinem, ut, quae in vario heterogeneo communia contineantur, perscrutemur.

Qui hac facultate abstrahendi pollet, non coactus, sed liber in repraesentando adparet, plenumque in repraesentationes suas dominium exercet, quatenus arbitrarie omnes repraesentationes ex coniunctione cum alia in vna conscientia excludit, vt eam solam cogitando persequi possit; illi igitur iure tribuitur *animus sui compos.*

§. 6.

Cont. Abstractionis usus.

Abstractione duplici hic assignando modo cum fructu utimur.

1) Repraesentationes praesertim distinctas eius ope reddimus. Namque hac fit, vt quamlibet repraesentationem cum alijs in vna conscientia connexam seorsim possimus spectare, quo non potest non effici repraesentatio clara atque distincta.

2) Omnis disquisitio de nouo instituenda abstractione tantummodo fit possibilis. Vt enim de nouo inquiramus in veritatem quamcunque, de hucusque cognita validaque repraesentatione illius abstrahamus, necesse est, ad formulam A non est A. Consequenter facultas abstrahendi etiam dici potest facultas repraesentationem aliquam non habendi.

§. 7.

Cont. Abstractionis dignitas psychologicae expensa.

Quanti sit abstrahendi facultas, iam ex modo §. pr. dictis concludere licet. Abstractionis defectus in causa

tenendus, quare mens praeiudiciis semel capta, hisce vix vnquam liberetur. Inde quoque fit, vt homines faepissime actiones principiis, quae ipsi profiteantur, repugnantes ponant. Ita regem in exilium a suo missum populo iamque cuilibet cui aequalem conductores solitis fortassis honoribus veneraturi forent, propterea quod regem ceu non regem considerare haud possent. Eadem ex ratione plurima hominum pars veteri solitoque tenax insistit, aliorumque sub tutela gemit; vinculi enim consueti repraesentationum vi fertur.*

CAPVT II.

DE FACVLTATE COGNOSCENDI INFERIORI.

§. 8.

Quid sit facultas cognoscendi? quid inferior, superior?

Repraesentatio *sensualis*, i. e. repraesentatio ex adfectione, quatenus subiectum repraesentans factarum impressionum conscium sibi fit, orta opponitur *intellectuali*, ex ipsa animi actiuitate progenitae. Respectu repraesentationis sensualis animo competit *Passiuitas*, & facultas recipiendi; respectu vero intellectualis caractere *Spontaneitatis* (Selbstthätigkeit) insignitur. Neutra vero, nec repraesentatio sensualis, nec intellectualis per

* KANTII Anthropol. pag. 4.

se est *cognitio*, quippe quae ex ambarum coniunctione primum oritur, dum nimirum varium receptiuitatis ope animo datum spontaneitate ad vnam conscientiam coniungitur. Ratio possibilitatis cognitionum audit facultas cognoscendi; eaque *inferior* ad vsum loquendi philosophicum, licet minus adaequate, vt patet, compellatur, quae tanquam fons sensualium repraesentationum consideratur; *superior* vero fons intellectualium est repraesentationum.

§. 9.

Facultatis cognoscendi inferioris diuisio.

Repraesentatio sensualis *intuitus* (Anschauung), intellectualis generatim *conceptus* (Begriff) nuncupatur; illa *sensualitati*, haec *intellectui* adscribitur. Quoniam obiectorum intuitus habere possumus, iis vel absentibus vel praesentibus; hinc sensualitas binas complectitur facultates, 1) *sensum*, i. e. facultatem intuituum obiectorum praesentium; & 2) *imaginatiuam*, ceu facultatem intuituum obiectorum absentium.

CAPITIS I.

FACULTAS COGNOSCENDI INFERIOR.

ARTICVLVS I.

DE SENSU.

§. IO.

Sensus in- & externus.

Sensus dispescitur in *internum* & *externum*, ratione obiectorum, quæ adfcitur, habita; ea enim vel sunt obiecta extra nos posita, vel ipse animus. Sensem internum confundere noli cum *interiori* (den inneren Sinn mit dem inwendigen), qui receptiuitas est pro *sensionibus*, taedii scil. & voluptatis, quæ repræsentationes hominem *determinent* ad animi statum, quem efficiunt, vel conseruandum, vel tollendum.

§. II.

Sensatio.

Repræsentatio sensus ope habenda audit *empiricus* intuitus, atque hic quidem generatim *sensatio* dicitur. Sensatio ratione sensuum vel est externa, vel interna, hæc *sensio* quoque adpellatur. Sensatio sensû strictiori mutatio est, in nobis cum conscientia contingens, qua attentio ad statum nostrum internum excitatur. Consequitur, de sensationibus visus, auditus &c. in sensu latiori tantummodo posse sermonem haberi.

Externarum sensationum organa.

Quo in corpus humanum fit impressio, qua percepta primum sensatio oritur, *stimulus* siue *irritamentum* (Reitz), & capacitas subiecti pro stimulis *sensibilitas* (Empfindlichkeit) dicitur. Quae vero hosce stimulos pro sua sensibilitatis indole recipit, corporis humani pars *organon* audit, quale Physiologi nervos statuunt. Quum iam sensationes aliae nonnisi adfectione totius nervorum systematis, ideoque *sensationes vitales* dictae, orientur; aliarum autem generis solam quarundam corporis nervosarum partium adfectionem requirat, quae proin *sensationes organon* (Organempfindungen) salutantur: hinc habetur & organon sensorium vitale (*sensus vitalis*) & organon sensorium simpliciter (*sensus fixus*) dictum.

Sensationum externarum organa sensoria.

Sensoria organa nonnisi quinque duce experientia hucusque enumerata sunt & stabiliri possunt: * quae sunt organon visus, auditus, olfactus, gustus, tactus.

* Experimenta a Cl. SPALANZANI de vespertilionibus & recentissime de quadrupedum barbulis labii superioris a Cl. GERHARD VROLIK (N. Würzb. gel. Anz. v. J. 1800. Beylage Nr. 11—12) ingeniose capta organon sensorium sextum non produunt, sed potius organi sensorii tactus subtilitatem euincunt.

Organa haec sensoria in duas classes cum *KANTIO* dispescere nobis liceat; quarum vna complectitur organa magis *obiectiua*, quam *subiectiua*, i. e. quae obiecti cognitionem potius adiuuant, quam organi adfecti conscientiam excitant. Ad hanc pertinent visus, auditus, tactus. *Custu* vero & *olfactu* alteram classem organorum constituentibus sensationibus gratis & ingratis fruimur, ad quas ipsa etiam obiecta diuersis praedicatis *nere subiectiuis* signantur.

§. 14.

Encephali descriptio.

Vt modus, quo sensoriorum organorum auxilio obiecta externa percipimus, magis elucefeat, singulorum structura explicanda est; quod quo facilius & perspicacius fieri possit, de fonte neruorum atque dein de hisce ipsis & musculis pauca differere iuuat.

Encephalum autem, nobilissimum viscus, *cranio*, (Schädelhöhle) quasi theca ossea inclusum, vt ab exterioribus iniuriis immune sit, tribus partibus constans, iuxta Anatomicos diuiditur in a) *Cerebrum* (das grofse), b) *Cerebellum* (das kleine Gehirn) & c) in *medullam oblongatam* (das verlängerte Mark), cui adiunctus est *funiculus spinalis* (das Rückenmark). Quae pro vario situ distincta prosequi nobis liceat.

a. *Cerebrum.*

Quam primum ossa cranii semota concipias, oculos subit corpus ad ipsorum conformationem comparatum,

tunica albicante tendinosa satisque crassa, ossibus firmiter adhaerente circumdatum. Membranam duram, seu matrem duram adpellant, quam duplex lamina componit, exterior cranium spectans, interior cerebro obuersa. Haec ab exteriori ad cristam ossis ethmoidei (Riechbeinskamm) secedens retro vsque attingit tuberculum occipitale, ac reflexa per ipsam cerebri substantiam in falcis formam cauata (vnde *falcis* cerebri nomen) descendens cerebrum diuidit in duo (inepte quidem dicta) *Hemisphaeria*. Ex dictis & ipsa cranii conformatione marginem huius membranae superiorem conuexum & inferiorem concuum rite distingui, suoapte liquet. Iam vero laminis vtrinque denuo postrosum abeuntibus a semet ipsis & ad latera ossis occipitis protensis *tensorium* cerebelli (das Gezelt) efformatur, cuius in mediëtate locatur *falx cerebelli* eadem, ac *falx cerebri*, forma — fere conspicua. — Praeter matrem duram Encephalum propius inuoluitur a membrana *arachnoidea* (Schleimhaut) & *vasculosa* (Gefäßshaut) siue pia matre. Haec intime ipsam substantiam cerebri prosequitur, imo in ipsos subrepat *uentriculos* (Hirnhöhlen) ob vasorum multitudinem tenacissima.

§. 15.

Continuatio.

His iam inuolutum tunicis cerebrum omne spatium cavitatis cranii superum implet, superficie altera conuexa superiori, altera inferiori plana, quae basis dicitur, conspicuum, inque duo, vt monuimus, *hemisphaeria*

falce sua diuisum. Isthacc proxime iungit corpus quod-
 dam candidum, medullare, tres fere pollices longum,
 quod callosum (Hirnbalken) nuncupant. Corpus hoc
 ex superficie inferiori lamellas demittit tenerrimas pel-
 lucidasque cauitatem intercipientes, quae ventriculus
 septi medii dicitur. — Porro ad latera corporis callosi
 vtrinque cernitur ventriculus *unicornis* (dreyhörnige
 Hirnhöhle) septo medio interiecto dextrum ac sinistrum
 dirimente: in ventriculum autem ipsum patent corpus
sirianum (gestreifte Hügel) thalami neruorum opticorum
 (Seehügel) & corporis callosi processus. Adest prae-
 terea inter thalamos neruorum opticorum spatium satis
 amplum, cui ventriculo tertio nomen imposuerunt, ex
 quo via ad quartum per *aquae ductum Syluii* corporum
quadrigenorum (durch den Kanal der vier Hügel) pa-
 tet ventriculum, qui in cerebello visitur. — Notatu
 etiam dignum, ante *glandulam pinealem* (Zirbel), quae
 eminentias inter anteriores corporum quadrigenorum
 paulo profundius locatur, ex anno aetatis 14, calculos
 citrini coloris & semipellucentes duobus vel tribus cu-
 mulis dispositos, constanter praesentes reperiri, qui acer-
 uulum cerebri, quem vocant, constituunt.

b. *Cerebellum.*

Cerebellum aequae, ac cerebrum membrana vascu-
 losa circumdat, sub tentorio positum duobus item he-
 misphaeriis distinctum. Cerebelli, praeter substantiam
 cerebri, quae corticalis & medullaris est, tertia quaedam
 nigra indagatur.

c. *Medulla oblongata.*

Medulla oblongata spectari potest ceu appendix encephali, quae corporibus restiformibus cerebello iungatur, ac spinalem funiculum per columnae vertebralis (Wirbelhöhle) canalem ad os vsque sacrum demittat, finiendum ibi in caudam equinam siue fasciculum nervorum spinalium inferiorum.

§. 16.

Nervi.

Ex encephalo & spinali funiculo nervi originem ducunt, fila quasi teretia, albicantia, membrana vndique circumdata, quae est piae matris prolongatio, ac *neurilema* dicitur. Horum ex encephalo prodeuntium omnium fere primordia sua ex ventriculis, vt quidam Anatomici volunt, capientium 12 paria numerantur, sensationibus habendis & motui vtplurimum inferuentium. Nervorum denique spinalium paria sunt 30, vario vsui dicatorum, maxime ad musculos pertinentium.

§. 17.

Musculi.

Sunt instrumenta motus musculi, quorum duas quilibet extremitates tendineas vtplurimum habet, quas inter corpus musculi intermedium est, *venier* (Bauch) etiam vocatum. Tendo fibris efficitur nitentibus, in aliis musculis restes velut subrotundas, in aliis vero extensiviores tendinosas, *aponuroses* (sehnigte Ausbreitungen)

constituentibus, quibus ossibus interdum etiam aliis corporis partibus alligatur. Musculus ipse demum lacertis carnis fit maioribus, quos pedetentim efformant minores fasciculi vel in directum vel in obliquum tendentes; unde & varia in integris musculis fibrarum directio.

§. 18.

Oculi structura.

Externis oculi partibus relictis, oculi bulbus, e certo tunicarum humorumque numero coalescens, inprimis considerandus est. Tunicae tres habentur, quorum extrema *sclerotica* (die harte Augenhaut) dicta bulbum oculi format, atque inuestit. Eius pars anterior pellucida & conuexa *cornea*, posterior autem foramine orbiculari pertusa, per quod nerui optici substantia medullaris transmittitur, *cornea opaca* adpellatur. Infra scleroticam 2) iacet *choroidea* (die braune Augenhaut), membrana mollis & vasis plenissima. Constat ea binis membranis *externa* & *interna*. Externa in anteriori parte desinit in albicantem, crassum & vna fere linea latum circulum, qui *ligamentum ciliare* (das Strahlenband) vocatur. Hoc iam loco membrana interna ab externa deflectens annulum membranaceum, fere planum, quem *Iridem* adpellant, efformat; is in medio pertusus est foramine *supilla* siue *pruinella* (der Augenstern) dicto, quae radios Incis excipit eo pauciores, quo angustior contractione illius annuli redditur. Posterior huius membranae pars *vnea* (die Traubenhaut) audit. — Tertia

denique tunica *retina* adpellatur, quae & ipsa ex neruo optico ortum ducit.

§. 19.

Cont. Humores oculi.

Tres pariter humores ad oculi substantiam pertinent. a) *Humor vitreus* est massa solida, gelatinosa, pellucida vitroque liquefacto simillima. Humor iste maximam oculi cauitatem a neruo optico vsque ad vueam fere implet. b) Humori vitreo succedit *crystallinus* siue *lens* (dic KrySTALLINSE), vti vitreus, propria tunica (capsula lentis) inclusus, humori vitreo insidet, eique foueam cauam imprimit, vsque ad circulum maximum illi velut immerfus. Situm habet eiusmodi, vt axis pupillae cum eius axe in eadem recta iaceat. Quum lens corpus solidum sit, minus adaequate humoribus adnumeratur. c) Tertius humor *aqueus* dicitur, tum *cameram* oculi *anterior*em inter corneam & iridem, tum *posterior*em, cauitatem inter iridis tergum & lentem crystallinam, implens, corneam antrosum vrget & expandit, lentem a tergo iridis remouet, & humori vitreo adprimit.

§. 20.

Quomodo visio peragatur?

Organis huius sensorii ope sensationes non obtinemus, nisi *med aias*. Irritamentum enim necessarium siue medium lux est. Lucis nimirum radii ab obiecti singulis punctis reflexi multiplici dein modo per oculi bulbum

transgredientes a cornea & humoribus refracti, iam denique in tunica retina obiecti imaginem depingunt: qua dein facta in neruum opticum impressione & ad cerebrum propagata, oritur sensatio visionis.

Quoniam non imaginem, sed obiectum *iuxta suum ad alia relatum obiecta situm* cernimus, patet, id ipsum, licet imago inuersa in retina depingatur, situ tamen erecto videri debere. Qua denique magnitudine obiecta diuersis in distantis cernamus, dependet praecipue ab angulo *visorio* siue *optico* (Sehwinkel), vti facile ostenditur. Sensationes formae, figurae, motus, distantiae, magnitudinis &c. obiectorum nos vix obtinere visu absque organo tactus, infra docebimus.

§. 21.

A u r i s.

Partes auris externae sunt: 1) materia cartilaginea, elastica, & recipiendis tremoribus perquam idonea; 2) *foramen auditorium externum*, quod vndas aereas prima vice recipit; 3) *meatus auditorius externus*, quem canalem terminat Tympanum. Ad internas partes pertinet a) *Tympanum* (das Trommelfell), pellicula subtilis, quae oblique adponitur meatui auditorio, ne recta in illam impingens aer eam vehementius, quam par est, feriat, aut omnino disrumpat. b) Tympano interius adhaerent quatuor officula, os *orbiculare*, *stapes*, *incus*, *malleus*, cuius pars *manubrium* dicta medio fere tympani adnexa est, eique tendendo laxandoue inseruit. — b) Post tympani membranam sequitur *cauitas* tympani aere repleta,

in quam *tuba Eustachiana* definit, cuius ope aer ex ore ipso in tympani cavitatem subit. Cavitatem dictam excipit c) *Labyrinthus*, cuius diuersissimae etsi sint partes diuersimode flexae, ordine tamen pulcherrimo connexae reperiuntur; eae sunt *cochlea* (die schneckenförmige Höhle), *vestibulam* (der Vorhof) & *canales semicirculares*. Labyrinthus insuper medullarem substantiam & tenuissimam aquam continet.

§. 22.

Auditus explicatur.

Aures mediae pariter ac oculos sensationis organa esse liquet. Medium est *sonus*, siue aer nos vndique ambiens a corpore sonante ad motum vndulatorium coactus. Aeris vndae per meatum auditorium externum ad tympanum delatae cum hoc ipso motum tremulum communicant, qui cavitatem tympani emensus a Labyrintho excipitur. Hic iam fit in medullarem substantiam & humorem aqueum tenuissimum impressio, qua ad cerebrum a neruo acustico propagata sensatio auditus oritur.

A sono, qui ratione intensioris vel *debilis* vel *fortis* est, ad cuius proin conditionem corporibus varia tribuuntur praedicata, *tonum* distinguens, quo vocabulo sonus certae ac determinatae altitudinis aut profunditatis indicatur.

Arbitrio in organum auditus influxum aliquem esse, dubio caret. Quodsi enim sonum quempiam distincte admodum percipere volumus, tenduntur muscoli auris:

externae, praesertim autem laxatur vel tenditur membrana tympani ope musculorum mallei.

§. 23.

*Organorum sensoriorum gustus & odoratus
affinitas.*

Organon odoratus praesertim in *membrana piruitaria, mucosa siue Schneideriana*, quae totam nasi cauitatem obducit, quaerendum est; in ea enim magna neruorum mucosae gelatinosae obductorum copia reperitur, quorum adfectione sensatio odoratus oritur.

Organo gustus autem imprimis inseruiunt *papillae* (Geschmackskörner-Wärzchen) in lingua reperiundae, quarum triplex extat species, nimirum *fungiformes* siue *capitatae* (schwammförmige) admodum irritabiles; *coniformes* siue *pyramidales* sunt, quarum maxima est copia; & *lenticulares* (halblinsenförmige) in extrema & media linguae parte.

Vtrumque organon haud immediate ab obiectis ipsis, verum salinis & particulis oleosis in ipsis contentis atque ab aere & salina solutis adficitur adeo, ut odoratus obiectorum magis distantium gustus nuncupari possit.

Affinitas istorum organorum ex eo patet, quod sensationes se inuicem excitent, vnaque in alteram abeat, ad quod transitus membranae Schneiderianae in os plurimum conferre videtur. Dein, qui organo odoratus eget

eget, debili quoque eum gustu frui, experientia testatur. Neutro denique proprias obiectorum notas cognoscimus, sed praedicatis iis tributis nonnisi relatio obiectorum ad subiectiuam sensilitatis organi indolem exprimitur.

§. 24.

Organon tactus.

Organon tactus (der Betastungsinn) praecipue in manu digitorumque apicibus, qui magna papillarum copia, usu atque exercitio gaudent, situm est. Caeteroquin vero & cuilibet alii corporis parti, ubi nerui terminantur, capacitas pro sensationibus tactu oriundis conuenit. Quia id, quod non resistit, tangi nequit, sequitur, tactum vnicum immediatarum sensationum organon sensorium esse. Hinc cl. ABEL * errat, dum obiectorum actionem in tactum per media, effluuia nimirum caloris e corpore calido euolui contendit. Nam nunquam corpus, quod calorem fundit, sed solum calorem, ergo id, quod nos immediate adficit, tangimus. Neque non cl. JACOB ** errat, qui conceptus laevis, asperi, humidi, ficci ope organi tactus nos acquirere censet. Sensationes enim laevis, asperi &c. sunt sensationes *vitales* (§.13). Organo tactus solum corporum figurae repraesentationem nanciscimur, illorum superficiem ex omni parte tangendo.

* Ueber die Quellen des menschlichen Vorstellungsvermögen. S. 153.

** Grundrifs der Erfahrungsseelenlehre. 2te Aufl. S. 90. §. 143.

SCHOLIUM GENERALE I. Si quaeras: quodnam organorum sensoriorum *utilissimum* sit? primo nominandum loco est organon tactus. Tactus enim quasi rector & corrector reliquorum. HELVETIVS ea de ratione hominem sapientissimum esse aestimavit, quia manibus gauderet. Sensationes reliquis organis obtentae sunt, quae de natura corporis eiusque determinationibus parum nos erudiant. Tactu priuatos reliqua organa incertos de rerum nos ambeuntium existentia relinquerent, mutationesque animi, ope ipsorum factas, differentes esse modos nostrae existentiae putaremus. Ipsam corporum figuram absque organo tactus nunquam discernere possemus. Oculi enim ope, e. g. in globo umbrae dispositionem solam, tactu vero corpus globosum reuera percipimus, quod quidem deinde & visu, cum umbrae dispositionis significatum tactu didicerimus, percipere possumus. Simili modo ope tactus primas distantiae rerum repraesentationes nanciscimur; videmus obiecta, brachia extendimus, & extra nos posita obseruamus, mouemur ab vno obiecto ad alterum, & hac ratione distantiam dimetiimur. Caecus natus, cui CHESELDEN decimo quarto aetatis anno cataractam deprimebat, omnia visa suum oculum attingere credebat, & longo demum vsu visus repraesentationes ope tactus emendabat.

SCHOL. 2. Si vero quaeritur, quisnam *nobilissimus* sensus sit? respondendum esse arbitror: organon visus. Huius enim

1) amplissima *sphaera*. Est autem sphaera sensuum

(Wahrnehmungskreis der Sinne) complexus locorum, ex quibus obiecta eorum ope percipi possunt, & locus hac in sphaera, in quo obiecta facilius percipiuntur, *punctum perceptionis* dicitur. Maximam iam obiectorum varietatem ad perquam magnam oculus capit distantiam; oculo primum succedit organon auditus. Angustissima vero tactui est sphaera.

2) Perceptiones oculo obtentas non concomitantur sensationes *internae*, conscientiam nimirum adfecti ipsius organi haud habemus. Hoc respectu & auris rursus immediate oculo succedit. Vtrumque vero organon communi hac gaudet praerogatiua, vt ab aliis organis suo in munere haud suffulciantur, sicut e. g. in lingua fit, quae gustat & tangit. Immo nares cooperantur, dum odore priuati sapore acuto caremus. Hinc est, quare illos sensus *simplices* hos *compositos* adpellitent.

3) Organon visus tardissime exhauritur, quum e. g. tactus, olfactus per breue tantum tempus absque decremento agant.

4) Visus vnico momento temporis plures distinctas repraesentationes proferre posse videtur, quum plurimi reliqui sensus vno momento vnam tantum sensationem distinctam proferant.

SCHOL. 3. Ratione vitae suauitatis, quam ope organorum sensorum obtinere possumus, certe primo loco ponendum est organon auditus. Nam

1) Organo auditus possibilitas, quae sentimus & cogitamus, sonis articulatis cum aliis communicandi, consequenter perfectissimae linguae possibilitas innitur. Quenam autem & quot laetitiae in societate & commercio cum aliis vnico ex hoc fonte fluant, haud vllum fugit. Siquis igitur hoc organo, quo fruebatur, iam priuatur, absque dubio vitam trahet magis infortunatam, quam alio quodam sensu priuatus.*

2) Organo auditus *Musica* fit possibilis, qua artificiali tonorum compositione, sensiones excitantur, seu nostras cum aliis communicamus. Sensus consequenter vitalis Musica non tantum differenti ac viuaci modo mouetur, verum etiam maxime confortatur.

SCHOL. 4. Notatu adhuc digna sensuum acerrimorum exempla duco, praecipue in brutis. Sed *inensuum* est animalibus sensuum robur, quippe quae nunquam, vt homo, ob organorum internorum simplicitatem totam regionem vel cohortem militum vno intuitu conspiciunt. Indigena *Capitis bonae spei* naues plura milliaria a littore remotas, oculis nudis detegit, quas armatis vix percipit Europaeus. Sunt, qui oculo microscopico donati, picturas maxime minutas cerae incidere possint. In insulis *Anillis* dictis *Aethiopes* alios homines solo odore ducti, vti canes vestigia domini vel ferarum, persequuntur. Puer quidam in filuis educatus, odore aduentum hostium percipiens hunc parentibus annuntiabat; capti

* KANTIVS lib. cit. pag. 56.

dein eiusdem pueri organon debilitabatur quidem; at tamen eo discernere valuit vestigia suae vxoris ab aliis, eamque hoc medio detegere.

Exemplum vltimum simul rationem docet, quare acerrimi sensus adeo rari reperiantur. Etenim *nimio* vsu plerumque corrumpuntur, eorumque debilitatur acies. Ita odoribus diuersissimis & vehementibus semper circumdati impressiones subtiles haud amplius percipimus. Exercitio autem organa sensoria admodum perfici posse, praesertim probant exempla hominum, qui vno organo sensorio priuati alterum quoddam acerrimum reddidere, quo dein *vicario* modo utebantur.

Organis denique sensoriis obiecta non percipi posse, si impressio nimis vehemens sit, quotidiana experientia vincimur.

§. 25.

Sensus internus.

Sensus interni ope mutationes intra nosmet ipsos (in tempore) contingentes percipimus. Sensus enim internus, ceu animi proprietates, determinata receptiuitas est pro materia, quae datur, quum nosmet ipsos animi spontaneitate interne adficimus. Exin sua sponte fluit sequela, animum sensus interni organon adpellari posse, cum perceptio interna nonnisi ipsius animi spontaneo actu, i. e. eiusdem functionibus praegressis possibilis sit. Quamquam caeteroquin probabile est, sensum quoque internum organis sensoriis vt externum adstrictum esse;

nulli tamen desuper hypothefi lucusque inuentae vlla superstrui potest veritas.

§. 26.

Perceptiones sensus in- & externi comparantur.

Quas sensu externo nanciscimur, repraesentationes cum illis ope interni sensus obtentis ratione vigoris & claritatis comparari queunt:

A. ratione vigoris.

Vigor repraesentationis (Lebendigkeit, Stärke der Vorstellung) consistit in maiori vi, alias adhuc animi facultates excitandi, quae circa eandem repraesentationem, quam excolant, versentur. Haec repraesentationis vis inprimis attentione sese prodit, quam in se fixam adeo tenet, vt totam vim repraesentandi ad se solam quasi rapiat.

Intuitus iam ad obiecta externa relatos maiori in regula gaudere vigore, quam repraesentationes sensus interni, ex sequentibus colligere est:

1) maiori gradu & continuo ab obiectis externis afficimur, quo fit: a) vt copia materiae ab externo sensu receptae multo maior sit maiorque varietas, quam interna; b) vt animus, circa obiecta externa potius quam circa proprium suum statum versandi, irritamento gaudeat; c) vt animi actiones respectu materiae ab interno datae turbentur ac impediuntur.

2) Receptiuitas pro materia extrinsecus aduecta, seu sensus externus consuetudine atque exercitio crebriori ac praematuriori, quam internus excolitur, eius igitur actiuitas, interni actiuitate maior esse solet. Inde explicatur quoque phoenomenon, paucissimis hominibus facultatem intuituum internorum subtilem competere; id quod colligi adeo ex signis valet, quippe quae ad objecta mere interna ab intuitibus externis plurima parte translata esse intelliguntur.

§. 27.

Continuatio.

B. ratione claritatis.

Quum ea, quae modo de perceptionum vigore, externas cum internis comparando, docuimus, & de earundem claritate valeant: manifestum est, obiectorum externorum intuitus generaliter internis clariores fore. Hinc scire iuuat, quomodo obscurae repraesentationes sensus interni ope acquisitae ad claras euehi queant. Quem in finem notentur regulae sequentes:

1) Actiuitas sensus interni promoueatur, regula primaria praescribit. Hoc vero efficitur:

a) Attentionem ad animi statum internum in consuetudinem vertere adeo conemur, vt quae intra nos eueniunt, cuncta facilius percipiamus.

b) Ea, quae in sensum externum influxum atque vim habent, amoueamus, siue sensus externi adfectiones, vt par est, cohibeamus.

2) Ipsa repraesentandi vis perficiatur. Quo enim huius cultura insignior, eo clariores quoque generatim nanciscimur repraesentationes.

§. 28.

Apologia sensualitatis.

In fauorem intellectus tria sensualitati obiici solent:

1) *sensualitas confundit intellectum*; 2) *se suas nara intellectus serua dominium sibi arrogat*; 3) *sensualitas fraudi nos implicat.*

A. Sensualitas intellectum non confundit.

Querelae enim ratio in eo ponitur, quod sensus nimiam materiae copiam, hancque adeo variam atque irritantem tradat, vt intellectus repraesentationes distinctas haud queat efformare, indeque repraesentationum confusio necessario enascatur. At is confundit, qui in vario coniungendo ordinandoque peccat; atqui negotium, materiam datam coniungendi atque ad ordinem redigendi, intellectus est, non sensus, ergo.

§. 29.

Continuatio.

B. Sensualitas, vt dominetur, non studet.

Sensus, intellectui vt dominantur, niti reuera dici possent, quatenus iudiciis, quae efformarent, maior, quam ipsis intellectus iudiciis, auctoritas vt tribueretur, imperarent. At sensus, caractere spontaneitatis deficientes,

prorsus non iudicant; itaque querela secunda generatim fundamento caret.

Triplici vero praesertim modo sensus vere iudicare opinamur: *primo sensu communi* (bon sens), quo consensus hominum talis intelligitur, qualis eo ipso, quod omnium communis sit, vetet, ne intellectus eius effata retractatum eat. Ast concessio etiam sensu communi, ipso tamen nudorum intellectus iudiciorum complexu constituitur, quae, quia sint cuilibet obuia, pro infallibilibus habentur, ideoque tanquam a sensu lata spectantur.

Secundo. Si fidem praebemus adfero diuulgato: *prima* iudicia de eo, quid agere oporteat, quomodo rem quandam vere diiudicemus, verissima esse, dein vero vteriori intellectus examine & laboriosa reflexione corrumpi: tunc vel *genium* quemdam, quem SOCRATES de se ipso profitebatur, vel *sensum moralem originarium* admittimus; vterque oraculi adinstar caecam obedientiam praeciperet, superioritatem consequenter sibi arrogaret. Verum & eiusmodi, quae a sensu lata videntur, mera sunt intellectus iudicia, ex reflexionibus, quarum distinctam conscientiam modo non habemus, progenita.

Tertio. Quodsi denique id, quod mere interno sensu datur, obiectuum habeamus, ideoque putemus, sensus interni iudiciis de obiectis, quae vel non sunt, vel intellectui saltim inaccessibleia, edoceri nos posse; *fanaticismo* (Schwärmerey) implicamur simili modo; quo ille *vesania* (Sinnenverrückung) rapitur, qui e. g. videre,

audire, &c. eius generis res existimat, quae aut non existunt, aut sensibus illis non sunt subiectae.

§. 30.

C. *Sensualitas non decipit.*

Falsis tantummodo iudiciis fallimur. Ergo is fallit, qui iudicat; ergo sensus, non iudicantes, etiam non decipiunt; licet in *apparentia* (Sinnenschein) nonnunquam ratio falsi iudicii occasionalis reponatur.

Apparentiae autem siue *praestigiarum* (Blendwerke) tres praesertim species notentur: *prima* dicitur *illufio* (Sinnentaüschung), apparentia, quae remanet, etsi de contrario conuicti simus. Sic illusioni ars pictoria innititur. *Secunda* praestigiarum species est apparentia, quae statim, ac detecta a nobis fuerit, euanescit. Huc pertinent omnis generis artificiosae praestigiae (Taschenspielerkünste). *Tertia* species *fascinatio* (Augenverblendnifs, Bezauberung) audit, dum nimirum rei cuiusdam realitatem, quam intellectus iudicio vt impossibilem perspiciamus, sensuum testimonio confiteri cogimur. Status inde animi ingratiſſimus enascitur. Ad incantatores pertinent *ventriloqui*, vti MESMER &c. Veneficarum siue fagarum historia scandalis repleta recenti fere memoria coaeuorum adhuc seruatur.

CAPITIS I.

DE FACULTATE COGNOSCENDI INFERIORI.

ARTICVLVS I.

DE FACULTATE IMAGINANDI.

§. 31.

Facultās imaginandi quid & quotuplex?

Quum varium obiecto correspondens nonnisi successiue adprehendere possimus, vt illius repraesentationem habeamus; necesse est, detur facultas, quae singulas varii adprehensas partes iterum reproducat, vt, ipsae ceu prius habitae ab animo agnitae, in vnam quasi repraesentationem coalescant. Facultas ista *reproductiua* compellatur, cui *productiua* opponitur, quo nomine generatim facultas insignitur, quae quid nondum existens prognerat. Est ea vel *originarie* vel *deriuatiue* productiua, prout vel materiam noui prorsus producti aliunde haud petit, aut materiam datam diuerso modo tantum componit, formatue.

Ex dictis intelligere pronum est, quid sit facultas imaginandi (§. 10.) *productiua* & *reproductiua*, *deriuatiue* & *originarie* productiua. Facultas imaginandi *deriuatiue* productiua, quae obiectum quoddam exhibet, cuius singulae partes iam antea in intuitu datae erant, iterum *duplex* est pro duplici modo, quo illo munere fungitur. Facultas nimirum imaginandi *vel* alias obiecti determinationes cohibendo, ipsamque adeo eius repraesentationem

obscuram reddendo, alias determinationes eiusdem obiecti magis distincte & dilucide repraesentat; *vel* illa materiam a sensibus traditam recenti modo componens, nouum obiectum intuitiue repraesentat. Primo sub respectu imaginandi facultas deriuatiue productiua *sensualis abstrahendi facultas* (das sinnliche Abstraktionsvermögen); secundo autem *facultas fingendi sensualis* (das sinnliche Dichtungsvermögen) * salutatur. Imaginatio, quatenus puras in spatio figuras a priori exhibet, *originarie* productiua nuncupatur. Qua ea sub dignitate a Metaphysicis consideranda, hoc loco omissa, impraesentiarum nobis agendum est de facultate imaginandi deriuatiue productiua, quam simpliciter *productiuam* appellamus.

§. 32.

Facultas imaginandi productiua.

Quamuis imaginatio productiua salutatur, hanc tamen sensuum *vicario* fungi munere nunquam posse, experientia sufficiens testis est. Ita qui nondum vidit colorem rubrum aut caecus natus colorum repraesentationem nunquam obtinebit. Hinc concessio etiam (non concedendo) Psychologorum nonnullorum adferro, imaginationem e colore flauo & azurneo colorem viridem propria vi componere,

* Ab hac facultate *Phantasia* discernenda est, vtpote quae *in arbitrarie* fingit, dum illa arbitrio subest. Ita heroibus aliisque talentis insignibus praeditis a phantasia magna quoque corporis statura tribuitur. Staturam igitur eorum exiguam cernentes, miramur.

cui sensus tamen est, idem impossibile fore, nisi bini isti colores, ex quibus viridis coalescit, sensibus dati fuissent. Idem de reliquis sensibus dicendum. Fuere, qui nullas nisi sensationes albi & nigri oculo satis acuto obtinerent, nec difficile reperiuntur auditu musicali destituti, licet organo auditus subtili gaudeant. Huius igitur imaginationis impotentiae ratione habita, iure caractere *passivus* ea signatur. Ex eo, quod, ut vidimus, imaginatio a sensibus pendeat, ulterius consequens est, ut:

1) imaginatio eo viuacior futura sit eorum, qui regionem diuitem pulchramque habitant; &

2) quo acutior & viuacior ipse sensus sit. Ex hoc enim imaginatio suam diuitiarum copiam haurit.

§. 33.

S c h e m a t a.

Praeter imaginationes intuituum sensu obtentorum instar ad indiuidua tantum referendas, facultatis imaginandi intuitus huius indolis dantur, ut in plura obiecta, illis nempe subsumenda simili prorsus modo quadrent, uti conceptus vniuersales, hoc tamen discrimine, quod istae repraesentationes a facultate imaginandi semper in *concreto* repraesententur, quam ob rem vniuersalitatem conceptus nunquam attingunt. Eiusmodi repraesentationes facultatis imaginandi *Schemata* (allgemeine sinnliche Vorstellungen) * generatim, siue potius *vniuersales imagines*

* Cl. MAASS in libro „Versuch über die Einbildungskraft“ eas adpellat: „unvollendete Bilder.“

vocantur; sic dubio caret, nos habere schemata canis, equi &c.

Istas iam imagines a facultate abstrahendi & fingendi sensuali sequenti methodo formari *verissimum* existimo:

Dati intuitus varium, quod pluribus sibi succedentibus intuitibus rursus constare, neutiquam repugnat, adprehensum iam a facultate imaginandi, qua ad vnum totum connectatur, percurritur. Quodsi iam partes illius varii ita comparatae sint, ut iis in efformando toto neglectis obiectum intuitione repraesentatum haud idem permaneat; facultatis imaginandi libera actio notis illis coarctatur. Eadem vero illimitata relinquitur ratione notarum siue varii partium illarum, quarum neglectione obiectum haud immutatur. Hasce igitur notas omittendo, illas vero coniungendo facultas imaginandi *inartificialiter* Schema producit.

Deficientibus hisce obiectorum imaginibus quolibet obiectum, ceu indiuiduum, quod intuemur, tanquam recens omnino, prima scilicet vice repraesentatum, considerari deberet, nisi id ipsum foret, cuius intuitionem iam antea habuerimus. Dein obiecta attentionem atque admirationem hominis adeo semper in se raperent, ut ei a mundo externo in internum reditus vix per vitam concederetur. Aestima inde, quanti Schemata momenti sint?

S y m b o l a.

Facultas imaginandi, vt res intuitiue repraesentet, praesertim *symbolis* vtitur; atque haec quidem exhibitio *arbitrarie*, i. e. iuxta conceptum quemdam ceu regulam peragitur. Est autem symbolum generaliter imago rei cuiusdam sensibus nonnunquam adeo haud subiectae. Res vero symbolice exhibenda & imago *eidem reflexionis regulae* (§. 5. not.) subsint, necesse est, licet praeter hanc nihil amplius commune sit vtrique. Facultatis igitur imaginandi in simbolo producendo functio propria non ex eo ceritur, quod rei cuidam imaginem conciliet, verum potius efficiat, vt regula, ad quam imaginis reproductae varium reflexioni subiicimus, eadem ad rem ab imagine profus differentem transferatur. Hoc igitur modo non obstante maxima illa obiecti & imaginis diuersitate facultas imaginandi *similitudinem* quamdam producit; inde obiectum, de quo sermo est, intuitiue repraesentatur, atque adeo maioris claritatis ac vigoris gradus vi animum hominis mentemque commouet.

Facultatis fingendi sensualis variae species.

Facultas fingendi sensualis diuersos recipit significatus pro diuersitate eiusdem actiuitatis specifica. Ea scilicet facultas de obiectorum figuras secundum relationes spatii exhibet, & imaginatio *plastica* (das bildende Dichtungsvermögen) audit; verum intuitus secundum temporis

relationes connectit, quamobrem *imaginatio adfocians* (das beygefellende Dichtungsvermögen) salutatur; *vel* denique tertio imaginatio, repraesentationes iuxta earundem affinitatem sibi inuicem iungens, omnino nouas producit. Si repraesentationum compositio secundum spatii temporisque relationes facta *mathematica* nuncupetur, haec, quae iuxta affinitatem absoluitur, *progenerans* (die erzeugende) dici poterit.

§. 36.

A. *Imaginatio plastica.*

Imaginationi plasticae binae artium liberalium species ortum debent; inprimis *Plastica*, ad quam *ars statuariæ*, & *Architectura* pertinet, & secundo *ars pingendi siue pictoria*, (ars pictoria propria & ars hortensis pulchra). *Plastica* sensuum veritati, *ars pictoria* apparentiae innititur. Cum artifex plasticus, tum pictor figuras in spatio exhibet. Ambo autem tum demum pulchri alicuius producti artifices esse poterunt, si quando ope facultatis fingendi sensualis imaginem producti effecerint, quae *Archetypon* (das Urbild) salutatur, quo primum figura in spatio actu exhibenda *Ectypon* (das Nachbild) dicta possibilis redditur. Imago absque regula conceptuæ, i. e. *in arbitrarie* (sicuti in insomniis) ab imaginatione plastica efformata, imago siue fictio *phantastica* aut *phantasia* compellatur; eadem vero *phantasma* audit, si iuxta fictionem nulla figura in spatio actu exhiberi potest. *Phantasmatum* dominium veram animi aegritudinem arguit.

B. *Imaginatio adfocians.*

Repraesentationes dari adfociatas, i. e. ita inuicem iunctas, vt recurrente vna & altera recurrat, experientia docet. Eiusmodi nexus repraesentationum *idearum adfociatio* (die Ideenvergefellschaftung) adpellatur.

Vt hanc de idearum adfociatione cum a Pſychologis tum Physiologis maxime agitatam theſin rite ac diſtincte pertractemus; binas ſequentes quaestiones imprimis ſol- uendas eſſe exiſtimo: 1) quaenam eſt lex idearum ad- ſociationis *ſumma*? 2) iuxta quam legem imaginationes; reſuſcitantur?

I. *Solutio quaestionis primae: quaenam ſumma idearum adfociationis * lex ſit?*

Varium a ſenſualitate datum imaginandi facultas percurrit, idque ad imaginem quandam reducit. Quae in functione originaria imaginatio ſubiectivae legi, ſenſus interni forma determinatae, ſubeſt, quod ſcilicet variū intuitus dati partes nonniſi *ſucceſſive* apprehendere ſive percipere poſſit pro modo, quo mutationes ſenſus interni adfecti contingunt. Eadem lex paucis ita exprimitur:

Perceptioni vnius dati intuitus variū partis immediat. ſuccedit perceptio illius, quae cum priore immediat. iuncta a ſenſualitate recipitur.

* Huius denominationis primus auctor eſt Cl. LOCKE.

§. 38.

Continuatio.

Quemadmodum facultas imaginandi intuitus dati varium originarie ad imaginem redigit, similiter illa etiam, ceu facultas intuituum obiectorum absentium, imaginationes ab animo (quodcumque modo) referuatas comprehendat necesse est; hae enim materiam, quam imaginatio adfocians percipit, jam constituunt. Sequitur, pro imaginationum successione hanc summam valere legem:

Cuilibet imaginationi proxime illa succedit, cuius materia cum materia praecedentis immediate iuncta a sensibus recepta fuit.

Quia vero 1) non necessarium est, vt repraesentatio, cui imaginatio aliqua succedit, ipsa sit imaginatio; &

2) quoniam singulae intuitus obiecti praesentis partes aut imaginationis immediate connexae sunt, quatenus vnum constituunt totum: consequitur, vt lex modo posita tanquam idearum adfociationis summa ita exprimi possit:

Omne varium, quod vel sensatione vel imaginatione obtineatur, sibi sub imaginationum forma immediate succedere, siue adfociatum esse poterit, quatenus id a facultate imaginandi immediate ad vnum eorum compositum fuerit.

*Tres adfociationis idearum leges subordinatae.*1. *Lex similitudinis.*

Repraesentationes similes sibi inuicem adfociantur. Similes dicuntur, quatenus vnam vel plures notas communes habent; consequenter eiusmodi repraesentationes facile sibi succedunt, quum earum reliquae notae cum communi a facultate imaginandi *immediate* connexae sint.

Verum non repraesentationes tantum aliis adfociantur, sed etiam inclinationes passionesque cum repraesentationibus ita iunguntur, vt simili repraesentatione quadam recurrente, inclinatio etiam passioe recurrat. Ita nonnunquam odio quem persequimur, aut personae cuiusdam amore subitaneo flagramus ea ex ratione, quoniam similis haec alteri fit, quam quondam amauimus vel odimus. Inest fortassis cuilibet homini a facultate imaginandi confecta obiecti imago, quae eius propensionibus maxime correspondet. Vnde euenit vt obiectum quoddam nobis eo carius futurum sit, quod propius ad ideale accedat. Inde explicatum haurit C. ROCHEFAUCAULT effatum „der Mensch liebt nur einmal.“

2. *Lex oppositionis.*

Lex haec sic definienda est: duae repraesentationes oppositae adfociatae esse possunt, *quatenus* haud ade

e diametro sibi opponuntur, vt nihil omnino *ideni* habeant. Quo enim in casu omnis subiectiua ratio deficit, quare ab imaginatione iuxta supremam idearum adfociationis legem repraesentationes adfociantur. Sic e. g. repraesentationi nigri non succedit repraesentatio albi, aut vicissim; idem valet de repraesentationibus lucis & tenebrarum. Verum repraesentationi miseriarum hominis cuiusdam facile adfociatur repraesentatio fortunae eiusdem secundae; repraesentationi deuastatae regionis repraesentatio integrae &c. Nam in miseriarum repraesentatione repraesentatio fortunae, & repraesentatio integritatis in repraesentatione deuastationis iam continetur.

Inde consequens est, vt lex oppositionis *lex priuationis* (das Gesetz der Beraubung) potius nuncupanda sit, id quidem duplici ex ratione:

a) vt indicetur, repraesentationes e diametro oppositas illa sub lege haud subsumi debere, propterea quod eiusmodi repraesentationes connecti nequeant;

b) vt manifestum exin fiat, repraesentationem *non priuati* repraesentationi priuati facile succedere, ast non vicissim; cui repugnat lex oppositionis qua talis.

Inde patet ratio, quare sensuone perquam ingrata torqueamur, si domum quamdam ab externo admodum splendidam ingressi, eam vel fordidam vel ad morem campestrem cuncta disposita cernamus. Imaginatio enim binas illas repraesentationes contrarie oppositas nec inuicem

adfociat, nec ab vna (repraesentatione priuati) ad alteram (repraesentationem priuantis) transit.

§. 41.

Continuatio.

3. *Lex Contiguitatis* (das Gesetz der unmittelbaren Folge auf einander in Zeit und Raum).*

Et haec lex ex summa illa facili modo deducenda talem admittit sensum: repraesentationes obiectorum, quae in spatio iuxta se posita (contigua) sunt, & in tempore ceu sibi inuicem succedentia percepta fuere, non inter se solum adfociationis vinculum ineunt, sed & repraesentationibus loci, quo coexistebant, & temporis adfociantur.

Relationes loci vix vnquam cum relationibus temporis non coniunguntur. Inde, rerum eodem in loco existentium repraesentationes repetituri, quo singulae modo sibi successerint, inuestigamus.

SCHOL. I. Alii Psychologi hisce legibus addunt legem *dependentiae* (das Gesetz von Grund und Folge), eamque vel legi similitudinis vel contiguitatis praefatae subnectunt. Legem vero dependentiae ab hac specialiter non differre, quum in aprico sit, hinc notetur hoc solum: velim, a repraesentatione causae ad repraesentationem

* MAASS lib. cit.

effectus facilius nos transgredi, quam vice versa. Nam haec in illa iam implicite continetur, aut non vicissim.

SCHOL. 2. Sunt quoque, qui leges idearum adfociationis generis & speciei, signi & rei signatae, & consuetudinis statuunt. * Aut haec leges e summa idearum adfociationis lege *immediate* fluunt.

SCHOL. 3. Diuersissimas, ad quas idearum adfociationem explicarent, hypotheses ** excogitauere. Sunt, qui a *fluido nerueo* in canalibus moto, imaginationem deriuent. At quod canaliculis inclusum est fluidum, semper *vnam* legit viam. Animum alii dicunt, retinere ex vsu dispositionem reproducendi sui modificationem, praegressae sensationi similem. Sed quae est dispositio? Alii contendunt, a facta sensatione incipi motum in organo animi, quod cerebrum habent, perpetuo perdurantem, qui quidem imminui, sed nunquam penitus extinguere possit, quique sub imaginatione denuo incitetur. Sed quod cerebrum tot milliardes motuum perennantium teneat? Alii cuius repraesentationi *specialem* in cerebro tribuunt fibram. Aliis, praecipue illis, qui fluidum nerueum, vel ut aiunt, *spiritus vitales* siue *animales* cum Cl. MALLEBRANCHE admittunt, vestigia rerum a praefatis spiritibus cerebro impressa ad explicandam imaginationem

* Leon. Meister über die Einbildungskraft, 2te verb. Auflage.

** Geschichte der Lehre von der Association der Ideen, von Hirsman.

& reminiscentiam placent. Excitato enim vno tantum vestigio praesente eodem, e. g. obiecto, reliqua quoque, vt dicunt, excitantur vestigia eodem tempore cum priore impressa, eo, quod animales spiritus viam quasi planam & apertam ibi reperiunt, quam iam antea percurrerant. Ast in cerebro eruditi hominis vix spatium foret, quod tot rerum & verborum vestigia absque confusione caperet. Ipse HALLERVS computauit, singula cerebri grana debere ad hanc hypothesein 205452 vestigia rerum continere.

Illi denique, qui omnes impressiones propagari contendunt neruorum oscillationibus (motus chordae tremuli adinstar), inde idearum quoque adfociationem cum Cl. HARTLEY explicant, qui ad genesis neruorum oscillationem ipsam explicandam ad alteram confugit hypothesein, neruos scilicet aethere quodam circumdari, qui similiter, ac aer atmosphaericus cum aliis corporibus motum suum tremulum communicet, & ipse cum neruis oscillationes communicare valeat.*

Ast nihil omnino corpori humano inesse, quod propositae hypothesei fundamento sit, Physiologorum maximus, HALLERVS ** probauit.

Ex recensitis hactenus circa idearum adfociationem explicandam inuentis hypotheseibus, quae omnes in eo

* HISSMANN lib. cit. pag. 56—62.

** HALLERI Physiologia. T. IV. p. 361.

consentiunt, quod illam ad leges *mechanicas* (vnde Pſychologia etiam, eiusmodi legibus innixa, *mechanica* nuncupatur,) explicare nitantur, perspicere pronum est, quam fallacia quamque ingrata cuncta conamina sint, phaenomenorum animi in facultate haud mere passiva fundatorum causam ex corporis quibuscunque modificationibus deriuandi; id quod sane nihil aliud est, quam si quis ipsam facultatem e rationibus physicis siue mechanicis explicare praesumat.*

§. 42.

II. *Solutio secundae quaestionis: ad quamnam legem imaginationes reproducuntur?*

Repraesentationes, quarum vna alteram reproducere potest, dicuntur *adfociales* (gefellige Vorstellungen), & repraesentatio alteri ita adfociata, vt cum hac ad conscientiam redeat, *reproducta* (erweckte Vorstellung) adpellatur.

Sequitur, repraesentationem facilius adfociatum iri, eoque frequentius recurrere debere,

1) quo saepius ista repraesentatio cum vario differenti ceu pars a facultate imaginandi coniuncta fuerit, (vid. legem idear. adsc. summam);

2) quo maior est ipsa copia varii, quocum repraesentatio vnum constituit totum.

* Conf. KANTII lib. cit. pag. 82.

Quodsi hisce regulis non semper parere videtur ad-
sociabilitas repraesentationum, quemadmodum experientia
nonnunquam testatur, *mediata* adsociatio in causa habetur,
quin repraesentationis *medianis* consciis nobis sumus.*

§. 43:

Continuatio.

Memoriã, reminiscencia, recordatio.

Priusquam ipsam reproductionis repraesentationum
legem statuamus, facultates animi, queis reproductio
generatim possibilis redditur, noscere consultum videtur.

a. *Memoria* est facultas repraesentationes (sint vel
intuitus vel conceptus) recipiendi easque reseruandi.

b. Repraesentationes ita retentas *generatim* repro-
ducit facultas imaginandi reproductiua. Quae si repro-
ductio *arbitrarie* peragatur, facultas reproductiua *specialiter*
recordatio (das sinnliche Besinnungsvermögen) audit; cui

c. *recognitio* repraesentationum, i. e. iudicium acce-
dit sensuale de identitate repraesentationis reproductae
cum olim habita, atque hanc quidem repraesentationum
identitatem cognoscendi facultatem *reminiscenciam* (das
Wiedererinnerungsvermögen) salutamus.

Praefatas facultates inter & ipsam facultatem ima-
ginandi intercedere nexum arctissimum, inde me etiam
non monente, liquet.

* Conf. KANT. Anthr. pragm. pag. 82.

§. 44.

Continuatio.

*Reflexio, qua methodo lex reproductionis idearum
suprema inuenienda sit.*

Supremā repraesentationum adfociationis lex supremam quidem conditionem, qua successio repraesentationum possibilis sit, adsignat, neutiquam vero docet, quae praecise repraesentatio alteri praesenti succedere *debeat*. Quamquam consequenter legibus idearum adfociationis earundem resuscitationis leges, ut ne contradicant, oporteat; hasce tamen illis simul haud constitui, perspicere est.

Repraesentationem *mere obscuram*, siue cum conscientia non iunctam, impossibilem esse, supra docuimus. Ut vero rei cuiusdam conscientiam nanciscamur, variae extant *conditiones, sine quibus non*. Eiusmodi *primaria* conditio est, ut actiuitas facultatis imaginandi sat valide excitetur; quippe quae ad cuiuslibet repraesentationis sensualis genesis necessario requiritur (§. 31.). Sequitur, quae ad actiuitatem facultatis imaginandi irritandam requirantur momenta, eadem quoque totidem conscientiae conditiones sistere. En viam, qua repraesentationum reproductionis lex suprema inueniri queat, detectam, quam §. seq. perfequamur.

§. 45.

Cont. Quaesita lex suprema.

1) Actiuitas facultatis imaginandi, quae datum *varium* simili, quo *successive* adprehenditur, modo in

tempore percurrere debet, perceptione varii iusto velociori minus excitabitur, aut disturbabitur.

2) Imaginatio eo maiori actiuitatis & vigoris gradu vix non semper pollet, quo maior varii dati copia percipitur.

3) Quo fortior magisque determinata ipsa varii perceptio est, eo facilius ab imaginatione id percurritur.

Quum tribus hisce momentis repraesentationis quantitas (protensiuua, extensiuua & intensiuua) determinetur, consequens est, vt ab ea ipsa pendeat, num prae caeteris repraesentationibus eius conscientiam nanciscamur, nec ne. Lex ergo suprema pro imaginationum refuscitatione ita exprimitur:

Iner plures repraesentationes adsociabiles immediate maxima semper reproduciuntur.

Qua summa iam lege cognita, reproductionis leges, condiciones rationesue imaginationis quantitatis expendendo, facile reperientur.

§. 46.

Continuatio.

Quantitatis imaginationum rationes.

Internam imaginationum quantitatem constituunt *immediatae* rationes in imaginationibus ipsis sitae; *externa* vero determinatur rationibus immediatis, quae *vel* in facultate imaginandi huiusque relatione ad imaginationes; *vel* in alia quaedumcunque facultate fundantur.

a. *Quantitas imaginationis interna.*

Ea 1) *ratione extensionis* eo maior est, quo plures notas continet; consequenter haec obtinetur regula:

Inter plures repraesentationes illa proxime inarbitrarie reproducitur, quae omnium plurimis notis gaudet.

Inde manifestum fit, quare repraesentationes rerumque imagines ope organi visus perceptibilium faciliiori modo reproducantur aliis; — quare sensiones aut sensationes internae, quibus nulla extensiva quantitas est, difficile ad conscientiam reuocentur — verum naturae beneficium. — 1

2) *Ratione intensivae quantitatis*, quae repraesentationis *originariae* vigore efficitur, regula patet.

Rerum vulgarium facile obliuiscimur; earum enim imagines admodum debiles sunt. Verum obiectorum raritate & valore distinctorum imaginationes saepissime recurrunt. Poenarum hinc species interdum mutantur necesse est; poenae enim *consuetae* obliuiscimur, eiusque imago nullo vigore gaudens deterrendis maleficis inepta est.

3) *Proensiva* quantitas imaginationis e longiori tempore, quo nobis praesens est, cernitur. Verum ea pendet ab externis conditionibus, si e. g. cum sensione taedii aut voluptatis iuncta sit. Est dein in ratione directa cum protensiva quantitate repraesentationis sensatione obtentae. Illa quidem eo maior erit, quo longiori tempore vis repraesentandi & speciatim facultas imaginandi circa repraesentationis materiam occupata fuerit.

B *Externa imaginationis ad sociabilis quantitas.*

Nobis iam hic spectandus imprimis est influxus facultatis imaginandi & dein sensus in externam imaginationis quantitatem.

a. 1. Imaginatio repræsentationes vel facili prorsus modo reproducit, vel admodum difficili. Primo in casu imaginationes intensiua præsertim quantitate, i. e. vigore ac robore nonnunquam carebunt, nec longo tempore animo præsentis erunt. Eius generis facile reproduçendæ repræsentationes sunt omnes consuetæ, quæ recurrunt, quin eas attentione & singulari reflexione ulterius persequamur.

In secundo autem casu ob imminutam facultatis imaginandi actiuitatem quantitas intensiua & extensiua imaginationum simili modo imminuatur, necesse est. Exin ratio patet, quare imaginationes crebrius reproductæ facilius reproducantur, licet minus ad sociabiles sint. Hic vero notandum est, nimia repetitione eiusdem repræsentationis haud raro contingere, vt reproducta difficilior reddatur.* Nam cerebra repetitione imaginatio

* Exemplum narrat VAN GOENS (Magazin für Erfahrungsseelenkunde von Moritz. 7. B. 3. St. pag. 77) hominis cuiusdam, qui laborum per diem peractorum copiam signaturus, narrabat, nomen solum tot vicibus se debuisse subscribere, vt eius adeo obliuisceretur.

& claritate & viuacitate destituitur. Pariter quoniam repraesentationis nouitate facultatis imaginandi actiuitas, consequenter repraesentationis ipsius roboris gradus & claritas augetur, repraesentatio noua, *si ipsa ad sociabilis sit*, facile reproduciuntur. Hinc, qui alios erudiunt, nouum adnectant veteri, cognito incognitum.

2) *Mediate*, nimirum cum *praecedentium* tum *concomitantium* repraesentationum ope facultas imaginandi ad quantitatem imaginationis externam confert.

α. Quodsi repraesentationes imaginationem praecedant ita comparatae, ut huic cum illis plures notae sint communes: imaginatio non facile tantum, sed etiam clarior recurrit propter adauctam facultatis imaginandi actiuitatem. Valet igitur regula: *praecedentem imaginationem semper similior sequitur*. Inde ratio perspicitur, quamobrem repraesentatio causae repraesentationem effectus excitet; & quare repraesentationes obiectorum in spatio eodem tempore perceptorum aliis facilius reproducantur. Ad similitudinem enim, utroque in casu obuenientem, accedit *ratione primi* habitus, repraesentationes iuxta relationem causae & effectus connectendi; & respectu secundi casus praeter simultaneitatem loci temporisque adhuc ratio concurrat ex eo desumpta, quod res contiguae ut causae & effectus sibi inuicem copulari soleant.*

* Explicatur inde, quare facilius Historiam methodo *synchronistica*, quam *chronologica* traditam memoria teneamus; quare facilius *Geographiam* ediscamus, quam *Historiam*.

Nec *secundo* difficilius perspectu est, praecedente repraesentatione *in illo vigori gradu gaudente*, aut quacum ad legem priuationis imaginatio adfociari potest; huius instaurationem maxime subleuari debere.

β. Quatenus *concomitantium* repraesentationum ope facultas imaginandi in imaginationum quantitatem influit, tres prius recensiti casus recurrunt,

§. 47.

Continuatio.

b. *Sensuum influxus in quantitatem imaginationum externam.*

Quum reproductionis leges legibus idearum adfociationis repugnare non possint (§. 44.); hinc, de memorato sensu influxu, indeque imaginationum reproductione promota generalem hanc posuisse regulam sufficiat:

Sensationes immediate sensu orientae, aut intuitus praesentes, imaginationum, quae secundum adfociationis leges cum illis adfociabiles dici debent, reproductionem adiuvant.

SCHOL. GENERALE. Cl. MALLEBRANCHE praeter legem coexistentiae (l'identité du temps) & voluntatem creatoris, arbitrium hominis quoque ceu legem idearum adfociationis secundam stabilitum iuit. Quamquam cum Cl. HISSMANNO * eam legem chimaericam esse censendam existimo; arbitrii tamen in idearum adfociationem & reproductionem influxum negandum non esse, ex sequentibus argumentis colligi poterit.

* Lib. cit. pag. 37.

Mediatus imprimis arbitrii influxus ex eo perspicitur, quod attentio in hanc vel illam repraesentationem, cui dein aliae adfocitari queunt, arbitrarie dirigi possit. *Immediatus* autem isque *negativus* voluntatis influxus cernitur arbitraria abstractione de certis repraesentationibus, ne adfocientur aliis, vel claritatem nanciscantur. Deficiente autem repraesentationis claritate, ea difficili modo reproduciuntur. *Positivae* dein voluntas adfociationem & reproductionem repraesentationum adiuvat, quatenus ipsius facultatis imaginandi actiuitatis gradus atque determinata eiusdem modificatio ab arbitrio pendet, quod igitur in causa est, quare hae potius, quam aliae repraesentationes adfocientur, atque ad conscientiam redeant. Arbitrii effectus nonnunquam integra imaginationum adfociatarum series est, dum arbitrium obiecti cuiusdam conceptum ita determinat, ut aliae dein repraesentationes ad conceptum pertinentes facile recurrant. *

Licet igitur arbitrio ratione idearum adfociationis & reproductionis *legislatio* denegari debeat, in utramque tamen influxus ei concedendus est.

§. 48.

C. *Imaginatio prognerans.*

Haec sensualis fingendi facultatis species, quae ex coniunctione varii *affinis*, i. e. ex eodem fonte promanantis novum prorsus productum prognerat, a speciebus

* Exin sequitur Imaginationis imputabilitas.

hactenus expensis hoc differt, quod semper *arbitrarie* fingat. Ab intellectu enim conceptu principali determinato, facultas imaginandi eatenus iuxta affinitatis legem actiuam se praebet, quatenus varii compositi series ad unum idemque fundamentum (conceptum fundamentalem) quemadmodum ab hoc principium sumebat, ita quoque reduci valet. Conceptus iste principalis regulae locum tenet, quae imaginationem in caeteris liberam coerceat, quominus mens fictionibus disturbetur.

Imaginatio progenerans singulari negotio fungitur in *meditatione*, de qua fusius infra agetur.

Quid imaginatio progenerans in conuersationibus valeat, apud KANTIVM * legere est.

§. 49.

Quatuor a Psychologis nominantur facultates, quae a facultate imaginandi pendent; nimirum *memoria*, *praesensio* (das Vorhersehungsvermögen), *facultas diuinatoria* (Wahrsägersgabe) & *facultas signatrix* (Bezeichnungsvermögen). De singulis hisce sequentibus agetur.

A. Memoria.

Praesenti de memoria articulo complectimur recollectionem & reminiscenciam, quas supra (§. 43.) definiuimus. Memoria iam a veteribus, e. g. CICERONE ** in

* Lib. cit. pag. 83.

** CICER. Acad. Quaest. W. I.

memoriam *verbalem* & *realem* (Wort- und Sachgedächtnis), cui addunt memoriam *localem*, dispescebatur. Cuiuslibet singularia habentur exempla, rara vero, si utramque in vnico homine coniunctam quaeras. MORITZ * exemplum memoriae vere stupendae e *Genet. Magaz. Febr. 1751* citat. Inter plura ibi in medium de *Jedediah* BUXTON prolata vnicum hic narraſſe ſufficiat: BUXTON numerum 39 ciffris constantem 725958238096074007868531656993638851106 intra ſpatium duorum menſium & dimidii ſola memoria ſuffultus (nam vbi praecedente die multiplicationem reliquerat, ibi die ſequenti eam media inter negotia continuabat,) eleuabat ad quadratum, quod 78 ciffris his conſtabat:

527015363459557385673733

542638591721213298966079

307524904381389499251

637423236. **

Memoriae functionem organifatione, ſiue potius cerebro, quod animi organon adpellare plurimis placet, ſubleuari, multa ſuadet experientia. Laeſo enim cerebro, amiſſa fuit memoria, quae illo ſaluato reſtaurabatur. *** Explicant inde phoenomenon, iuuenes memoria potiori, quam ſenes, frui; pariter, ſenes reminifci poſſe

* *Magaz. V. 2. pag. 105.*

** Aliud exempl. narrat MAUCHARD *Repertorium für empir. Psychol. 2 B. pag. 13. 14.*

*** MORITZ *Mag. VII. 3. pag. 16. & ſeqq.*

factorum aetate iuuenili, obliuisci vero, quae heri contigerint.

§. 50.

Cont. Memoriae dotes.

Quo *amplior* memoria, quo *facilior*, *fortior* & *fidelior*, eo insignior. *Ampla* dicitur memoria, magnam repraesentationum copiam retinens; *facilis* ea, quae absque frequentiori repetitione temporeque breui repraesentationes excipit; si quas illa longiori tempore reseruat, *fortis* adpellatur; *fidelis* denique audit, si reproductas repraesentationes prorsus identicas cum olim habitis sistit.

Dotès istae in vno subiecto vix omnes reperientur. Memoria enim fidelis raro etiam facilis, sed fortis est; ampla autem rarissime fidelis. Memoriam claritate repraesentationum & vigore; praesertim conditione nexus, quo inuicem adsociatae sint, admodum suo in munere suffulciri, euidens est. Nec vllum fugit, hanc facultatem egregie excoli posse. Artem vero, de qua veteres locuti sunt, *mnemonicam* (Gedächtniskunst), quam a SIMONIDE, qui conuiuas domo ingrati victoris lapsa occisos, eo, quo adcubueret mensae, ordine, solus memoria tenuerat, * vt aiunt, inuentam METRODORVS Skepsensis ad summum perfectionis gradum tulisse dicitur, reuera hoc dari sensu, quod medicamentorum vsu (qualia veteres quondam adhibuisse fama est)

* CICERO de Orat. II. 86.

memoria fortior reddi possit, negare, ne vno quidem momento dubitamus. Eiusmodi enim ars de idearum adfociatione & reproductione supra dictis directe repugnat. Verum regulae, labilem membram adiuuandi, a Psychologo tradendae, omnes ad sequentes quatuor possunt reduci :

- 1) Repraesentationes reddantur clarae & distinctae;
- 2) Frequentius repetantur;
- 3) *Pluribus* aliis sensim adfocientur;
- 4) Repraesentationes memoriae mandandae ad diuisionis regulas disponantur. *

Quarum regularum ratio legibus idearum adfociationis & reproductionis, vti patet, innititur. Illae tamen circa repraesentationes grauioris momenti tantum adhibendae erunt. **

Obliuositas, de qua KANTIVS dicit: „Die Ver-
„gessenheit, wo der Kopf, so oft er auch gefüllt wird,

* De *ingeniosa*, memoriae repraesentationes mandandi, methodo a KANTIO (pag. 94. Crit. cit.) contra tot oratorum praecepta prolata, quae legantur, dignissima sunt. Adfertur recentiorum quorundam, insignem scil. memoriam intellectus culturae impedimentum esse, *generatim* falsum demonstrat exemplum LEIBNITII & HVGONIS GROTH, qui quum lustrationi aliquarum legionum interfuisset, omnia fere militum nomina memoria tenuisse fertur.

** HISSMANN lib. cit. pag. 23.

„doch wie ein durchlöcherter Fafs immer leer bleibt, „ist ein desto größeres Uebel u. f. w.“ causam idem Autor librorum lectionem arguit, qui solam phantasmam occupantes, intellectum deprimunt, mentis absentiam relate ad id, quod praesens est, habituales reddunt.

§. 51.

B. *Præuisio.*

Quemadmodum memoria possibilis scientiae praeteriti rationem continet, ita praevisionis facultas est, cui possibilitas cognoscendi *futurum* innititur. Quum id, quod futurum est, nullo sensu queat percipi, hinc omnis praevisionis vel

1) possibilis tantummodo erit ope intellectus rationisque mediante imaginandi facultate. Haec nimirum ante oculos integras praeteriti series, quemadmodum ab ipsa adsociatae fuere, ponens, intellectum excitat, qui comparatione praesentium cum istis praeteritis atque desuper instituta reflexione, exin ad legem causae & effectus iudicans futurum colligat. Qua praevisionis specie homo a brutis discernitur, quibuscum in ea

2) praevisionis specie convenit, quae in *expectatione casuum similium* consistit, absque omni comparatione & conclusionem a causa cognita ad effectum. Quodsi nimirum aliam rem alii saepius succedere animadverterimus, & crebriori experientia circa illa, quae hoc vel illo phaenomeno praecedente contigerint, similes casus

expectantes, futura nos praeuidere dicimus. Exin sic dictae rusticorum regulae suam deriuant genesin. —

3) Praeuissonis tertia species *sensationi* innixa atque sortem hominis concernens *praesensio* (Ahndung) nuncupatur. Quoniam omnis sensationis non est relatio, nisi ad *praesentem* animi statum, hinc, qui praesensionum realitatem defendunt, sensum *specialem* admittant, necesse est. Ast huius occulti sensus nec Psychologo nec Physiologo vlla cognitio concessa, iure igitur omni praesensio a Psychologo *Chimæra* * habetur. Experientia enim, ad quam aduersarii nostrae sententiae prouocant, id solum testari valet, nonnullos homines, nescio, fortunatos, num infortunatos isto sensu occulto praeditos fuisse. Verum ne de hoc quidem experientia doceri possumus; ea enim, quod quid *necessario* ita sit, non testatur; consequenter quaelibet opinatae praesensionis cuiusdam defensio oppositione mere contingentis eludi poterit. Praesensio saepissime etiam vera expectatio rationibus obscuris innixa dici debet. Ac plures nonnumquam circumstantiae, queis praesensionis realitatem praefertim probare conati sunt, aut *prius*, aut *postea finguntur*, quam id, quod actu contigit, nobis innotescat. ** Maxima

* „Willkührliche, weder durch Erfahrung noch durch Vernunft, sondern durch ein bloßes Spiel der Einbildungskraft erzeugte (also subjective) Vorstellungen, sofern sie als objectiv gedacht werden.“
Encyclopädisches Wörterbuch der kritischen Philosophie von Mellin I B. II Abth. S. 755.

** Ueber die Vermischung gegenwärtiger und vergangener

denique praesensionum pars, aut valetudinem aut aegritudinem nostram spectans, ex *coenesthese* (körperliches Gemeingefühl), alia autem ex acie organorum sensoriorum explicanda est. *

SCHOL. Singulum quodcumque phaenomenon praesensio ab aliis salutatum, qua premitur explicandi difficultas, nascitur saepius ex eo, quod *verae* illius, quod contingebat, circumstantiae *omnes* nos lateant. Cl. MORITZ plura hac de re memorabilia collegit. Ast non sunt, quae fidem in praesensionem mihi extorqueant.

§. 52.

C. *Facultas diuinatrix.*

Diuinatio generatim (das Errathen des Zukünftigen) *vel* est *praedicatio* (Vorherfagen), quatenus ea iuxta leges experientiae fit (*naturae conueniens*), *vel* 2) *vaticinatio* (Wahrsagen), quae diuinatio fit contra leges experientiae, cognitas (*naturae contrarians*); *vel* 3) denique *diuinatio propria* (Weisfagung), quae leges experientiae transcendens (*diuinatio supernaturalis*) mediante numinis inspiratione futura praedicat. **

ener Vorstellungen von Rector Starke. Deutsch. Monatschrift. Jan. 1795.

* Magaz. 2 B. 2 St. pag. 16. & 3i. St. pag. 118., vti cl. GOEKINGK ex acumine odoratus diuersas praesensiones explicat. Quo forsitan pertinent, quae 76. 4 B. 1 St. habentur.

** KANTII Anthrop. pragm. pag. 101.

Ad Fatidicos praesertim pertinent Auspices, Haruspices & Astrologi. Quae veteres decreta absoluta habuere, oracula conceptum libertatis Mechanismi contradictorium inuoluunt, propterea quod, quae a liberis hominum actionibus pendent, fato necessario subiiciuntur.

Visionarios (Seher), qui vi supernaturali generatim regi creduntur, suis intuitionibus eorum, quae cognoscendi limites transcendunt, gentes pessimae fraudi subin implicuisse, omnis fere aevi historia docet. Ad visionariorum classem pertinent *Energumenus* (der Befessene) & *Propheta*; illi daemonem malum, huic bonum, qui a Graecis *Mantis* adpellatus fuit, inesse existimabant.

Visiones triplicis generis sunt: visiones *simplices*, *allegoricae*, *symbolicae*.

a) *Simplex* visio dicitur, qua futuri euentus naturales vt praesentes *immutari* repraesentantur; siquis e. g. propheta mortem hominis aut vrbis deuastationem praedicit.

b) *Allegorica* adpellatur visio, si euentus sub imagine quadam diuinetur. Eiusmodi visio in somnio e. g. habita iterum ceu a Genio quodam indita saepe explicatur.

c) *Symbolica* visio est, quae ad euentum aliquem diuinandum mere arbitrariis (non naturalibus) vel adeo eius generis signis vtitur, quae nonnisi literas cum rei significatae vocabulo communes habent.*

* Ita baculorum vnus, a SACHARIA in infomnio visus
E &

D. *Facultas signatrix.*

Prout a facultate imaginandi repraesentationes inuicem adfociantur, ita etiam signa cum rebus ita copulantur, vt signo recurrente & res signata recurrat. Omne autem id, cuius repraesentatio cum repraesentatione praeteriti ita coniungitur, vt hoc ex illo praesente cognosci queat, *signum* (Zeichen), eiusmodi coniunctionis efficiendae facultas *signatrix* (das Bezeichnungsvermögen), & actus, quo nexus iste peragitur, *signatio* (die Bezeichnung) dicitur. Imaginationi signo quaelibet nota inferuit, quae reminiscenciam vel obiecti signati cognitionem possibilem reddit, id quod eo facilius erit, quo affinius signum obiecto signato est. Inde signa vel sunt *naturalia*, vel *arbitraria*, vel *partim arbitraria & partim naturalia*, quibus KANTIVS *prodigia* (Wunderzeichen) addit.

*Continuatio.*I. *Signa naturalia.*

1) Signorum *demonstratiuorum* classis duplex extat; vel enim per ipsum hominem exhibentur, vel ab obiecto

& *Chowlin* dictus diuinationem indicabat, gentem Israeliticam Deo antea gratam, iam ipsi *ingratam* factam esse. Verum transpositione literarum, mutando nimirum *Chowlin* in *Bochlim ingrati* significatio obtinetur. — Visionarii nomine recenter clarus praesertim fuit SCHWEDENBORG. — Conf. Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik.

inde signato. Huic classi omnia accenseri debent, quae ceu effectus causae physicae succedunt, quam proinde illi indicant; ita fumus ignis signum; et erubescere nonnunquam signum conscientiae malefactorum est. Alteram classem signa concernentia sunt *clamor* & *gestu*, (unarticulirte und Gebärdensprache), qui primam, maxime naturalem & vniuersalissimam linguam constituunt adeo, vt dici queat, *Phononomica* dari, quae simili, quo *Physiognomica* ex vultus lineamentis, modo animi statum internum (Phonognomica quidem praesentem, Physiognomica etiam absentem) e voce tonoque cognoscat.

Quemadmodum Musica naturalium signorum fertilis mater est, ita & gestibus character hominis & affectus & cogitationes exhiberi possunt; hinc Musica atque Mimica haud in solo theatro, verum etiam in omni gente barbara reperitur. Sic *Madegssi* admirationem digito ori imposito exprimunt. Cum lingua naturali per gestus sensim arbitrarios absque conditione intelligendos gestus pariter iungi, ac cum clamore arbitraria soni signa, vix adnotetur necesse est. Si itaque gestus satis fixae forent significationes, lingua per eos parum cederet illi per sonos articulatos, prae qua ista immo hac gaudet praerogatiua, quod cuncta determinate & vere exhibeat, quare & nos eum in finem vtimur gestibus, vt, quae sentimus & cogitamus, vere & cum affectu exprimamus. Dein vnico gestu exhibentur, quae multis verbis indicari debent. Attamen euidentis est, Mimicae & linguae inarticulatae signis intellectus vsus & culturam gradu exiguo promoueri, propterea quod eadem

singulos tantummodo animi status repraesentent (consequenter vsui conceptuum in abstracto difficillime inferuiant).

2) Signum *rememoratiuum* (Denkzeichen) salutatur, quo memoria alicuius praeteriti excitatur; ita tumuli & mausolaea mortuorum memoriam resuscitant; rudera Persopolis & Palmyrae artium eo tempore florentium signa sunt.

3) Futura prospicere, grauissima res ideo passim aestimatur, quoniam ob futura tantum consequentia praesentia adpetimus; hinc quodpiam signum, ex quo futurum colligi posse opinamur, laeta mente amplectimur. Inde enata est *Astrologia iudiciaria* (Sterndeuterey), quae e siderum figuris eorumque coniunctione situque ad inuicem relato fortem conicere hominum se posse mentitur. Medicorum signa *prognostica* superstitionis vitio nos idcirco non arguunt, quia ceu naturales effectus causas itidem naturales commonstrant.

§. 55.

Continuatio.

II. Signa arbitraria.

Ad signa arbitraria pertinent

a) *Litterae* (Schriftzeichen, Zeichen für Laute), vocales vel consonantes, ex quarum compositione verba genesis ducunt. Litterae fortassis originarie sunt imagines diminutae siue abbreviatae (Migniaturbilder) sicuti quaelibet litera *Chinensium* integrum verbum exprimit; pariter in *Chimia*, *Calendario*, aliisque artibus res vnico signo

iam dudum signatae fuere. Verum exulto magis ac promotus intellectus vsu, adauctaque repraesentationum copia, plura eaque breuiora signa inuenirentur, necesse fuit. Inuento semel *Sermone per literas* (Buchstaben-sprache), sensim dein pro singulo etiam sono litera correspondens inueniri potuit. Inde enata est ars scribendi quam Americani adeo admirati sunt, ut chartas literis repletas animatas esse iudicarent, easque oraculi adinstar de sorte sua consulere. Exin iam, quod *Sermo* per literas tam sero inuentus fuerit, concludere licet, pluribus forsitan saeculis homines verba sibi inuicem communicasse, priusquam scribere didicerint. Sic *Franci* secundum OTTOFRIDI testimonium ope patrii sermonis, quae cogitarunt, chartis mandare nequiverunt. Utilitati, quam sermoni per literas debemus, vere insigni coronidem impositam artis typographicae inuentione fuisse, non est, ut moneam.

b) Signa arbitraria sunt notae (signa tonorum); c) cifrae; d) insignia natiua & haereditaria (Wappen, Standeszeichen freyer, mit erblichem Vorrang beehrter Meuschen); e) signa seruientium (Dienstzeichen, Uniform, Liverey); f) Insignia honoris adquisita (Ehrenzeichen des Dienstes, Ordensbänder); g) Signa ignominiam denotantia (Schandzeichen, Brandmark u. d. gl.); h) Interpunctiones librorum.

§. 50.

Continuatio.

III. Signa partim naturalia, partim arbitraria.

IIuc refero inprimis signa artis operibus repraesentata,

qualia sunt: 1) *Statuae*, quæ obiectum *vel* magnitudine *naturæ* (Figuren nach dem Leben), *vel colossali* (vti statuæ Deorum), *vel* etiam imaginibus ad scalam geometricam confectis exhibetur;

2) *Signa hieroglyphica* (Bilder in skeletmäßigen Umrissen); ita *Sacerdotes Aegyptiaci* omniscientiam Dei, aures & oculos in templi parietibus pingendo, — & *Chaldaei* varia anni tempora per *Zodiacum* exhibuere. *Signa hieroglyphica* quasi pictæ sunt repræsentationes & metaphoræ, quæ proin eo difficiliora intellectu sunt, quo maior est loci temporisque differentia. *Signa ista* etiam *Symbola* adpellantur, quippe quæ ceu arbitrarie figuræ repræsentationis rerum ope conceptuum locum tenent. Hinc *KANTIVS* iure animaduertit: „Wer sich immer nur symbolisch ausdrücken kann, hat noch wenig Begriffe des Verstandes, und das so oft Bewunderte der lebhaften Vorstellung, welche die Wilden, (bisweilen auch die vermeynten Weisen in einem noch rohen Volk) in ihren Reden hören lassen, ist nichts als Armuth an Begriffen, und daher auch an Wörtern, sie auszudrücken.“ —

3) *Characteres* maxima parte signa arbitraria sunt. Hisce, tanquam conceptuum custodibus, vtuntur *Chinenses*, *Chinici*, *Astronomi*, *Mathematici*. Verum signis istis omnes cogitationes conceptusque perspicue exhibere, nullius intellectus acumini hucusque concessum fuit.

SCHOL. Quo magis obiecto quodam afficimur, signa arbitraria cum naturalibus iunguntur; quo fit, vt plura simul organa sensoria obiecti impressiones recipiant. Ita in theatro, in festis religiosis & politicis ars oratoria plerumque musica & arte pictoria fulfulcitur.

§. 57.

Continuatio.

D. *Prodigia.*

Quae olim prodigia a plebe habita sunt, e. g. Cometae, stellae cadentes, globi ignei, ecclipses solis ac lunae, adhaec Physicae cultura ceu phoenomena penitus naturalia nostris temporibus passim spectantur.

§. 48.

Meditatio.

Restat adhuc, vt ex prolata facultatis imaginandi theoria quosdam animi status explicemus, inter quos potissimum is animaduertendus est, quem *Meditationem* salutamus, singularem animi intentionis statum, in quo mens in vnum idemque obiectum figitur.

Meditatio instituitur, vt vel incognita, v. g. phoenomenorum causas, eruamus; vel qui veritatem vnam inter & alteram intercedit, nexum, siue veritatis rationes percipiamus, vel vt cognitiones ad systema quoddam redigamus.

Meditationis felix facilisque progressus pendet 1) a qualitate facultatum originariarum aut adquisitionarum;

2) a qualitate repraesentationum, a quibus meditatio principium sumit; 3) a facili reproductione eiusmodi repraesentationum, quae fini siue scopo meditationis maxime correspondent. Exin suapte elucescit, meditationem maxime adiuuari, si a) *ante meditationem* nobis omnium, quae alii de eadem materia cogitauerunt, scientiam comparemus; b) si in memoriam reuocemus, quae ipsi iam desuper cogitauimus; c) si meditationis obiectum, dum factorum, experimentorum & obseruationum, quae circa illud instituebantur, reminiscamur, viua fictione exhibemus, idque adeo ope facultatis imaginandi clare ac dilucide repraesentamus. d) *Secundo inter meditandum* suffulcitur praesertim perseverantia, animo atque incuria de felici progressu meditationis anxietatem haud admittente & denique aspectu liberae pulchraeque naturae & ambulatione.

SCHOL. Quoniam meditatione solus sensus internus afficitur, permanens est, meditari, quam maxima cum attentione obseruationem instituere, legere aut audire, multo difficilius esse. Noli tamen exin, sicuti aliis placet, concludere, meditari animi statum esse *praenaturalem*; verum meditatio potius exculti hominis rationali naturae prorsus consentanea est. Eadem deinde meditatio multum abest, ut vitam physicam destruat, ut potius certis limitibus circumscripta ceu vis vitalis incitamentum considerari debeat. Neque externi nostri status conscientia meditatione opprimitur. Illa enim prorsus deficiente, haec vel in *Ecstasi* (raptum) vel *Phantasma* (reuerie — wachender Traum) transit.

§. 59.

S o m n i u m.

Somniare generatim est status hominis dormire inter & vigilare intermedius: homo non dormit, quo obscurae sensationum externarum perceptionis capax redditur; non vigilat, quo fit, vt excitata imaginandi facultas imagines realitate omni destitutas inarbitrarie possit fingere.

Cum plurimis recentioribus Physiologis depressio-
nem sensibilitatis in omni systemate neruorum, & prae-
primis in cerebro & neruis, quos *sensiuos* adpellant,
causam somni esse iudico. Licet autem systema neruo-
sum omne, idque solum dormiat, (qua de causa omnia
phoenomena, omnesque functiones, quae a systemate
neruoso pendent, in somno cessant, cetera vero omnia
organa, quae sua ipsorum energia pollent, nec nisi in-
directe a neruis suffulciuntur, nunquam dormiunt);
nihilominus tamen non requiritur ad somnum, vt *simul*
omne systema neruosum dormiat; consequenter *somnus*
partialis non implicat. *Hinc* homo dormire simul &
somnia dicitur. Vigilante cerebro, ceteris neruis dor-
mientibus, somnia oriri possunt. In iisdem quia dor-
miunt nerui communes & sensus & nerui motorii, nulla
corporis nostri, in lecto decumbentis, repraesentatione
gaudentes, omni alio in loco esse, aliumque in mundum
nos demissos, opinamur. Somnia a somno profundo
nata, nonnisi a Coenaesthesia & organis sensoriis incipere
possunt. Ventriculi & intestinorum molestiae, calor,
dolor, pulicis aculeus, lux, strepitus somnium inchoant.

Somnus a vigilia hisce discernitur notis: a) peruersa successione repraesentationum; b) effectuum, quorum causae in somnio repraesentatae fuere, defectu; c) corporis proprio dormientis situ. Dicta peruerfitas, dum nimirum differentes admodum repraesentationes a facultate imaginandi modo huic modo illi idearum adfociationis legi obtemperante, coniunguntur, haud raro durante adhuc somnio percipitur, si ipsa fiat absona, & ad absurdum delabatur. Absque vltimis duabus notis saepissime homines iudicemus somniantes ex peruerfitate sola, qua eorum repraesentationes sese excipiunt. * Tribus praepositis notis d) quarta adhuc singularis addi debet talis: interruptio adfociationis seriei *in experientia fundatae* nos docet, repraesentationibus nullum obiectum extra nos positum correspondere. Ita ex repraesentatione per somnum nata, domum quam habitem, iuxta templum S. Petri Romae positam esse, concludo, me somniasse, interruptitur enim adfociationis series ad legem contiguitatis ordinata. **

Infomniorum vtilitatem sequentibus aestimare licet, & quidem *primo respectu corporis*: 1) *Kantiani* placiti: „das Traümen scheint zum Schlafen so nothwendig zu

* SHAKESPEARE Heinr. IV. Tom. II. Act. 2.

** Si consequenter successio repraesentationum nostrarum nulli obiectivae legi subesset, illae nonnisi ceu totidem imaginationes absque obiectiva realitate, obiecta ipsa igitur, vt tot *modificationes* subiecti repraesentantis spectare necessarium foret.

gehören, daß Schlafen und Sterben einerley feyn würde“ vix argumentis vllis refutandi, verifimilitudo pluribus rationibus euincenda est. Argumentum in contrarium praesertim petunt ex testimonio experientiae, dari homines, qui haud somniant; idem & PLVTARCHVS pluribus exemplis nixus, & ARISTOTELES * defendebat. Cui obiectioni KANTIVS occursurus, ita inquit: „Man kann wohl für sicher annehmen, daß kein Schlaf ohne Traum feyn kann, und wer nicht geträumt zu haben wähnt, seinen Traum nur vergessen habe.“

2) Infortunati cuiuslibet, qui vigilans nil nisi afflictionem fortem suam mente melancholica voluit, verus recentium virium fons existere somnia videntur, si quae tantummodo ex laetis saltimque aliis heterogeneis repraesentationibus quasi texantur.

3) Morbos nonnunquam, vti fatis constat, praecedunt somnia grauiâ, tristia, quorum causam ipsam sensum deficientem valetudinem esse liquet; hinc somniorum ope saepius sanitatis nostrae statum diiudicare, morbosque praecauere valemus.

Secundo respectu psychologico emolumentis somniorum frequentia adnumerantur: α) gaudium & deliciae, quae saepe ex somniis fluunt; β) animi huiusue facultatum continuata exercitatio; γ) familiaritatem cum malis ac miseriis quandam in somniis nacti iam iis reuera in

* ARISTOT. Vol. VI. Part. II. pag. 30.

nos irruentibus multo minori gradu affligimur; 2) denique perspectu non difficile est, somnia ad nostrum ipsorum cognitionem multum conferre posse.*

§. 60.

Noctambulatio.

Noctambulatio (das Schlafwandeln), status dormire inter & vigilare intermedius, gradus somnii sublimior est, i. e. status inarbitrariae, etsi subin conuenientis, repraesentationum adfociationis, quae cum motibus corporis, aliisque actionibus eisdem correspondentibus iunguntur. Hinc in noctambulis pars cerebri motorique nerui vigilant, dormiunt vero organa, coenaesthesia, ac reliqui nerui. Plurimum ad noctambulationem corporis indolem conferre, Medici docent; Psychologi dein huius phoenomeni causam reperiunt praesertim in vigore facultatis imaginandi adeo eminente, ut imagines viuacissimae producantur, quibus homo rapitur, indeque variis fungitur negotiis, quibus perficiendis vigilans tantummodo par est. Idearum vero adfociationis seriebus organorum sensatione subito interruptis, noctambulus ad se ipsum quasi rediens, sui ipsius conscientiam nanciscitur.

Verum perquam mirum videtur, noctambulum nunquam iis negotiis arte quadam, quam vix in vigilante detegimus, fungi, & in periculosis cum securitate,

* Conf. Moritz Magaz. VI. B. 3. St. pag. 76.

quam non possumus non admirari, ambulare. * Cuius Phoenomeni causam ita explico:

Facultatem imaginandi insigni vigoris gradu in noctambulo gaudere, iam animaduerti. Inde efficitur, vt series adfociatarum repraesentationum non roboris tantum gradu magno valeant, verum etiam *maxime completae* sint. Quae igitur, fini insuper certo correspondentibus, hic ipse itidem *complete* attingi poterit. ** Accedit, noctambulium ex parte dormientem nullo periculo aliisque repraesentationibus turbari. Quia denique noctambulatio status intermedius est, hinc noctambulans impressiones obiectorum aliquas obscure percipere potest, isque maiori, quam vigilans reminiscentiae vsu gaudet.

Causa denique, quare noctambuli raro reminiscantur factorum, 1) praesertim in profundo somno, quae laboribus peractis superantur, sita est. Ita noctambulus defatigatus atque in stitilicidio projectus, nec pluuias sentiebat, nec vndas, quae vndique circumdatus vix

* Plura exempla docent, in somnio inuenta fuisse, quae omni labore ac intentione vigilantes inuenire non potuerant; Musici, Poetae, aliisque scientiis imbuti ex lecto surgunt, chartisque mandant eius generis res, quas ipsi somno expergefacti valde mirantur: „Der dümmste Mensch wird im Traume auf einmal ein witziger Kopf, der feigste ein Held.“ Maimon.

** Series istae repraesentationum in vigilante nunquam eo gradu completae erunt propter continuam, quam vigilantes patimur, interruptionem.

non hauriebatur; 2) series adsociatarum repraesentationum vigilantis continuo interruptae atque adeo admodum incompletae in feriem noctambuli minime quadrant * completam.

§. 61.

Status fixae ideae.

Ad somnii statum proxime accedit status fixae ideae, in quo apparentia cum realitate obiectiua *modo perdurabili* coniungitur. Differt status fixae ideae a *mania* vel *infantia totali* hoc caractere, quod qui eo laborant, tantummodo in aliquibus insaniant, in reliquis vero cunctis fixae ideae sphaeram non attingentibus sapiant.

Status fixae ideae, quem *maniam partialem* (das zum Theil gestörte Gemüth) appellare fas est, modo diuersissimo sese exerit; vel enim 1) obiecta se percipere opinantur eiusmodi aegri, quae *vel* non existunt, *vel* non sunt praesentia. Quam ad classem ii praesertim pertinent, qui se ab hostibus atque inimicis undique cinctos putant, atque hinc sermonibus, vultu, aliorumque gestibus pessime ab ipsis explicatis facillime irritantur; qua de causa omne cum aliis commercium fugiunt. **

* Moritz Magaz. 7. B. 1, 2. St. —

** MATHIAS KLUG *sola imaginatione*, contra regem *Porussiae* librum se scripsisse, seductus, regem persecutorem extimescebat. Moritz Mag. 1. B. p. 7.

2) Alii se vel corporei quid vel spiritualis sentire arbitrantur, quod sentiri nequit (eigentliche Schwärmer); e. g. caput cornibus deforme se habere; cera compactos esse, aut commercium cum Deo spiritibusue sibi intercedere.

3) Vicissim alii, qui non sentiunt, quod sensatione sanis detur, necesse est; sic *Stroob* imaginatione, corpore se destitui, torquebatur. *

Aegritudo animi tribus hisce dictis modis signata *dementia* (Wahnsinn) audit. Demens nimirum fictionibus facultatis imaginandi viuacibus realitatem obiectiuam tribuit, illisque summo tenacitatis gradu tenetur, quam ob rem vix aut ne vix quidem sanandus.

§. 62.

Bini adhuc animi status memoratu dignissimi, qui e facultate imaginandi productiua, minorem tantummodo dementiae gradum arguentes, explicatum suum hauriunt, sunt *adflatus* (Begeisterung) & generatim *fanatismus* (Schwärmerey), haud confundendi, licet finibus vix percipiendis ab inuicem differant.

A. *Adflatus*.

Vt quis dici queat *adflatus* (begeistert), praeter quoddam animi talentum (ingenium) requiritur, vt copia repraesentationum vigore distinctarum gaudeat, quae

* Mor. Mag. II. Tom. pag. 72.

occasione data, vel subitanea impressione externe aut interne aduecta *velut agmine facto ruant*. Quum repraesentationum iam subito e fundo animi quasi prorumpentium, nobis clara conscientia non sit: huius phoemeni causa inuisibili vi siue sublimiori tribuitur. Hinc Poetae *vates* dicuntur, quorum adflatus proprio vocabulo: „furore poeticus“ insignitus fuit. Veteres Poetae aiebant: „Est Deus in nobis, agitante calescimus illo, — impetus hic sacrae femina mentis habet.“ — His atque aliis rhetorices flosculis summum animi spontaneitatis gradum, quo adflatus se gaudere sentiscit, indicaturi. Idem animi status *exaltatus* in votis poetae est, dum Musam implorat.*

§. 63.

Continuatio.

Causae ac partes adflatus constitutivae sequentes adnotentur, velim:

1) Causae *physicae* sunt: a) nimia externarum impressionum cohibitio, v. g. nimia abstinencia; b) praepotentia vnius impressionis, quae alias sensationes opprimit. Huc praecipuis refero calefieri vino, poetis aliisque artificibus haud ignotum.

2) Animus proprio nisu & intentione adflatum progignit, quatenus repraesentationes imaginesque dispersas ad vnum quasi colligit focum, quibus hoc modo noua tanquam vitam inhalat.

* *Ecstasis* (Entzückung) est primus ad adflatum vel mens impulsus, quo homo rapitur.

3) Animus repraesentationum Monotonia (vt ita dicam) languescens, earundem nouitate eo magis exaltatur, quo nouum simul sublimius fuerit & admirabilius.

Ratione modi, quo adflatus se exerit, sequentia animaduertas: α) Ideae sublimes ab animo exaltato corpore quasi induuntur; quae a ratione indeterminata relinquuntur, ab adflato magis determinantur; β) vicissim repraesentationes obiectorum sensualium tanquam corpore priuantur, & ad idealitatem prouehuntur. γ) Adflatus cum aliis communicatur sola intuitione adflati; simile quid contingere solet in quibusdam morbis, (v g. epilepsia). Huius phoenomeni causa *primo* similis neruorum indoles est, & *secundo* praesertim facultatum animi & principiorum & sensuum consensus, nec non externa conditio adflati spectatoribus cum hoc ipso communis. Hinc est, cur oratione alter adfletur, alter haud adeo moueatur. Oratorem vero, vt animos auditorum scopo suo conuenienter agitet, & ipsum adflatum hoc esse, & praeprimis fiducia mutua adiuuari oportet.

§. 64.

B. *Fanatismus.*

Vt Fanatismus explicetur, praeprimis ad genesin iudicii, quo quis demum Fanaticus (Schwärmer) vocetur, attendendum est. Ea quidem talis est: In vita communi a conceptibus ad iudicia transgredi solemus, quin magno animi intentionis gradu opus sit. Siquis igitur in quotidiana conuersatione eius generis repraesentationes,

siue eiusmodi idearum adfociationes proferat, quae consuetum cogitandi siue iudicandi statum turbent aut interrumpant: male id ferentes, vel sublimiorem facultatum eius natiuam indolem, aut culturam ipsarum causam habemus, *vel exaltationem fanaticam* (schwärmerische Ueberspanntheit) *insaniae* admodum affinem * arguimus. Ita ingenii acuti motus, quos prima vice in homine nobis ignoto percipimus, suspicionem, hunc fanaticum esse, pariunt.

Colligitur exin: 1) conceptum fanaticismi mere *relatiuum* esse; quem hic fanaticum alter ingenium acutum vel profundum caput adpellat. Attamen ex dictis 2) patet, fanaticismum generatim caractere *seriei repraesentationum nexu destituta* à quolibet distingui. Atque hac nota discrimen fanaticum inter & adflatum satis elucescit; adflati enim series repraesentationum, vtut insolitae ac audaces, nexu tamen haud carent. Verum utriusque animi exaltatio communis est, quae *respectu adflati* subitaneo & tanquam a supernaturali vi effecto nascitur: impulsu; in fanatico autem ea oritur, si rei cuidam nimium pretium tribuitur, eiusdemque repraesentatio cum pluribus *heterogeneis* vel adeo *contradictoriis* eum in finem connectitur, vt eius obiectum propius determinetur. Fanaticismi consequenter repraesentatio notam

* „Ich habe keinen Wahnsinn geredet; stellt mich auf die Probe; ich will euch alles Wort für Wort wieder hersagen; der Wahnwitz würde Absprünge machen.“ Shakespeare's Hamlet.

falsitatis inuoluit; dum adflatus in se veritati neutiquam repugnat. Hic denique aliter, ac fanaticismus, non perdurabilis animi status est.

§. 65.

Continuatio.

Fanaticismus a Feruore & Enthufiasmo, vtroque animi statu illi perquam affini, ita discernendus est:

1) *Feruor* (Eifer für etwas) est status *voluntatis* exaltatus, qui limites veritatis non excedit.

2) *Enthufiasmus* denotat statum facultatis sensio-
num — affectum — idea boni exaltatum, in quo homo veritatis limites transgredi parat. Enthufiasmus longiori tempore perdurat, vel certe crebrius recurrit, quam adflatus. Maxima vero quantitate protepsua feruor gaudet. Enthufiasmi, vti & feruoris, praesertim quatuor dantur obiecta, amicitia nimirum & patria, religio & artes scientiaeque, quorum cuiuslibet ratione boni, quod inest, repraesentatione seductus Enthufiasmus, alio prorsus modo, ac Feruor, vix non vnquam, quae in illis vitiosa sunt, ignorat, consequenter propter nimis adauctum eorum obiectorum valorem in eo est, vt alias ciuitates, religionis systemata alia atque alias artes, scientiasque non suas spernat, aliter sentientes contemnat, aut persequatur. Generatim de Enthufiasmo valent inferius de affectu dicenda.

3) Fanaticismus e falso adflatu, falsoque Enthufiasmo

genefin deriuans talem *facultatis imaginandi* (*productiuae* atque *effrenae*) statum indicat, vbi homo veritatis limites reapse transgressus est; id, quod *fanaticae* & *opiniones* & *passiones* satis commonstrant.

§. 66.

Continuatio.

Fanatismi Species.

Pro obiectorum diuersitate diuersae etiam dari possunt Fanaticismi species, quia nil adeo mediocrè atque tam exigui pretii esse videtur, quo facultas imaginandi inflammari nequeat. Sequentes autem tres fanaticismi species praesertim disquisitioni nostrae occurrunt, *Fanatismus Vanitatis* (*Schwärmerey der Eitelkeit*), *Fanatismus socialium propensionum* (*Schwärmerey der geselligen Neigungen*), & *Fanatismus religionis* (*Religionschwärmerey*).

A. Fanatismus vanitatis ex opinatis indigentibus originem ducit, rebusque in se vanis accenditur, propterea quod a facultate imaginandi tanquam profusae necessariae summi que pretii finguntur.

B. Fanatismus socialium propensionum est vel fanaticismus amoris, vel amicitiae, vel fanaticismus in patriam.

a) Fanatismus amoris (*Wersberianismus*) oritur, dum pretii amati obiecti ultra limites aucti iacturam imaginatio ceu summi atque vnici boni detrimentum

repraesentat. Exempla praebent Equites mediæ æui, & omnis generis mystici amore capti.

b) Fanatismus amicitiae, vti fanaticismus amoris ideo maxime displicet, quia arctissimo inclusus circulo non tantum amorem generis humani, sed etiam patriæ & erga ciues beneuolentiam extinguit. Beneuolentia vero vniuersalis (*Cosmopolitismus*) vix in fanaticum vnquam abibit; nimia enim extensione vis intensio perit. Itaque

c) Fanatismo patriæ (*esprit public*) potius rapiuntur homines, feruentes, vt ciuitatis iura bonaque defendant.

C. Fanaticismus religionis demum nascitur, siquando facultas imaginandi Chimaeras producit circa doemologiam & religionem.* Haud quiuis circa religionem error *religiosa superstitio* dici poterit; nam haec in opinione, quas cultus religiosus praescribit, actionibus hominem numini gratum reddi iustificarique posse, consistit. Nec quaelibet superstitio religiosa *fanatica* adpellari potest, vtpote quae tunc primum progignitur, si medio adeo *supernaturali*, ope scilicet commercii cum diis &

* Fanaticismus religionis *simpliciter* fanaticismus salutatur a *fano*, templo siue cadauerum aedicula, cuius ministri a romanis *fanatici* vocabantur. Eorundem dein commercium cum diis daemonibusque iactantium fraus illud nomen infamabat.

spiritibus impetrari posse, opinemur. Superstitio deum & fanaticus hoc quoque differunt, quod mere superstitiosus timet, vel tantum sperat, fanaticus vero agit, quia nuda phantasmata pro realibus sensationibus habet. Superstitiosus nonnunquam Logica ac naturae scientia indiget: fanaticus autem imaginatione laborat, quo fit, ut vehementer speret, aut timeat. Summus fanaticismi gradus ex certitudine hominisque affectu cognoscitur, quo *immediate* ab omnipotentia diuina aut a spiritibus praeter iustificationem talia se impetraturum esse sperat, qualia inde vel omnino non possumus expectare, vel propriis viribus adipisci valemus.

Ad procreandum religionis fanaticismum, humano generi exitiosissimum, certe causas physicas praeter psychologicas conferre, ex hoc solo manifestum efficitur, quod nimia corporis mollities causa fanaticismi existere possit. Ita qui septentrionales habitant regiones, robusto praediti corpore vel nullo egent Genio custode & Lare, vel hosce spernunt. Verum meridionalium regionum gentes molles pauidaeque omni in re, quae bene succedat, Deorum seu spirituum adiumento sibi opus esse, opinantur. Hinc sexus quoque foemineus virili pronior ad fanaticismum est.

SCHOL. GENER. Ex hucusque de fanaticismo adlatiis suoapte fluit;

1) Fanatismi fontem quaeri debere in disproportionatione facultatis cognoscendi inferioris cum superiori, & speciatim Imaginationis cum intellectu & vi iudicandi.

2) Quilibet generatim animi vehementes motus — affectus, passiones — vix non vnquam fanaticum comitem habent, quippe qui non ceu effectus tantum, verum etiam ceu causa illorum spectari debeat. Ita fanaticus superbia & sui ipsius sufficientia & admiratione effertur, opiniones suas vt diuulget, seruore ardet, est persecutor & martyr.

3) Quo quis longiori tempore fanaticismo regitur, eo difficilius sanabitur.

SECTIONIS I.

CAPVT II.

DE FACVLTATE COGNOSCENDI SVPERIORI.

§. 67.

Facultatis cognoscendi superioris diuisio.

Facultas cognoscendi ea, quae spontaneitatis characterem insignita est, generatim facultas cognoscendi superior audit. Ea nimirum vt sors repraesentationum *intellectualium*, quae non adfectione, sed actu spontaneo possibiles fiunt, consideratur. Iam vero *to cogitare* generaliter repraesentare est ope repraesentationum intellectualium, hinc omnes facultates, quae cogitare absoluitur, facultati cognoscendi superiori siue intellectuali iure adnumerantur. Cogitare dein tribus praecipue functionibus distinguitur: 1) functione, qua conceptus; — 2) qua iudicia; — 3) qua ratiocinia efformantur. Primae & secundae functionis possibilitatis ratio *intellectus* est, tertiae vero *ratio* siue facultas ratiocinandi. Quum denique intellectum inter & rationem vinculum quasi efficiat *vis iudicandi* (die Urtheilskraft), theoria facultatis cognoscendi superioris, quatenus ad Psychologiam pertinet, quatuor praecipue partibus complete sistetur, quarum *vna* de intellectu, ceu facultate conceptus efformandi; *altera* de eodem. ceu facultate iudicandi; *tertia* de vi iudicandi, & *quarta* de ratione aget.

CAPITIS II.

DE FACULTATE COGNOSCENDI SUPERIORI

ARTICVLVS I.

INTELLECTVS, CEV FACULTAS CONCEPTVVM.

§. 68.

De Conceptibus, eorumque genesis.

Repraesentationum intellectus genesis generatim innititur functioni, qua datarum repraesentationum varium ad ordinem quemdam redigitur ac coniungitur; quo fit, vt variae istae repraesentationes vnitatem nanciscantur. Possibilitas igitur repraesentationum intellectus generatim innititur *functioni vnitatis*.

Functio vnitatis vel *originaria* vel *deriuatiua* est, prout nimirum varii repraesentationum dati coniunctio vel *Synthesi* vel *Analyfi* possibilis redditur. Nam datum intuituum varium vel successiue facultate imaginandi adiuuante coniungitur ad vnitatem, quo modo totius cuiusdam conscientiam primigene quasi progeneramus; vel reflectimus tantum ad ista synthesi orta producta, attendentes ad diuersitatem eorum & identitatem, dum ea analyfi & abstractioni subiicimus; inde efficitur, vt ipsam conscientiae identitatem in vario nobis dato repraesentemus, i. e. repraesentationem *communem* siue *conceptum* producamus.

Sequitur, omnem analyfin synthefin praecedere debere, nec dari conceptus *innato*, vt vocant. Id quod experientia iam docet; qui enim organo quodam fenforio caret, caret etiam cuncto intuituum vario ope illius nobis comparando, atque hinc necessario omnibus conceptibus, qui exin synthefi aut analyfi intellectus actu spontaneo formari poffunt. Nullum denique conceptum *mere datum* dici poffe, ex eo etidens eft, quod conceptus genefis absque fpontaneitate fubiekti cogitantis impoffibilis fit. Ex dictis pariter deducitur, fenfualitatem, licet caractere *Paflivitate* infigneri debeat, iure tamen laud fporni poffe relate ad intellectum, quoniam *Spontaneitate* gaudeat. Nam intellectus a facultate imaginandi & productiva & reproductiva, vti patet, fumopere adiuuatur, & conceptuum materiam fenfuales repraefentationes plurima parte conftituunt. E praefata denique genefi conceptuum facile intellectu eft, eos ab intuitibus praefertim hoc differre, quod conceptus ceu notae obiectorum communes ad haec ipfa qua indiuidua non immediate, vti intuitus, fed mediate tantum, i. e. intuituum ope referri poffint.

§. 69.

Conceptus extenfio & intenfio.

Extenfio conceptus (Sphäre, Umfang) confiftit in repraefentationum, quas fub fe continet (in quibus conceptus ceu nota reperitur) complexu. Conceptus igitur ad fe relati vel *superiores* vel *inferiores* (conceptus *generum & specierum*). Hominis vt entis intelligentis dignitas;

atque prae brutis praerogatiua hac conceptuum generum & specierum quam maxime elucefcit. Bruta enim intuitionibus folummodo ad indiuidua immediate referendis reguntur, hinc, quam artificiofa & tenera etiam gaudeant organifatione, & quantumcunque huius ipfius cultura in nonnullis promoueri queat: nihilo tamen fcilicet bruta eoufque nunquam excoli poffunt, vt ratione facultatum, quas fpirituales compellamus, fimilitudinem hominis quandam nancifcantur. Conceptus enim, quos efformare non valent, cum illis quoque communicari non poffunt. Ii confequenter, qui defectum facultatis imaginandi praeprimis in caufam inferioris brutorum gradus culturae referunt, a veritate, vt opinor, neuiquam deflectunt. Nam abfque ea facultate *indefeffa* (vt ita dicam) impoffibilis eft omnis conceptus. Ad modo dicta diuerfarum quoque hominum claffium gradus culturae diuerfos aestimare, non eft difficile.

Intenfio conceptus efficitur notarum in conceptu contentarum complexu. Notae ipfae *vel effentiales vel accidentales* funt; earum refpectu conceptus *completus* & *praecifus* dicitur, fi tot notis confitet, quot conceptui determinando, i. e. limitibus ita reftringendo fufficiunt, vt omnibus repraeftentationibus fub illo contentis, & tantum hisce conueniat. Si diuerfitas confcientiae cum conceptuum notis in diuerfis hominibus iunctae refpiciatur, conceptus faepius eam claritatem non habent, qua eorum proficiuus vfus eget. Si enim fingulae conceptus repraeftentationes adeo obfcurae funt, vt eius ab

aliis conceptibus discriminis haud conscii nobis simus, ipse *obscurus*, secus *clarus* adpellatur. Plebis conceptuum plurima pars claritate caret, qui igitur cum sententiarum obscuris iuncti plebem tyrannide quasi opprimunt. Hinc seductio plebis facillima est.

§. 70.

Conceptus distincti, mere clari & confusi.

Conceptus *distincti*, quibus paucissimi homines & haud quidem citra laborem gaudent, spontaneitate hominis summa, nimirum ratione conciliantur. Hoc consequenter loco id unicum animaduertatur velim, distinctionem conceptuum in claritate singularum repraesentationum seu notarum consistere, distinctisque conceptibus opponi *mere claros*. Distinctionis gradus pro diuersitate gradus conscientiae ipsos admodum diuersos esse, in aprico est.

Quum omne varium, quod ordine indiget, *confusum* (verworren) audiatur, intelligitur, quid sit conceptus *confusus*. Ordo autem iste, sine quo nulla distinctio conceptuum cogitari potest, vel mere *formalis* est, talis nimirum, quali in coniunctione plurium repraesentationum ad unitatem *primarias* & *secundarias* discernamus; **vel** *realis*, dum scilicet conscii nobis simus, quaenam nota siue repraesentatio in conceptu contenta vel essentialis; principalisue, vel quae tantum accidentaliter aut adhaerens sit. Cuius igitur cognitiones conceptus plurimi ordine nexuque systematico destituuntur, is *confusum caput* iure adpellatur, etsi singulos claros & distinctos conceptus

habeat. Eiusdem confusionis conceptuum nonnullos corporis morbos causam existere, satis innotescit. Verum memoria dignissimum phaenomenon est, aegros omnino alia, quam quae mente voluunt, interdum loqui, quanquam adeo sibi coniciei sint, linguam voluntati non obedire.

Conceptus analyticos ope & abstractionis distincti redduntur. *Synthetica* autem distinctio nihil aliud est, quam conceptum distinctum producere, id quod inuestigatione & combinatione plurium notarum ad unitatem fit. Qui singulari analyticos atque abstractionis vi gaudet, intellectum *acutum* prae se fert.

§. 71.

Conceptuum usus.

Conceptibus vel *in abstracto* vel *in concreto* utimur: in abstracto, si in eo de omnibus, quibus ipse ceu nota conuenit, repraesentationibus, siue de obiectis, quibus ceu determinatio inhaeret, praescindamus. Hoc modo Philosophum conceptibus non posse non uti, ex eo *euidens* est, quod usus iste conditio sit, sine qua nequeat leges regulasue vniuersales circa obiecta scientificè pertractanda statuere. Intellectus *communis* utitur plerumque conceptibus in *concreto*, i. e. cogitat conceptus, quatenus ipsi in repraesentatione inferiori continentur. Qui igitur, ut e. g. aliorum philosophemata intelligat, exempli petit crebriora, aut ingenii tenuitatem aut perquam exiguum culturae gradum prodit. Inde est quoque,

quare tritum illud: „*Exempla trabum*“ potissimum pro incultis valeat, qui pulcri, veri & honesti protypo spontaneitate prognerando impares, non nisi ectypo ex aliorum praefertim sententiis, opinionibus & actionibus quasi collecto diriguntur. Poeta ut vigore & claritate imaginum moueat, conceptuum usum in concreto eligit, licet eis in abstracto uti, haud nesciat. Conceptus rem *adaequantes*, i. e. completi ac praecisi scopo intellectus ~~manu~~ne correspondent.

§. 72.

Transitus.

Uterior conceptuum, tanquam notarum communium, usus, *ratione genesis ipsorum habita*, facile detegetur. Conceptus enim cum non sit, nisi repraesentatio *vs* identicium variarum repraesentationum, eiusdem usus is tantummodo erit, ut generatim conceptus ratio ad illud variuum cogitetur & determinetur, i. e. indicetur, quocum vario conceptus sit identicus, vel non identicus; siue, quod idem est, ut determinetur, an conceptus in repraesentatione *vs* varii contineatur, nec ne.

Iam vero actus, quo determinatio ista absoluitur: *comparatio* est, atque huius quidem comparationis operatio repraesentationum, quam supra assignavi, determinata, audit *iudicium*: inde consequitur, ut conceptuum usus intellectus scopo correspondens generatim iudicii possibilibus cernatur.

CAPITIS II.

ARTICVLVS II.

DE INTELLECTV, CEV FACVLTATE IVDICANDI.

§. 73.

I u d i c i u m.

Conceptus, siue nota communis, cuius relatio generatim ad varium quoddam in iudicio determinatur (§. praec.) a Logicis *praedictarum* iudicii; illud varium vero, quocum conceptus comparatur, iudicii *subiectum* compellatur, vocabulum, quo praedicti & subiecti ad conscientiae vnitatem coniunctio exprimitur, *copula* audit; modus denique ipsius coniunctionis *forma* iudicii recte salutatur.

Coniunctio praedicti & subiecti in vna conscientia duplici cogitari modo potest: *vel* enim ea est *origi-
naria* siue *synthetica*, *vel* *deriuatiua* siue *analytica*. Inde iudicium *vel syntheticum* est *vel analyticum*. In synthetico iudicio praedictum cum subiecto synthesi ab intellectu coniungitur, consequenter eiusmodi iudiciis obiectorum cognitiones nobis conciliamus. Iudiciis vero analyticis, quibus praedictum analysi e subiecti conceptu depromptum cum hoc rursus coniungitur, nequaquam nostram cognitionem obiectorum amplificari, sed clariorum tantummodo effici, in aprico est.

Vitia, quae in iudicando committuntur.

Experientiae testimonio satis constat, obiectis nonnunquam nos tribuere notas, quae eis neutiquam conveniunt. Vitium hoc originem ducit vel ex praecoci iudicio; inde tritum illud: „*ad poenitentiam certe properat, qui cito iudicat*“; vel ex nimia, quam sensibus praebemus, fide; vel ex illusionem a facultate imaginandi profecta, dum coniunctiones ab hac effectas pro realibus habemus; vel denique iudiciis *meve subiectivis* obiectivam realitatem tribuimus, id quod praesertim contingit, quum observationibus & experimentis de obiectis experientiae captis ea, quae aut ex praesudiciis vetustis vel iudiciis praeviis d super cogitavimus, iam reapse confirmari putamus; aut si, quae tantummodo concludimus, nos observasse, nobis persuademus. Nec raro quoque accidit, ut, quae mente satis diu voluimus conscii, ipsa nudis inniti opinionibus, in iudicia obiectiva paulatim & furtim quasi transmutentur. Ita mendax eo pedetentim delabitur, ut ipse adeo mendacii suis fidem habeat.

Quantam igitur ad vere iudicandum curam, attentionem atque solertiam adhiberi oporteat, ex dictis colligere pronum est. Vix consequenter hominum vllus si superbia elatum propriisque viribus nimis confidenter excipias, cum aliis iudicia sua communicare, aliorumque desuper sententias sollicitare, haud indigebit. Veritas enim est, ut ita dicam, bonum commune. Quod igitur nostris iudiciis nemo consentiret, & ipsi nos

eorundem veritate non possemus non desperare. Intellectus dein veritatem inuestigaturus iudiciis praeuiis quam maxime adiuuatur: haec enim viam siue methodum adsignant, qua, quod quaeritur, detegi aut inueniri possit. Iudicii autem praeuii facultas *talentum* est *sagacitas* (Nachforschungsgabe) salutatum. Sagacitatem igitur ad regulas ediscere impossibile est.

CAPITIS II.

ARTICVLVS III.

DE VI IUDICANDI.

§. 75.

Vis iudicandi subsumens & reflectens.

Vis iudicandi duplex extat functio; *vel* enim ex vniuersali particulare, vel e particulari vniuersale eruit. Ratione prioris functionis vis iudicandi *subsumens* siue *determinans*, ratione autem alterius *reflectens* siue generatim *ingenium* (Witz) vocatur.

A. *Vis iudicandi subsumens.*

Intellectus, quas statuit, regulae nullius prorsus forent vsus, nisi ex illis particulare sub iisdem contentum cognosci valeret. Atque id quidem determinare, vis iudicandi est functio, quae nimirum casus singulos regulis intellectus conuenienter diiudicat.

Vis iudicandi praecipuus, quo a ratione & intellectu distinguitur, character est, quod eius defectus doctrinis atque institutis compensari, vel hisce vis illa excoli non

possit, utpote quae crebriori duntaxat exercitio multaque experientia perfici valet.

B. *Vis iudicandi reflectens.*

Vis iudicandi reflectens, siue ingenium (sensu strictiori), facultatem, ad idatum particulare inuestigandi vniuersale, indicans, ad hoc Inductionis ope & Analogiae* adscendere nititur. *Analogiae* ope vis iudicandi reflectens determinat identitatem (perfectam similitudinem) duarum rationum (Verhältnisse) res inter specificè diuersas intercedentium ad formulam: A se habet ad B, vti C ad D (x). Si B & D sint specificè diuersa (e. g. ratio & instinctus); D erit *Analogon* ipsius B — *ratio impar* —.** Secus (*ratione pari*) conclusione iuxta Analogiam facta B tribuitur ipsi C.*** Inductionis dein ope a vi iudicandi nota quaedam generica eo determinatur, quod haec *homogeneis* aliquibus indiuiduis conueniat. Inductione igitur a pluralitate ad omnitudinem, & analogia, *quatenus* haec producta cogitatur, a consensu partiali ad totalem (siue identitatem) quoad essentialia adscendimus.

* Analogia vel *quantitativa*, siue mathematica (proportio) est, vel *qualitativa* siue *philosophica*, prout obiecta adinuicem comparata vel quanta vel qualitates (notae seu determinationes) sunt. Hac non nisi ratio ad tertiam qualitatem; illa ipsum quartum membrum constituitur.

** Quemadmodum hominis opus se habet ad Rationem, ita agger, quo Castor fluminum ripas iungit, ad Instinctum (causam nobis incognitam); vbi ob rationem imparem instinctus Analogon rationis.

*** Quum homo & brutum ad vnum genus animalium viuientium

Quamquam Inductio, nisi sit completa, & Analogia nullam scientiam, i. e. vniuersalitatem cognitionis & necessitatem praebeant: nihilominus tamen inductione & analogia probabilitatem gignentibus, in illis, quae sola experientia cognosci valent, carere non possumus. Vis igitur iudicandi reflectens, quatenus repraesentationes heterogeneas inuicem comparando, & id, quod pluribus commune est, componendo ad vniuersalitatem (comparatiuam) progredi nititur, intellectus (ceu facultatis vniuersalis) munere quasi fungitur, quem consequenter in amplificandis cognitionibus summopere adiuuat.*

§. 76.

Cont. Acumen (Scharfsinn).

Vis iudicandi, vt rite subsumat, varii partim identici diuersitates inuestiget, necesse est; ingenium autem, heterogeneas repraesentationes adsimilans ad varii diuersi identitatem attendit. Hinc vtraque facultas tammo

viuentium pertineant, vita vero facultas, repraesentationibus conformiter agendi, adpellatur; sequitur, ob eam rationem parem analogice posse concludi, quod & brutum similiter, quam homo, ad repraesentationes suos, quos cernimus, effectus producat.

* Quoniam hic Analogiae atque Inductionis explanationibus, quas cl. ERHARDO in libro: „Roefchlaub's Magaz. zur Vervollkommnung d. theor. u. prakt. Heilkunde 1 B. 1 St. pag. 35.“ adferre placuit, refutandis aptus non datur locus; propria dissertatione respondere mihi proposui.

cernitur gradu, si neutra minimam diuersitatis & identitatis notam praetermittat, aut si neutra minutissimas adeo similitudines vel dissimilitudines percipiendi facultate sit destituta. Haec quidem facultas *acumen* compellatur. Hinc ingenium *acutum* quidem, est acumen haud *ingeniosum* vocare licet. Vis iudicandi acuta conciliat *exactam* cognitionem, ingenii vero acumen eiusdem operibus vigorem tribuit, quae non possunt non placere, propterea quod heterogenearum & iuxta idearum adfectionis leges quasi disiectarum repraesentationum similitudine ab ingenio libero tanquam lusu producta suauiter ac iucundo modo afficimur. Ingenii luxus imprimis macula vanae argutationis (Witzeln) notatur, quae nonnunquam usque ad absurda desertur. Laborantis denique ingenii sal omnisque suauitas deperditur.

Ingenium a beneuola natura matrè acceptum talentum esse, dubio caret. Quo qui non gaudet, *obtusum* licet compelletur *caput* (ein stumpfer Kopf), eum tamen caeteris, quae intellectus culturae innituntur, excellere, non repugnat. Qui vero insuper & vi iudicandi, quam subsumentem diximus, indiget, *stupidus* (dumm) vocatur; *stolidus* (albern — Thor) dein adpellatur ingeniosus, qui vi iudicandi destituitur; stolidus alios offendens, *stultus* (Narr) audit. Qui peragendis negotiis vi iudicandi eminet, *sanus* (gescheid) dicitur, idemque si ingenio pollet, *prudens* (klug) nuncupatur; is demum, qui & ingenium & vim iudicandi in opere artis monstrat, *perspicax* (sinnreich) audit.

CAPITIS II.

ARTICVLVS IV.

DE FACVLTATE RATIOCINANDI, SIVE RATIONE.

§. 77.

R a t i o c i n i u m.

Vt, quid ratio sit, ac quonam modo rationis spontaneitas sese exferat, intelligatur, eius productum, ratiocinium, inuestigare, praesertim iuuat. Est vero ratiocinium generatim iudicium *mediatum*, i. e. tale, in quo praedicatum subiecto, mediante tertio quodam, aut tribuitur, aut denegatur, In quolibet nimirum ratiocinio adest conditio, sub qua praedicatum de subiecto cogitatur; conditio ista quoque subiecti nota siue conceptus medius a Logicis vocatur: hic in omni ratiocinio regulam vniuersalem constituit, ab intellectu traditam. Propositio regulam sistens *maior* audit. Dein vis iudicandi determinat, subiectum reuera sub regula cogitari debere, i. e. fit in *minore* subsumtio; iam primum rationis est, quae nexum iudicium conclusum inter & praemissas propositiones ceu necessarium enuntiet; nexus iste, siue Consequentia, vocabulo: *Ergo* exprimitur.

Ratiocinium humanae mentis actum supremum esse maximeque completum, satis manifestum est. Ad id enim efformandum omnes facultates cognoscendi facultatem superiorem siue intellectualem constituentes concurrunt. Quam igitur sensus & facultas imaginandi ad

intellectum rationem habent, eandem quoque intellectum & vim iudicandi inter & rationem intercedere, facile perspicitur. Ratio itaque dignitatem inter facultates superiores summam tenet, eaque iure hisce insignitur notis: a) Ratio est facultas cognitionum mediarum i. e. ratiocinationum ope obtinendarum. Quam multa autem sint, quorum veritas non immediate (neque sensu nec intellectu) perspicui valeat, vix ullus ignorat; consequitur inde rationis prae reliquis facultatibus praerogativa atque utilitas. b) Ratio est facultas *idearum*, uti intellectus facultas conceptuum. Ratio scilicet. ceu facultas ratiocinandi i. e. ad conditionatum conditionem rationem inuestigans, iudicii conclusi nexum cum praemissis necessarium tunc demum statuit, si maior ultra conditionata non sit: consequenter rationis functio ad inconditatum; siue ab ulteriori conditione independens tendit. Repraesentationes iam eo modo a ratione efformatae ideae dicuntur, tanquam *repraesentationes inconditionatae*. Ideae igitur, quum inconditatum in experientia siue perceptionibus non detur, hoc eminenti caractere, quod eas adaequans haud ullum in experientia detur obiectum. Consequenter ideae normas, quibus humana mens regitur, supremas constituunt.

Siquis igitur nititur, ut ideis intuitiones adaequatas subponat, eisque adeo quae respondeant obiecta realia determinet, cum *ratione furit*.* Quo in casu

* Is generatim cum *ratione furere* (mit der Vernunft rassen,

facultas imaginandi ratione principiisque subiectiuorum finium gratia quasi abutitur, omni que vi conatur, vt ideas ad sensuales repraesentationes deprimat. * Vnde fit, vt, quae imaginatio producit, Chaos fictionibus atque philosophematis mixtum, repraesentent.

SCHOL. GENER. Dictarum facultatum summus perfectionis gradus hisce praedicatis iure insignitur: 1) intellectus *rectus* vocatur, quatenus conceptibus *sufficientia* (Zulänglichkeit) & *praecisione* (Abgemessenheit) notatis, i. e. rem adaequantibus gaudet. Quo in casu intellectus veritati cognoscendae maxime idoneus intelligitur. Intellectus rectus *confuso* opponitur. *Hebes* (einfältig) is adpellatur, qui plurimum cognitionum ab intellectu recipendarum incapax omnem praeceptoris laborem eludit. 2) *Vis iudicandi* qua *exercitata* (geübt) iudiciisque *discretiuis* (in gewissen Fällen gerade zutreffend) excellens summa laude coronatur; 3) *a o* denique *profunda* atque *solida* (gründlich) maxime exculta perspicitur.

rasen) dicitur, qui ad principia quidem cogitat, sed mediis fini assequendo e diametro oppositis vititur. *Argutus* (Vernünftler) vero nominatur, qui vel propter sanae rationis (bon sens) defectum, vel propter ignorantiam elenchi finem transgreditur, cuius assequendi gratia ratione vsus est.

* Mor. Mag. X. 3. pag. 45.

Ingenium (Genie).

Quamquam ingenium diuersimode definitur, in eo tamen omnes consentiunt, quod illud maxima parte naturae donum (talentum) sit, cuius consequenter defectus nulla industria nullaque disciplina suppletur. Ingenii productum suo in genere *unicum* est, h. e. nec quomodo originarie producat, edoceri potest: quum ipse inuentor, quas secutus est, regularum sibi haud conscius sit; nec imitatione attingitur, adeoque alterius reddi nequit. Verum hoc caractere sola artis pulchrae producta insigniuntur. Nam subtilissimae scientiae quaecunque edoceri possunt, inuentionesque scientificae nostrae reddi; hinc ingenium sic poterit explicari: *Ingenium est talentum, quo arti pulchrae natura regulas tradit.*

Artis vero pulchrae opus illud audit, quod contemplanti etsi artem, non naturam monstret; regulis tamen cunctis adeo exemptum esse videtur, vt nudum naturae productum prae se ferat. Si igitur ingenium generatim definitur tanquam talentum *inuentoris*,* restringi id debet ad inuentorem operis artificiosi, qui consequenter sua arte eminens iure *ingenium* adpellatur, dum inuentor

* HELVET. de l'esprit. Disc. 4. Chap. 1. Autor hic cel., inuentionem notam ingenii characteristicam esse, contendens, omnium adfensum vix nanciscetur ratione adfert, eum tantum ingenium adpellari, cuius ingenio ars vel scientia quaedam suam debeat Epocham.

operis cuiusdam scientifici vtut egregii *Caput* (ein Kopf) salutatur.

§. 79.

Ingenii notae essentialies.

Notae ingenii essentialies tres extant: 1) *Originalitas*. Nam ingenium talentum inueniendi id est, ad quod producendum determinatam dari regulam, sibi repugnat. Ingenium consequenter nominare *originale* idem est, ac circulum rotundum dicere. 2) Ingenii opera sint *Exemplaria* (Muster); 3) eadem ne sint ad regulas *distincte cogitatas* genita, id est, ita sint comparata, vt qui contemplatione operis arte atque cum facilitate producti tenetur, *ac flatum artificisque sublimem genium* (ideis exaltatum) persentiscens, admodum moueatur. Licet igitur sic dicti *autodidactos* propter originalitatem ingenia nuncupentur; ipsi tamen eatenus tantum hoc nomine iure insigniuntur, quatenus sublimiori facultatis imaginandi productiuae gradu excellent. Huc pertinent imprimis HEINR. HEINIKEN*, satis clarus MOZART** & PARKER*** puer nostris diebus laude florens, ingenia vere *praematura* siue *praecocia*. Verum ARCHIMEDES, DU VAL, JAC. BERNOULLI, NEWTON, KEPLER, KANT sensu stricto

* Lebensbeschreibung des Heinrich Heiniken. Göttingen. 1779. 2te Aufl.

** Schlichtegroll's Nekrolog.

*** Journal, London und Paris. 1799. Nr. V. pag. 5.

haud ingenia, sed *Capita egregia* salutantur. Qui cum artis pulcræ tum scientiæ operibus suis originalitate insignitis prae caeteris eminent, *vasta ingenia* (Universal-Genien) nominantur, quo passim refertur LEIBNIZIVS, Leonardo DA VINCI, James CRICHTON.*

Quemadmodum tandem conditiones hominis externae, educatio, clima, natio, vitae status, quin immo casus nonnunquam, in excitandas promouendasque animi facultates quam maxime influunt; ita quoque climatis praesertim siue coeli temperiei atque nationis in differentem ingenii culturam vim late perspicui, vix est, ut moneatur.** Hinc illud TVLLII de fato: „Athenis tenue coelum, ex quo etiam acutiores putantur Attici, crassius Thebis“; & KANTIVS praeclare inquit:*** „Es (das Genie) schlägt bey den Teutschen mehr in die Wurzel, bey den Italienern in die Krone, bey den Franzosen in die Blüthe, und bey den Engländern in die Frucht.“—

* Tour in Scotland a Pennant. pag. 295 & seq.

** Conf. Flögel's Geschichte des menschlichen Verstandes. 9te verm. Aufl. Frankf. u. Leipz. 1778.

*** Anthrop. p. 163.

PSYCHOLOGIAE EMPIRICAЕ

SECTIO II.

DE FACVLTA TE SENSIONVM.

CAPVT I.

DE SENSIONE IN GENERE.

§. 80.

S e n s i o.

Ad explicandam sensationem notetur, velim: 1) sub sensatione generatim intelligi *voluptatem* (Lust), cuius contrarium *taedium* (Unlust) adpellatur, quare illorum, quae de voluptate valent, contraria de taedio edicenda sunt. 2) Quaecuis sensio quamquam ad externum obiectum referri possit, quid tamen interni in animo contingens est, & quidem *haud perdurabilis* mutatio; 3) sensio non est repraesentatio, quacum licet ei nexus sit; 4) si *effectum* sensationis respicias, eiusdem ratio etiam ad

facultatem adpetendi perpetua animaduertitur, quatenus nimirum voluptas praesentem animi statum seruandi, taedium vero eum tollendi conatum producit. Si modo recensitas sensationis notas complectimur, eam ita explicare fas erit: sensio est animi mutatio non perdurabilis, quae etsi non ipsa repraesentatio sit, nota tamen repraesentationis animi nostri status fieri potest, & quam inter & animi conatum, voluptatis statum conseruandi, taedii vero tollendi relatio intercedit. Non igitur obstante sensationis nexu cum repraesentationibus & cupiditatibus ceu istius causis & effectibus, *propriam* sensationum facultatem admitti cogitur. Hinc sensio nec *data*, nec *infusa*, nec *innata* adferi valet.

§. 81.

Sensationes & obiectis & repraesentationibus non necessario correspondent.

a) Externi, quod nos adficiendo sensationem voluptatis aut taedii excitat, obiecti repraesentatio plane differt a sensatione, quae consequenter, ceu quid mere subiectiuum, *obiectiua nota* haud dici potest; nec determinata repraesentatio perfectionis vel imperfectionis obiectiuae determinatam pariter voluptatem seu taedium progignit. Exin sequitur, vt sensationum genesis ex obiectorum indole, ad quae referuntur, nequeat deriuari. — Sed &

b) Sensationes non *necessario* repraesentationibus correspondent, quatenus haec subiectiua perfectione, claritate, distinctione & viuacitate gaudent. Nam obscura

minusque vigenſ repraeſentatio ſaepeſſime maiori vi, quam clarior atque viuacior delectat. Quin immo ſenſiones nonnunquam (Muſica e. g.) progenerantur, quin obiecti alicuius vel repraeſentationis cuiuſdam nobis conſcii ſiamus.

§. 82.

Senſionis geneſis.

Ex modo dictis conſequitur, repraeſentationem generatim * inter & ſenſionem medium aliquod adſignari debere, quo primum ſenſio oriatur. Atque id quidem animi generatim actiuitas eſt, quatenus haec vel impeditur repraeſentationibus, vel promouetur. Nam repraeſentationes, vti ex §. pr. ſatis patet, cum ceu materia tum ceu incitamentum animi actiuitatis conſiderari debent. Sic tritum & conſuetum ſenſionem taedii parit, nouum vero atque inſolitum vix nunquam placet, nulla quidem alia ex cauſa, niſi quoniam in primo caſu animi actiuitas retardatur, quae in ſecundo promouetur. Simili modo taedium ſentimus, ſiquid attentionem actiuitatemque irritat, quin votis noſtris in ſine correſpondeat. Intelligitur inde 1) conſenſus ſenſionis cum repraeſentatione. Eaedem enim impreſſiones atque incitamenta, quae ſenſiones prouocant, & repraeſentationum cauſae exiſtunt; 2) *poſſibilitas* ſenſionum geneſis ex

* Obiecta ſenſationes *internas* ſiue ſenſiones duntaxat ſuſcitare poſſunt, *quatenus repraeſentantur*; hinc repraeſentationum generatim hic mentio fit.

adfectione obiectorum, quin eorundem impressiones repraesententur. Ita tonorum compositio alia voluptatem alia taedium pro certa mathematicarum rationum indole gignit, quamquam repraesentationes haec — aut non repraesentantur, aut penitus adeo ignotae sunt.

Facile inde patent leges pro sensatione voluptatis taediique validae.

§. 83.

Nec status indifferentiae nec status aequilibrum datur.

1. Omni voluptatis ac taedii causa prorsus deficiente, status *indifferentiae* (der Zustand der Gleichgültigkeit) nasceretur, (sicuti ex defectu *physicarum* sensationum voluptatis corporeae & doloris *mors* prodiret). Verum *absolutam* indifferentiam, vitae ideo *spiritualis* destructionem impossibilem esse ex eo manifestum fit, quod animi status, eiusdem actiuitate continuo vel impedita vel *promota*, continuae sensationum successioni subit. *Relaxatio* consequenter duntaxat indifferentia concedenda est.

2) Ex oppositione reali causarum voluptatis & taedii eodem momento & aequali vi facta animi *aequilibrium* (das Gleichgewicht) oriretur. Ast quia eiusmodi animi status ab absoluta indifferentia *in se* non differt, aequilibrium impossibile perspicitur. Aequilibrium vero *relaxatio* vel successione sensationum velocem, vel sensationis gradum admodum exiguum denotat.

Certus indifferentiae atque aequilibrîi gradus *otium* (Langeweile) nuncupatur, quo homines ex iusto plus imminuta animi actiuitate torquentur. Huius vero & monotonia repraesentationum & earundem ad facultatis repraesentandi culturae gradum disproportion praecipua causa existit; ea enim efficitur, vt ad vitam nostram temporisque successione anxii reflectentes otio tabescamus.*

Otii igitur dolore homines inculti & barbari laud eo, quo cuiti, gradu affliguntur, isque in homine culto adeo vehemens enadere potest, vt vita excedendi consilium capiat, dum e contrario alii maximam per vitae partem ingrata otiiensione quamquam cruciati fuerint, de vitae tamen breuitate conqueruntur. Cuius rei ratio simili, qua viam in regione vasta & obiectis memorabilibus destituta absolutam aliis repraesentationibus sufficienter occupati breuem diiudicamus, regulae imaginationis inuitur, iuxta quam vitae spatium factorum copia illustratum maius, ac re est, aestimamus.

§. 84.

Binae specificè diuersae sensiones.

Sensio voluptatis & sensio taedii specificè diuersae sensiones solae constituunt, vtpote quae sibi *contrarie* (vti + & —) oppositae sunt. Gradus vero *vtriusque*, ceu quanti *inensui*, infinitos cogitare licet, ita quidem vt nec absolute minimus nec absolute maximus admitti

* Quam differenti modo tempus metiamur, inde explicare est. Conf. Home's Grundsätze d. Kritik. Th. I. p. 249—267.

possit. Consequitur, ut nullae dentur sensiones, ut vocant, *mixtae*; nam sensiones voluptatis & taedii eodem inomento iunctae se destruant.

Sensio igitur *reuerentiae* (das Gefühl der Achtung) & sensio *sublimis* (das Gefühl des Erhabenen) *mixtae* sensiones vere non sunt, licet sensiones voluptatis & taedii ob velocem successione[m] e causis diuersis successiue tantum agentibus proficiscentem vnica tantum repraesentatione, indeque vno quoque termino complectantur.

Generatim dein in omni sensione quid varii (vti in repraesentatione) discernere impossibile est, consequenter nulla *sensio composita*, cuncta vero *simplex* dici debet.

Exin ulterius sequitur, *suprapondium* sensionis (Uebergewicht) ex differentium voluptatis & taedii rationum eodem momento animo praesentium gradu vigoris diuerso enatum admitti haud posse. Ille enim, vti facile patet, animi status sensio[n]em mixtam argueret.

§. 85.

Sensiones in- & externae, corporeae & spirituales..

Sensiones a pluribus in geminas dispescebantur classes, in *externas* nimirum & *internas*. Ast haec diuisio, ut opinor, solido fixoque fundamento caret. Nam omnis sensio quid interni siue mutatio animi statum concernens est & 2) sensio, quamquam ad obiecta externa referatur, ab iisdem tamen haud progeneratur, cum genesis ab actiuitate animi aut facultatis repraesentandi pendeat. Consequenter omnis *sensio interna* potius nuncupanda est.

Diuisionis dein sensationum in *corporeas & spirituales* fundamentum praesertim distinctio principii sensationum est, quod vel in corpore vel in intellectu rationeque fitum esse dicunt. Ast sensio incorporea vere talis ea foret, cui nil corporei admixtum esset, quod adfertur iam EPICVRVS impugnavit iure contendens, omnem sensationem corpoream esse, quoniam animus, ceu principium vitae spiritualis siue actiuitatis ut huius ipsius impedimentum aut adiumentum agnosci possit, consequenter omnis sensio (respectu possibilitatis generis eiusdem) & ratione effectuum & partim ratione principii ab organis certaue organisationis modificatione plus minusue pendere debeat. Cuius placiti veritatem ratione sensationis adeo reuerentiae legi morali praestitae confirmari, cui libet desuper serio reflectenti facile patebit. Generatim denique intimus corporis animique nexus nusquam distinctius cernitur, ac quatenus homo ceu ens sensationum capax agnoscitur.

§. 86.

Sensationum diuisio.

Iuxta sensationis explicationem (§. 80.) sequentem cum KANTIO statuere sensationum diuisionem nobis consultum videtur. Classis nimirum prima complectitur sensationes *sensuales*, altera *intellectuales* generatim. Sensualis sensio vel a *sensu* vel a *facultate imaginandi*; intellectualis autem vel ab *intellectu* (qua facultate theoretica) vel a *ratione* (qua facultate *practica*) principium sumit. Hinc quinque articulis sensationum doctrina speciatim absolvitur,

in quibus agitur 1) de sensatione per sensum; 2) de sensatione per facultatem imaginandi; 3) de sensatione per intellectum; 4) de sensatione *aesthetica* (per facultatem imaginandi & intellectum); 5) de sensatione morali; * quibus 6) subnectam articulum de *affectionibus*.

CAPVT II.

DE SENSATIONE IN SPECIE.

ARTICVLVS I.

DE SENSATIONE PER SENSVM.

§. 37.

Oblectatio — Dolor.

Quam impressiones obiectorum a sensu receptae in nobis excitant voluptatis sensationem, *oblectatio* (Vergnügen) adpellatur; obiectum vero ipsum, cuius repraesentatio oblectat, *gratum* dicitur. Oblectationis contrarium *dolor sensualis* est, atque id, quo hic producitur, *ingratum* audit. Ab obiecto grato ad praesentem statum seruandum, ad quem tollendum ab ingrato impellimur. Maior doloris sensualis gradus *nausea* est, quo in obiecti

* Sensationes organisationis, quas cl. JACOB *externas* adpellat, non Psychologi, verum Pathologi potius obiectum constituunt, quatenus ad Cœnaesthesin relationem habent. Inde est, cur sensationes istae & nobis transmittantur.

intuitione torquemur, si illius impressiones scopo nutritionis repugnent. Nauseam vero sola etiam imaginatione excitari posse, experientia quotidiana docet.

De obiecto, quo lubenter adquiescimus, beneplacitum, *sensuale Interesse* vocant, animi conamen simul exprimens, in eodem cum grato obiecto commercio non semper duntaxat permanendi, sed ipsum etiam perfectius reddendi, cuius dein impressiones maiorem voluptatem gignant. Gratum & ingratum pro organorum sensoriorum indole in diuersis diuersa vniuersali iudicio non posse definiiri, me etiam non monente, liquet.

§. 88.

Proprius oblectationis fons.

Ingrato statu exeuntes simul alium ingredimur; quae vicissitudo nonnisi *successiua* a nobis repraesentari potest. Hinc quaeritur: conscientia *exiis* e statu vno, — an *prospectus* ingressus in alterum *futurum* oblectationis causa existat? In primo casu oblectatio quid negatiui, e *sublato* dolore proficiscens; in secundo autem quid positiui, quatenus praesensio status animi grati augmentum voluptatis foret. Quum vero praesensio admitti nequeat, consequenter qualem determinatum statum praesentem derelinquentes ingrediamur, nos lateat, manifestum est, in eo, quod a statu praesenti ad *alium quemcunque* transeamus, sensationis oblectationis fontem quaeri debere.

Siquis igitur omni se dolore cupit exemptum esse, quid petat, nescit. Absque dolore enim nulla oblecta-

rio, nullumque gaudium. Nec gaudium immediate, sed dolore intermedio (retardatione vis vitalis) alterum sequitur. Dolori *sensim* diffluenti oblectatio minus viua succedit, quae eo maior in regula est, quo vehementior fuerit dolor, & quo celerior ab hoc ad gaudium transitus fuerit. Oblectatio inde genita ad eum interdum gradum euahitur, vt mors subitanea consequatur.

Obiecti igitur iucundi impressiones, vt ne iusto vehementiores sint, oportere, satis patet, alias enim dolor ex impedita vi vitali semper nascitur. Simili modo, vt obiectum iucundum dici queat, ita comparatum fit, necesse est, vt eius intuitus absque labore multo concilietur. Hinc chaos ingratam sensationem progignit. Quo igitur sub dicto respectu perfectius obiectum est, eo maior voluptas.

§. 89.

Animi Status ratione oblectationis proprius designatur.

Sensio iucunda, grati obiecti repraesentatione parta, generatim *gaudium* (Freude) adpellatur, idemque proprio *hilaritatis* nomine (Fröhlichkeit) insignitur, quatenus obiectum praesens eius causa extat. Hilaritati siue laetitiae opponitur *tristitia* siue *aegritudo* ex praesenti malo prodiens. Hilaritatis autem *habitualis* etsi fons praecipuus temperamentum sit: isthaec tamen & principiis conciliatur, folius *sapientiae* praemium suauissimum. Principiis quoque praesertim innititur *animi aequitas* (Gleichmuth), in eo consistens, quod nec gaudio nec dolore:

afficiamur. * *Sensibilitas* (in sensu psychologico — Empfindsamkeit) aequo animo nullatenus repugnat. Haec enim generatim receptiuitatem denotat pro sensatione taedii & voluptatis, caractere roboris animi, vtramque sensationem etiam cohibendi, insuper notata. Atque hac quidem nota ab *irritabilitate* (Empfindelley) distinguitur, quae vitiosa est, animumque imbecillum & passuum arguit. Animi vero aequitati opponitur indoles (Naturell) illius, qui mox gaudio mox dolore trahitur, quin rationem vtriusque adsignare valeat (das launige Naturell); cuius exemplum praebet Hypochondriacus. Indoles animi dicta a *talento ingenioso* (dem launigten Talent) differt; hoc enim obiecta de industria consilioque *inuersa* exhibet, vt aliis, rursus apte collocandi, oblectatio enascatur.

Deliciarum fons ipsa receptiuitatis pro sensatione voluptatis eiusdem speciei *cultura* existit. Hic Philosophorum Nestoris placitum de se ipso, vti opinor, verificatum propriis eius terminis transcribere fas esto: „Junger Mensch! gewinne die Arbeit lieb; versage dir Vergnügungen, nicht um ihnen zu entsagen, sondern so viel als möglich, immer nur im Prospect zu behalten. Stumpfe die Empfänglichkeit für dieselbe nicht durch Genuss frühzeitig ab. Die Reife des Alters, welche die Entbehrung eines jeden physischen Genusses nie bedauern

* Praeclaram de animo aequo dissertationem legere est in libro sub tit. „Philosophisches Journal für Moralität, Religion und Menschenwohl. I. B. 2. H.

läßt, wird selbst in dieser Aufopferung dir ein Capital von Zufriedenheit zusichern, welches vom Zufalle oder dem Naturgesetze unabhängig ist.*

ARTICVLVS II.

SENSIONES PER FACVLTATEM IMAGINANDI.

§. 90.

A. *Imaginatio qua facultas productiua voluptatis fons.*

Imaginatio sua ipsius actiuitate magnopere ideo delectat, quod nullis, vt videtur, regulis adstricta, libero lusu potissimum cernitur. Hinc est, cur actiuitate Imaginationis impedita, otio tabescamus. Lusus autem iste liber praeclare ingenio (Witz) se prodens sensionum iucundarum vberimus fons est. Ingenio enim animi actiuitas absque multa & laboriosa intentione multimodis promouetur: a) *Imaginibus*, e. g. Shylock. Ja Sie wußten, (keiner, keiner so gut wie Sie) Sie wußten von diesem Ausfluge meiner Tochter. Salino. Ohne Zweifel; denn ich kannte den Schneider, der ihr die Flügel gemacht hat, mit denen sie davon flog. b) *Coniunctionibus & Oppositionibus mere subiectiuis*; 1) si causae nullam obiectiuam ad effectus rationem habentes adsignantur; e. g. Das schönste dabey (bey der medicinischen Praxis) ist, daß die Todten die besten, bescheidensten Leute von der Welt sind; niemals hat sich noch einer

* Kant's Anthr. p. 179.

über den Arzt beschwert, der ihn umgebracht hat.“
 2) Oppositionibus, v. g. Diese spricht von den Thaten der brittischen Königin, jene beschreibt einen allerliebsten indianischen Schirm. ** 3) Si imaginatio mere phantastica consequentias profert: e. g. Jessica. Ich werde glücklich werden; er hat mich zu einer Christinn gemacht — &c. *** 4) Si res minoris momenti cum grauioribus iunguntur: e. g. Traurige Ahndungen bedrohen diesen Tag die vortrefflichste Schöne . . . ob die Nymphe Dianens Geſetze verletzen, oder ein schwacher chinesischer Topf einen Riß bekommen wird; ob sie entweder ihre Ehre, oder ihren neuen Brokad beflecken, ihr Gebet vergessen, oder eine Maskerade verſäumen, ihr Herz oder ihr Halsgehänge auf einem Balle verlieren wird, oder ob der Himmel den Tod ihres Schooſhündchens verhängt hat.“ — c) Ingenium *ridiculi* ope nos delectat, quod nascitur expectatione mota atque in nihilum subito conuerſa: **** e. g. „Beatrix. Ich habe ein gutes Aug, mein Vetter! ich kann eine Kirche am hellen Tage sehen.“ . . . „Der Arzt, den man mir anrät, versteht Latein, Griechisch und Hebräisch, die schönen Wissenschaften, die Physik, die Chymie, die Botanik. Jeder gesteht es ihm zu, und ich

* Der Arzt, der es wider seinen Willen ist.

** Lockenraub. 3. Gef.

*** Der Kaufmann von Venedig. 3. Akt. 6. Aufz.

**** Kant's Krit. d. Urth. p. 222.

würde mich seines Rathes bedienen; aber — ich will noch eine Zeitlang leben.“ * — d) Ingenium denique verborum lusu oblectat: „Hic quiescit, qui nunquam quieuit.“ . . . „Wetzlar ist der Olymp der teutschen Prozesse. Denn auf dem Olymp wohnen die Unsterblichen.“ **

§. 91.

B. *Imaginatio qua facultas reproductiua voluptatis fons.*

Imaginatio sensationem voluptatis nonnunquam idearum reproductionis ope gignit, qua adeo obiecta praesentia, quae nobis vel indifferentia vel ingrata sint, iucunda reddit, e. g. oculos obliquos terramque patriam. Pariter reproductiuae praesertim Imaginationis functione explicatum suum habet phaenomenon, hominem dolore iniucundi obiecti suauiter affici posse (süßer Schmerz). Sic pia filia de optimi patris morte dolorem quasi alit Imaginatione fauente, eoque pedetentim, se piis patris manibus ipsam sacrificare gaudens, consumitur. Reproductiuae tandem facultati imaginandi omnes gratas sensationes debemus ex repraesentatione, quibus fruamur, oblectationum oriundas. Et quum a beneuola natura simus comparati, ut iniucundi praeteriti facilius, quam iucundi obliuiscamur; fons gaudiorum iste vberior, quam dolo-

* Viel Lärm um nichts. 2. Akt. 1. Auftr.

** Kästner.

rum est. Inde suoapte fluit, Imaginationem in causa gaudii de praeterito, siue *tranquillitatis* (Zufriedenheit) esse principali.

ARTICVLVS III.

SENSIONES PER INTELLECTVM.

§. 92.

Ratione datae materiae intellectus spontaneitatem concomitantur sensiones.

1) Sensio grata seu voluptatis oritur, dum intellectus ad actiuitatem prouocatus, materiam rite efformare valet. Momentum felieis intellectus progressus & momentum voluptatis est. Taedium autem gignitur vel ex defectu materiae sufficientis, vel quatenus materia data nisi cum summa intentione, ab intellectu formari nequit.

2) Quum nos simus a pueris diuersissimis rebus circumdati, vnde nobis repraesentationes oriuntur, adhaescimus velut perpetuo repraesentationum fluxui. Quidquid igitur intellectus progredientis spontaneitate impedimentum obiicit, displicet. Huc pertinet vniformitas materiae datae & nimia varietas.

a. Uniformitas admodum ingratham sensationem in iis praefertim, quibus temperamentum sanguineum est, gignit. Inde est, cur iuuentus magnam materiae varietatem postulet, ne intellectus non satis cultus mox defatigetur. Eadem vero lex ratione passionum nequiquam valet.

Passione enim v, g. atra quadam (e. g. vindictae cupidine) inflammatus homo eiusdem obiecti repraesentationi fixus quasi inhaeret, omnes repraesentationes heterogeneas repudiens. Verum consuetudine efficitur, vt vniforme minus grauius sentiscamus.

b. Ratio, cur varietas materiae proportionata delectet, ex eo euidens est, quod isthaec naturali repraesentationum fluxui, quo liberos nos sentimus, correspondeat. At si varii nimia detur copia, *vel* nexu naturali egeat (nimis heterogenea), sensio taedii oritur, quoniam eo in casu functiones intellectus aut interrumpuntur, aut ipse ob spontaneitatem suam differenti nimum modo occupatam defatigatur. Quae demum in cogitationum feriem praecedentem nullatenus quadrant, intellectus non nisi coactus tractanda quasi recipit. Exin ingrata rursus nascitur sensio, quam tamen consuetudo & exercitatio mitigare valet.

§. 93.

Continuatio.

Vti materia inculta propter actiuitatem intellectus cohibitam maxime displicet; ita suauiter afficimur, quando intellectus obiectorum variorum siue singulae cuiusdam rei partium concentum perspicientis spontaneitas adiuuatur & promouetur. Sic, qui stellarum ac planetarum systema; harmoniam & corporis humani partium consensum &c. prima vice animaduertit; sensio iucundissima certe gaudebit. Eandem voluptatem haurimus;

ex perceptione obiectorum realium consensus cum systemate sola mente a nobis condito (e. g. rerum naturalium indolem nexumque exploraturis).

Quum denique attentione *vel* impedita *vel* prorsus adeo deficiente ipsa intellectus actiuitas non possit non impediri, patet, quidquid attentionem cum felici successu prouocet, idem in causa sensationis voluptatis fore. Regulae inde fluentes sunt facili modo detegendae.

ARTICVLVS IV.

SENSIONES AESTHETICAE.

§. 94.

Sensio aesthetica.

Aesthetica obiecti repraesentationis determinatio sola eius relatione ad subiectum cernitur, quatenus nimirum repraesentatio cum sensatione vel voluptatis vel taedii iuncta iudicatur. Repraesentationum seu ipsorum obiectorum aestheticam determinationem diiucandi facultas *vis iudicandi aesthetica* salutatur. Hinc sensio ex eiusmodi aesthetica diiudicatione genita ipsa dicitur *aesthetica*. Sensiones aestheticae autem geminae habentur: *sensio pulcri*, *sensio sublimis*. Vim iudicandi aestheticam *ratione pulchritudinis* etiam *Gustum* nuncupant. Verum exin concludere noli, exhibitionem aestheticam *et* sublimis pulchram esse non oportere. Eiusmodi enim exhibitio barbara gustumque offendens, obiectum ipsum aut omni

saporem priuaret, aut fastidiosum adeo redderet, i. e. æsthetica nequaquam foret.

§. 95.

A. *Sensio pulcri.*

Voluptas, quam ex obiecto, quod pulcrum dicimus, haurimus, est 1) non *interessata*, i. e. non obiectiua rei indole aut generatim existentia eius reali progenita. Nam si quaerimus de pulcro, non de eo quaerimus, num nobis placeat obiecti cuiusdam existentia, verum potius num obiecti intuitio cum sensatione voluptatis iuncta sit. Inde 2) voluptas ex obiecto, quod pulcrum dicamus, ad subiectiuas *Indiuidui* conditiones haud relata, eius generis est, vt ex iudicio de pulcro vniuersaliter lato eam quiuis hauriat. Illi demum iudicio nullatenus conceptus finisue rei pulcræ repræsentatus fundamento est, propterea quod pulcrum ad sensationem referri debet; a conceptibus autem ad sensationem voluptatis seu taedii nulla patet transitio, ac generatim nulla sensio conceptui innititur.

§. 96.

Sensationis pulcri causa explicatur.

Ex modo dictis facile deducitur, materiam siue obiecti intensiorem sensationis pulcri causam non esse; quoniam, vt obiectum pulcrum vocemus, *solo intuitu* absque omni conceptu, vniuersaliter placere debet; ea consequenter ex obiecti formæ adprehensione erit tali modo repetenda:

Imaginandi facultatem in cognitione eo praeprimis munere fungi, vt varium a sensu datum ad imaginem redigat, iam supra monui. Si iam imaginatio intellectui varium prima vice ab ipsa ita formatum tradat, vt huius spontaneitas absque difficultate & quasi ludens circa id versari queat: Imaginationem egregie cum intellectu consentire dicimus. Sed ipsa etiam Imago *libero* delectat *lusu*, quatenus ceu productiua siue fingens nullis regulis conceptu quodam praescriptis refringitur. Licet igitur facultas imaginandi, vtpote formae obiecti determinatae adstricta, libera non sit; libero tamen huic Imaginationis lusi locus concedetur, si forma obiecti adprehendenda ita sit comparata, vt varii compositionem prae se ferat talem, qualem ipsa Imago ceu libera in *subiectiuo* cum intellectu consensu produceret. Quia vero ex lusu facultatis imaginandi libero eiusdemque cum intellectu consensu voluptatis sensio non potest non nasci, vtriusque vero ratio in adprehendenda obiecti forma sita est: consequitur, hanc ipsam esse sensationis voluptatis cum obiecto intuitu solo iunctae, consequenter sensationis pulcri causam primigenam.

Quoniam denique Imago & intellectus eisdem in omni subiecto legibus subsunt; ratio vniuersalitatibus iudicii de pulcro lati & communicabilitatis, genitae pulcro obiecto voluptatis, perquam manifesta est.

§. 97.

Cur iudicia de pulcro nonnunquam differant?

Quamuis iudiciis de obiectis pulchris valor vniuersalis tribuitur; ea tamen saepissime sibi adeo opposita

esse, experientiae testimonio sufficienter constat. Cuius discriminis rationem praeter diuersam gustus culturam praeprimis talem esse opinor: Pulcritudo nimirum altera libera est siue *vaga*, altera *adhaerens*. Eam concernit omnis liberae naturae pulcritudo, e. g. flores, volucres &c., quatenus praescindimus de omni eo, quod obiecti conceptum finemue praesupponit. Verum de adhaerente pulcritudine iudicantes simul respicimus ad id, *quale obiectum esse oportens*. Siquis igitur de pulcritudine adhaerente aequo iudicat modo, ac de pulcritudine libera, & v. v.; necessario collidit cum eo, qui discrimen praefatum respiciens suum de obiecto iudicium profert.

§. 98.

B. *Sensio sublimis (Gefühl des Erhabenen)*.

Sublime generatim *absolute* (non comparatiue) *magnum*, siue *magnitudo veneranda* (die Ehrfurcht erregende GröÙheit) adpellatur. Sublime duplicis generis est: *sublime extensionis* & *sublime potentiae* (das Erhabene der Ausdehnung — das Erhabene der Macht).

1. *Sublime extensionis*.

Natura (§. 2. Intr.) Sublimis in illis phoenomenis visitur, quorum intuitus ideam, naturam ipsam esse infinitam, in nobis excitant. Solum enim infinitum absolute magnum atque tale esse, vt omnia eiusdem generis quantae ad infinitum relata parua esse censeantur. Sensio igitur Sublimis nascetur, si phoenomenon Imaginationi adeo magnum detur, quod vna imagine ab ea, licet omnem

laborem impendente, *comprehendi* non valeat. Hinc licet sensio taedii oriatur; ex altera tamen parte & sensione voluptatis oblectamur, quatenus Imaginationis sentita debilitas nos conscios facultatis intuitus limitibus non circumscriptae atque adeo a sensualitate independentis (rationis), reddit, facultas nimirum infinitum — licet non cognoscendi & exhibendi, idem tamen cogitandi. Ita consequenter imaginationis impotentia efficitur, ut naturam ipsam ceu totum infinitum a sensualitate haud attingendum sub rationis idea (*totalitatis*) repraesentemus.

2. *Sublime potentiae.*

Ad sensationem Sublimis potentiae suscitandam requiritur, ut natura repraesentetur tanquam potentia, cui nulla vi resistere homo valet. Id quod in illis phaenomenis fit, quae terribilia vocamus, e. g. tonitru, tempestas. Ratione vero subiecti requiritur, ut omnis timoris expers, adeoque in tuto positum sit; alias enim vitae conservandae instinctus impedit, quominus sensio sublimis oriatur.

Hisce praemissis, haud difficile sensationis Sublimis intelligitur genesis: ex ipsa nimirum ab homine ceu ente insensitivo sentita impotentia, naturae vi resistendi, ne ab ea destruat, (unde sensio taedii;) conscientia prodit hominis *naturae moralis*, sine *personalitatis suae*, ratione cuius legibus naturae nullatenus subest; (inde sensio voluptatis oritur).

Iustum ac tenacem propositi virum
 Non ciuium ardor praua iubentium,
 Non vultus instantis tyranni
 Mente quatit solida, neque Auster

Dux inquieti turbidus Hadriae,
 Nec fulminantis magna manus Iouis:
 Si fractus illabatur orbis,
 Impavidum ferient ruinae.

HORAT. Od. III. Lib. 3.

SCHOL. Quum eadem in omnibus Imaginationis & rationis indoles, eademque natura moralis iure praesupponatur: hinc & iudicia de Sublimi vt vniuersalia enuntiamus. Ratio autem, quare idem phoenomenon in diuersis, vti experientia testis est, differentes excitet sensationes, e. g. timorem, terrorem, admirationem, praesertim in culturae gradu diuerso quaerenda est. Animus enim multis ideis quasi repletus sit, oportet, vt sensatione Sublimis exaltetur.

ARTICVLVS VI.

DE SENSIONE PER RATIONEM PRACTICAM.

§. 99.

Sensio moralis.

Rationem adpellant *practicam*, quatenus praecipit, quod fieri liceat, atque oporteat. Quae vero ex lege a ratione practica siue morali dictitata proficiscitur, sensio

moralis audit. Lex scilicet *moralis*, cuius praecepta caractere necessitatis & vniuersalitatis insigniuntur, absque omni sequelearum respectu obedientiam, vtut difficilem, imperat. Rationis igitur practicae lex potentiae inftar est, cui resistere nefas, & ad quam quilibet alius animi elater relatus ceu impotens iudicari debet. Qua in potentia lex *moralis* repraesentata obiectum *puri & intellectualis beneplaciti* est, sensuionis *reuerentiae* (Gefühl der Achtung) salutari. Quatenus autem a lege *moralis* actio quaedam ita determinata iudicatur, vt pluribus iisque grauissimis impedimentis non obstantibus ponatur (das Gesetz unter Aufopferungen); cum actio, tum animus ipse, ceu illius fons, *sublimis* aestimatur.

§. 100.

Sensio contemptus.

Sensuioni reuerentiae *sensio contemptus* (das Gefühl der Verachtung)* opponitur, quae sensio taedii est, in nobis progenita ex obedientia legi *moralis* denegata. Contemptus itaque ipsum hominem vtut vitiis obrutum, qua *legis moralis subiectum* nunquam feriens, immoralitatem actionum solam concernit. Hinc *rem contemnere* dicimur, quatenus vitium rationis quoddam autoris sui prae se fert, aut fini rationali nulli respondet. Verum nos improprie ita loqui, in aprico est.

* Reuerentiam & contemptum cum *approbatione* & *vituperatione* confundas caue. Hisce enim ad intellectum, iis vero ad sensuionem exprimitur relatio. —

Sensiones morales praefatas in minori etiam rationis practicae cultura oriri, experientia testatur. Inde est, cur sensus sic dictus moralis in pluribus sibi arroget iudicis de actionum moralitate munus, aut saepe fallentis.

SCHOL. Quod *moraliter conueniens* (moralisch schicklich) & *decorum* (anständig) nuncupant, nonnisi ad mores, qua virtutis signa, referri debet. *Conueniens* generatim consistit in concentu varii relatione quadam coniuncti. Quo maior ac propior haec fuerit relatio, eo iucundiori fruimur sensu Conuenientis, & v. v. Moraliter autem Conueniens omne id dicitur, quod & in agendo & loquendo cum moralitate consentit; Decorum vero, vt moraliter Conuenientis species, praesertim actionum, consensu cum sensu morali cernitur.

ARTICVLVS VI.

DE AFFECTIBVS.*

§. I. I.

A f f e c t u s.

Si sensio voluptatis aut taedii eum attingit gradum, quo *animus sui impos* reddatur, siue omnis reflexio cohibeatur, ipsa sensio *affectus* dicitur. Hinc affectus *animi aegritudinis statui* accenseri debent; quippe qui liberum

* De affectibus praeclare disserit ARISTOTELES Rhetor. lib. 2. cap. 2. & seq.

hominis arbitrium momentanee saltim tollunt, rationisque dominium excludunt.*

Affectus generatim vel *debilitatis* vel *roboris* caractere distinguuntur. Hi, (affectuum primum genus) quatenus ipsorum effectus, ad animum relatos, spectes, virium nostrarum, quodlibet vincendi impedimentum, i. e. *animi strenui* conscientiam excitant (Affecte von der wackern Art); illi, vero (affectuum genus secundum) omne resistendi conamen obiectum taedii efficiunt, viresque adeo resoluentes *animum* reddunt *languidum* (Affecte von der schmelzenden Art). Si itaque affectuum fontem respicias, rite ipsos distingui animadvertes pro modo, quo *vel* animum strenuum (vti ira), *vel* languidum (sicuti dolor mere sympatheticus, omne solamen respuens) prae se ferant. Animi strenui affectus ideis rationis, praesertim practicae, excitati, quemadmodum *Enthusiasmus*, (§. 65.) sublimes sunt, atque animi arguunt nobilitatem, qua alterius generis affectus penitus destituti, pulcri potius sensu efficiendae idonei aestimantur.

SCHOL. CICERO affectus, quos *perurbationes* (appetitus vehementiores) nominat, cum *Stoicis* in duas classes diuidit, quarum altera complectitur perturbationes ex opinatis bonis, altera perturbationes ex opinatis malis nascentes. Eas generatim adpellat *Libidinem* & *Laetitiam*;

* Auersa a recta ratione, contra naturam, *παθος* est. —
ZENO.

hasce *Metum* & *Aegritudinem*, prout perturbatio vel ad bona vel ad mala aut futura aut praesentia refertur.*

§. 102.

Affectus differentes enumerantur.

Gaudii ac tristitiae (§. 89.) gradus sublimior appellatur *laetitia* profusa (ausgelassene Freude) & *moeror* (Gram). Ad laetitiam profusam pertinet 1) *iactatio*, gaudium gestiens & se efferens insolentius; 2) *risus*, qui ceu affectus oritur ex subitanea exspectationis intensae in nihilum dissolutione. Contrarius huic *fletus* est. Vtroque valetudinem secundam multum adiuuari, non est, cur moneam. — Ratione tristitiae fontis moeror diuersas obtinet denominationes. Vocatur scil. 1) *sollicitudo* (Harm), quatenus futuras miseras ex fonte praesente extimescimus; 2) *aegritudo* (Kummer), si ex causa non tollenda dolore affligimur; 3) *poenitentia* (Reue), ceu moeror ex conscientia (moraliter) malefactorum partus. Tristitiam cruciantem *Dolorem*, permanentem *Molestiam* vocant; tristitia fortunae aliorum aduersae nobis non nocentis *miseriordia*, cuius contrarium est *invidia*. Profusa laetitia eum interdum, experientia teste, attingit gradum, vt subitanea efferuescentia vim vitalem destruat; moeror vero, vt pote in se vi vitali oppositus, ob huius reactionem maiorem nonnisi *pedetentim* mortem conciliat.

De malo venturo, quod intolerabile esse videtur, cura *metus* dicitur, quo qui adficiuntur, animos quasi demittunt ac contrahunt; metus subitaneus,

* CICER. Lib. IV. Quaest. Tuscul.

concutiens (ex malo improviso), *terror* (Schreck) audit; *timor* metum mali adpropinquantis significat, *formido* metum permanentem. Terror autem vehemens, mentemque loco mouens *pauor* (Entsetzen), pauoris autem quasi comes metusque subsequens *exanimatio* est. Metus *angor* (Angst, Beklommenheit) dicitur, si sensationibus internis, quarum haud distincte nobis conscius sumus, ex malo quodam minante ortus efficiatur. Angor demum contentionis personae praesentis *pudor* (Schaam), ad pudorem vero procliuis *resecundus* salutatur. Pudor passionibus adnumerari debet, quatenus nostrum ipsorum contemptu (§. 100.) fatis diu nos torquemus.

Affectus repraesentatione noui omnem expectationem transcendentis ortus, *miratio* (Verwunderung) nuncupatur; eadem vero *admiratio* (Bewunderung), quae nouo etiam iam deficiente perdurat. Si nouum simul moueat, *momento haerere* (das Auffallende macht stutzig), i. e. animum ad reflexionem tanquam colligere, cogimur. Inde primus mirationis impetus habetur. Summus admirationis gradus *stupor* (das Erstaunen) nominatur. Sapientis est, nil *admirari*.

Plurimi recensiti affectus secundi generis sunt.

§. 103.

Cont. Indignatio, huiusque gradus.

Tristitiam ob actionem vel legibus iustitiae vel prudentiae repugnantem *indignationem* (Unwille); hanc vero *iram* (Zorn) vocant, si imminente malo resistendi

vires inflammentur, * quatenus hocce subitaneo fit impulsu, ira *excandescens* dicitur, ira nascens, modoque quiescens. Ira inueterata *odium* est. Ira a *procliuitate* ad iram, *iracundia* (Jähzorn) dicta, discerni debet. Summus denique indignationis gradus *furor* est, vitae perniciosissimus. Ira vehemens vi cohibita nonnunquam in *odium occultum* (Groll) & *inimicitiam* (Feindschaft) vlciscendi tempus obseruantem abit in eum, qui contumeliis iniuriisque nos adfecit.

Qui ira vehementer mouetur, aut rubescit, aut pallescit. Qui pallescit, eodem momento extimescendus est; hic enim terrore sui ipsius tanquam percutitur, ne ira raptus plura poenitenda committat. Qui vero rubescit, eo, quod vehementi ira simul & timore, vt propriae defensionis impos videatur, se captum sentit, eum subsequenti potius tempore propter vindictae cupidinem ex coercita ira enatam metuas.

§. 104.

Continuatio.

Animus, aliique affectus huic affines.

Qui mente sui compote principiisque suffulta, pericula viribus collatis ingreditur, *animum* (Muth) com-

* Ira voluptate & vlciscendi spe augetur; hinc de ira cecinit Poeta: „Melle liquente magis dulcis quae in pectore crescit.“

monstrat; animo opponitur *ignauia* (Feigheit). Qui tranquillitate ex animi robore proficiscente (*αγαλαξια*) pollet, quo fit, vt metu haud facile perterreatur, *animus impauido* (Unerfchrockenheit) excellit, *timiditas* (Schüchternheit) opposito. *Fortitudo* (Tapferkeit) cernitur animo perdurabili. Discrimina prius cognita obiens, *audax* (kühn) salutatur, idemque *temerarius* (tollkühn), si impossibilitas, finem attingendi, pateat; qui vero pericula adit, quia ea non nouit, *audaciae praecocis* macula notatur (waghalsig). Animi speciem *confidens* (der Dreiste) prae se fert, qui cum aliis collatus aut semet ipse conferens, nihil aestimationi suae detrahi patiatur. Hic suae sibi dignitatis conscius minime reprehendi potest; contra, qui speciem iactat, aliorum de se iudicia sibi perinde esse, i.e. *impudice confidens* (der Dummdreiste — Unverschämte), iure carpitur, animi totus quantus expers. Confidentiae (in sensu priori) obstat *mericulositas* (Blödigkeit), timiditatis species, ex nimio bonae famae studio interdum enata, quae cura quadam continetur, fore, vt alii perperam de nobis iudicent. Cui vincendae nullum praestantius noui remedium, quam vt, consuetudine cum aequalibus primum facta, demum & aliorum consortiis immisceamur, quorum tanta nobis antehac grauitas visa fuerit.

Ex dictis hactenus facile deducitur, patientiam animi speciem generatim statui non posse. Nequaquam enim vires calamitatibus & iniuriis semper opponere nititur, sed potius quasi nihil agendo consuetudinis vi

nonnunquam eas confidit se elufuram. * Quod & ipsum de nonnullis fuicidis sentiendum esse arbitror, qui vitae finem desperantes imponere, quam vires intendere ad miserias deuincendas malunt. Neque tamen hoc ex fonte quoduis fuicidium putes promanare. Dantur enim casus, vbi reuera animi robore peractum videatur, sic, quum CATO mortem vitae praetulerit, in deuicta ciuitate transigendae, nemo ignauia factum esse contendet. Vnde infimul veritas adfertur patefcit, non femper abiectiffimum quemque fuicidam futurum.

§. 105.

Aequanimitas.

Quum ad omnes actiones aut ex praecepto Moralitatis aut prudentiae regulis ponendas sana mens atque reflexio exacta requiratur, affectus vero quilibet (maiori aut minori gradu) coecus fit, fini igitur obtinendo

* Verum dantur eiusmodi fortunae iniuriae, quae omni vi insuperabiles nonnisi patientia vinci possint. Quo in casu mentis vigorem animumque patientiando certe commonstramus, foemineos gemitus atque planctus aspernantes. — Ita e. g. vere canit Poeta:

„Willst du den Neid ertöden? Nur eine Waffe,
Geduld ist's,
Die ihn tödtet; sie nimmt glimmenden Gluten
die Luft.“

D.

contrarians; consequitur, *aequanimitatem* (*αρετριαν* i. e. *affectuum vacuitatem*) non in votis tantum esse, verum etiam ceu *principium* (practicum) cum *Stoicis* statui oportere. Namque ratio dominetur. Quamuis igitur, quod de passionibus nequam vere ac philosophice laudant (hominem namque *servum* reddunt) de affectibus potius dicendum sit: „Die Leidenschaften (Affecten) sind den menschlichen Anlagen, was ein lauer Sommerregen den Pflanzen ist. Ohne alle Leidenschaften würde das Leben eines Menschen ein todter Sumpf seyn, wo kein Gräschen wüchse, und kein Samenkorn sich entfaltet: * primigena tamen affectuum dispositio a natura beneuola tanquam eum in finem indita considerari debet, non vt ipsi imperent, sed vt ratio stimulis pathologicis eo vsque adiuuetur, dum perfectionis roborisque gradum ad frenos ab ipsa tenendos necessarium attigerit. ** KANTIVS itaque vere ait: „Die Naturgabe einer Apathie, bey hinreichender Seelenstärke, ist das glückliche Phlegma (im moralischen Sinne). Wer damit begabt ist, der ist zwar darum noch nicht ein

* Henos Nachlass.

** Conf. Abhandlung über die Natur und Beherrschung der Leidenschaften und Neigungen u. s. w. Aus dem Englischen des F. Hutcheson's. Leipz. 1760. pag. 124.

*** Psychol. p. 207.

Weifer, hat aber doch die Begünstigung von der Natur, daß es ihm leichter wird, als Anderen, es zu werden.*

* „Vt corporis est quaedam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate: eaque dicitur pulcritudo: sic in animo, opinionum, iudiciorumque æquabilitas, & conscientia cum firmitate quadam, & stabilitate virtutem subsequens, aut virtutis vim continens, pulcritudo vocatur.“ — CICERO in lib. cit.

PSYCHOLOGIAE EMPIRICAE

SECTIO III.

FACULTAS ADPETENDI.

CAPVT I.

GENERALES FACULTATIS ADPETENDI LEGES.

§. 106.

Adpetitio.

Cum repraesentationibus alias quasdam animi actiones in id tendentes, vt obiecta repraesentata nobis *realia* reddantur, praeter sensiones iunctas esse, experientia nullum relinquit dubium. Eiusmodi animi actio generatim *adpetitio* (Begierde) nuncupatur. Adpetitionem huicque contrariam *auerfationem* (Verabscheuung) vocabulum „*Volitio*“ complectitur.

Volitionum, siue ea animi facultas, qua repraesentationum ope earundem obiectorum *causa efficiens* sumus, *facultas adpetendi* (Begehrungsvermögen)

dicitur. Exin sequitur, siquid adpetamus, id ipsum a) vt futurum adhuc sit, ac b) possibile videatur, quod *subiecti viribus* reale reddatur, necessarium esse. Verum impossibilitate realitatis obiecti licet posthac perspecta, adpetitionem tamen nondum expletam haud statim exingui, vix est, qui ignoret.

SCHOL. Ab adpetitione *concupiscentia* (das Gelüsten) & *optatio* probe discernendae sunt. Concupiscentia enim sensuale tantummodo animi incitamentum est ad adpetendum; & optatio, alias ficti adpetitio, ad tale quid refertur, quod potestati viribusque nostris neutiquam subest.

§. 107.

Adpetitio non datur innata, aut infusa.

Ex §. pr. concludere proum est, adpetitionis obiectum, priusquam adpetatur, iam ad animum, qua repraesentandi facultatem, pertinere. Isthoc enim, *saltem obscure ac indeterminate*, prius repraesentari debet. Omne igitur facultatis repraesentandi obiectum & volitionis obiectum esse poterit, adeo, vt pro obiectorum illius diuersitate & adpetitus differentes sint possibiles. Nec non, volitionem ex vnita & obiecti repraesentati & animi adpetentis actione progigni, eam consequenter nec *innatam*, nec *infusam* & *mere datam* esse, exin manifesto colligitur.

§. 108.

Volitio ad sensationem relata.

Quae volitionem inter & sensationem intercedat, rationem inuestigaturi, sequentia animaduertamus, necesse est:

1) Sensus voluptatis, ex objecto repraesentato hausta, in regula parit adpetitionem; sensus vero taedii auersationem progignit. Adpetitio conatum animi, statum causam voluptatis continentem, seruandi proxime designat; & sic v. v. de auersatione.

2) Cum ipse facultatis repraesentandi, qui aut voluptatis aut taedii causa existit, status, tum etiam voluptas & taedium per se, volitionis obiectum esse poterit.

3) Omnis animi actio ipsam repraesentandi facultatem quum adficiat, eiusdem functiones vel adiuuando vel cohibendo: idem quoque de actionibus facultatis adpetendi dicendum erit, quas igitur voluptatis aut taedii sensationem producere in aprico est. Hinc & *complete* exsatiata & *nimis* vehementi & successu priuata volitione taedium oritur; voluptatis vero sensatione gaudemus, volitionis obiecto reali reddito.

4) Non semper volitionem sensus praecedat necesse est, ita vt genesis volitionis a sensatione pendeat. Namque volitio solius obiecti repraesentationis ope absque omni sensationis interuentu oriri valet; *bonum morale* exemplum praebet. Nec ex sensationibus adpetitus *necessario* nascuntur. Dantur enim sensationes (e. g. sensus pulchri), quae sola obiecti formae contemplatione oriuntur, Quo in casu voluptas iure dicitur *contemplatiua*; eo vero casu, vbi voluptas vel ceu effectus vel ceu causa adpetitionem concomitatur, eam *practicam* appellare fas esto.

Licet igitur cum volitione sensus voluptatis taediius

haud vnquam connexa non fit; illius tamen nexus cum hac perpetuus adferri nequit.

§. 109.

Leges volitionis.

1) Appetitio est animi actus simplex, i. e. non datur momentum, in quo *vel* adpetimus simul & auersamur, vel varium quoddam adpetimus; i. e. volitio *mixta* nulla est, & nonnisi *successio* adpetituum possibilis, quae quidem *continua* ea ex ratione erit, quod volitio generatim interna animi mutatio est, quae a sensu interno, temporis, *ceu quasi continui*, formae adstricto, percipitur.

2) Quia facultati repraesentandi nouum semper obiectum datur; hinc quolibet etiam momento facultas adpetendi adficitur.

3) Volitioni quum intensiua duhtaxat quantitas competat, infinitos gradus admittit, i. e. non datur *absolute* minimus, nec *absolute* maximus volitionis gradus; verum potius volitio quacuis certo roboris gradu gaudet, qui diuerso tempore ipsius facultatis adpetendi actu quodam *mutatur*; alias namque nulla foret ratio gradus adpetitionis innox aduerti mox depressi.

4) Quilibet facultatis adpetendi actus, facultatem repraesentandi adficiens, huius materiam mutat, consequenter volitionem ipsam alterius iterum volitionis obiectum esse poterit; h. e. auersamur auersationem, & adpetimus adpetitionem, seu v. v. prout facultas repraesentandi diuersimode afficitur. Ita auersamur diuitiarum

adpetitionem, quatenus haec ceu moraliter mala, siue etiam ceu animi tranquillitatem turbans repraesentatur.

§. III.

De robore volitionis.

Roboris, quem adpetitus habent, gradus diuersitatis ratio in *subiectiuis* tum *obiectiuis* eorundem conditionibus sita est. Leges *generales* notentur sequentes:

a) Quo maior facultatis adpetendi actiuitas est, eo maior quoque volitionis vigoris gradus. Verum dictae actiuitatis gradus rursus pendet tum a modo, quo obiectum repraesentatum animum adficit, tum ab ipsa animi facultatum indole & cultura. Inde lex

b) haec est: Quo magis repraesentandi facultatis actiuitas ab obiecto vel promouetur, vel limitatur; eo maior etiam aut adpetitus aut auersationis roboris gradus erit.

c) Quum adpetitus & auersatio simili prorsus modo, ac sensiones voluptatis & taedii ab inuicem specificè differant; facile ostensu est, & ratione adpetituum nec dari *aequilibrium*, nec *superpondium*, nec *absolutum* facultatis adpetendi actiuitatis *defectum*. Hisce nullatenus repugnat, cupiditatibus adeo oppositis ratione *vnus eiusdemque* obiecti animum posse vicissitudine quadam & commoueri, & easdem simul expleri.*

* Vid. „Grundsätze der Kritik von Home.“ Leipz. 1763. I. T. pag. 216—225.

§. III.

*Continuatio.**Regulae speciales.*

Ratione adpetituum roboris ab experientia comprobatas hasce statuimus regulas:

1) Adpetitio eo fortior est, quo incerti atque reconditi plus habet istius obiectum; & vicissim. Cuius rei causam maior inde nata Imaginationis & Phantasiae vivacitas praecipuis complectitur: Exin quoque explicatum habet regula

2) Adpetitio *debilis* obiecti *absentia* extinguitur; *fortis* magis inflammatur, quae obiecto iam rursus praesente propter limitatum Phantasiae, quo antea excurrere poterat, campum, nonnunquam debilitatur. Quin immo, desiderati obiecti pretio ab Imaginatione fingente nimium adaucto adpetitio aut expleta, aut obiecti praesentia transmutari in auersationem poterit.

3) Obstaculis adpetituum atque impedimentis alienis, modo devincendis, ipsi, vi resistentia crescenti similes, fortiores efficiuntur. Vinculum enim cum obiecto cariori inde nobis reddito arctius futurum esse, speramus.

4) Consuetudine ac crebriori expletionem volitionis roboris gradus augetur.

§. IIII.

Facultatis adpetendi diuisio.

Pro diuersitate repraesentationum, quae facultatis:

adpetendi actiuitas determinatur, haec vel *sensualis* est, vel *intellectualis*, vel *rationalis*.

1) *Sensualis* adpellatur, quae repraesentationibus sensualibus harumque materia determinata conatur obiecta cum repraesentationibus sensualibus conciliare. Facultas adpetendi *mere sensualis* dicitur, si mere sensualibus repraesentationibus stimulisque (sinnliche Antriebe) *necessario* determinetur; vnde etiam *arbitrium brutum* audit, quod a facultate adpetendi *humana* eo differt, quod haec stimulis quidem adsicitur iisdemque determinari, sed absque omni necessitate, valet.

2) Facultatis adpetendi *intellectualis* actiones conceptus pro fundamento habent, quibuscum obiectorum consensum illa efficere nititur;

3) *Rationalem* denique facultatem adpetendi vocant, quae ideis determinata fatagit, vt eadem realitatem externe obiectiuam, quantum liceat, nanciscantur.

§. 113.

A. *Facultas adpetendi sensualis.*

Modo sensuali quid adpetimus vel auersamur, quoniam cum illo sensio voluptatis aut taedii iuncta est, h. e. iucundum omne adpetimus, iniucundum auersamur, nitimurque statum, vt conseruemus gratum, ingratum vero tollamus.

Adpetitio sensualis ad obiectum externum relata triplex est: a) *immediate externa sensualis*, quatenus externa

eius conditionis atque ad nos relationis obiecta adpetimus, ut propria sua ipsorum energia iucunde nos adficient. Quo modo cibos, vinum &c. adpetimus; b) *mediate externa sensualis*, quatenus obiectum externum ea ex ratione adpetimus, ut ab ipso pro modo a nobismet ipsis prius determinato adficiamur. Sic e. g. lapidem, lignum adpetimus, quibus a nobis in statuas transformandis delectemur. c) *Mixte sensualis*, i. e. partim sensu externo partim interno orta, adpetitio dicitur, quum obiectum adpetentes eius ad nos relationem ita determinamus, ut actiuitas, ad quam illius adfectione impellimur, ipsa fons voluptatis existat. Sic e. g. lusum cum chartis pictis adpetimus, propterea quod perpetua timoris praesertim atque spei vicissitudine inde progenita suauiter mouemur.

Immediate e contrario externa sensualis *auersatio* nuncupatur, quatenus nostrum cum obiecto quocunque commercium tollere studemus, quoniam vel iusto vehementius, vel debilius ab eo adficimur. 2) Obiectum mediate externo sensuali modo auersamur, quod modificationem a nobis tentatam, qua dein iucunde adfici possimus, haud admittit. 3) Quodsi denique obiectum auersamur, quia actiuitati nostrae, qua interne suauiter adficiamur, excitandae impar est, auersatio dicitur mixte sensualis; ita conuersationes quasdam auersamur.

SCHOL. I. Ex dictis colligere pronum est, quae uoluntio *interna sensualis* uocetur. Eius nimirum obiectum repraesentatio est qua talis. Hanc namque adpetimus,

quatenus ea facultatis repraesentandi actiuitas promotetur, eiusque functiones felici cum successu excitantur. Secus autem repraesentationem auersamur. Patet etiam, eandem, quam in externis creuimus, diuisionem & internas sensuales admittere volitiones.

SCHOL. 2. Volitionem, de qua redimus, sensualem etiam *materialem* adpellant *formali* oppositam, sub qua determinatae ipsius animi actiuitatis & quarundam functionum prae aliis adpetitionem intelligunt.

§. 114.

B. *Intellectualis adpetendi facultas.*

Discrimen sensualem inter & intellectualem adpetendi facultatem praecipue situm est in elatere (Triebfeder) i. e. *subiectiua* adpetendi ratione. Elater enim *vel* ipsa voluptatis siue taedii est sensio, isque proin ex mera sensualitate proficiscitur; *vel* ideo quid adpetimus, quia finem nobis quemdam repraesentamus, quo casu elater in intellectu fundatur, quippe qui rei duntaxat conceptum parare, ideoque tum finem ipsum determinare, tum nexum etiam siue relationem finem inter & obiecta intercedentem perspicere atque adsignare valet. Modo iam intellectuali obiecta adpetimus, quatenus finis consequendi media sistunt. Hinc, quoniam id, quod consequendo fini, in se tantum contingenti, ceu medium inseruire censemus, *uile*, finem vero consequendum impediens, *noxium* nuncupatur; consequitur, vt facultas adpetendi intellectualis in utile solummodo & noxium tendat.

Quum finis quilibet mere contingens non existat, nisi quatenus entia sumus *pathologicè adfecta*: ulterius sequitur, intellectum circa media occupatum feruire sensualitati. Exin ratio patet, quare & sensualem & intellectualem adpetendi facultatem vno vocabulo facultatis adpetendi *inferioris* (sensu latiori *sensualis*) comprehendant, facultatem vero adpetendi rationalem *superiorem* (vel sensu latiori *intellectualem*) adpellent,

§. 115.

C. *Facultas adpetendi rationalis, seu superior.*

Facultas adpetendi rationalis eo imprimis differt a sensuali, quod & sensio voluptatis siue taedii & Interesse de obiecto sumtum volitionem sensualem praecedat, sensualem adpetendi facultatem determinans; sensio vero voluptatis & Interesse determinata prius facultate adpetendi rationali nascatur; quae igitur ita genita voluptas dicitur *intellectualis*; pariter etiam Interesse *intellectuale* audit. Ideae (Vernunftvorstellungen) generatim rationes hanc adpetendi facultatem determinantes constituunt, atque leges salutantur, quatenus cum necessitate, ipsis conformiter adpetendi, iunctae cogitantur. Facultas adpetendi ceu rationalis, siue potius *ratione determinabilis* dicitur etiam *arbitrium liberum* (freye Willkühr), vt discernatur ab arbitrio bruto, ceu facultate adpetendi, nisi stimulis, non determinanda. Ideis, quatenus agendi normam praecipiunt, nobis imperantibus, quae obstant, facultatis adpetendi inferioris placita nonnunquam vincenda sunt. Hinc animus (Muth) victuro est necessarius,

qui e ratione siue lege morali prodiens *virtus* (moralis, Tapferkeit, Tugend) adpellatur.]

Sensio voluptatis intellectualis e conscientia actionis facultatis adpetendi rationalis legibus correspondentis progenita saepissime in causa sensualis voluptatis est, qua efficitur, vt tum rationem istam, tum eandem facultatis adpetendi actiuitatem adpetamus, & ita vice v. de contrario.

Hinc virtutem sensuali etiam modo suffulciri posse, sequitur. Pro obsequio autem legibus facultatis adpetendi superioris praestando receptiuitatem, vt ita dicam, parare valet gustus cultura. Sensationem enim pulcri & sublimis voluptas sensualis haud praecedit, nec cuidam Interesse illa innititur, nec *Complacencia* inde orta ratione individui cuiusdam valore, verum potius vniuersali gaudet. Gustus consequenter cultura non nobiliori tantum cuilibet voluptati, qua mere sensualis & physicae (cum brutis homini communis) influxus coerchetur, vim euoluendi suam locus datur, sed etiam homo ad praecpta facultatis adpetendi superioris vniuersalia nullo Interesse sensuali seductus dirigendis actionibus pronior redditur.

DE SINGVLIS ANIMI STATIBVS AD FACVLTATEM
ADPETENDI REFERENDIS.

§. II6.

Propensio & instinctus.

Subiectiua ratio, qua adpetitionis cuiusdam generis, determinati obiecti repræsentationem præcedentis, *possibilis* redditur, *propensio* (Hang — Trieb) salutatur. Animalis propensio *instinctus* (Instinkt) dicitur, internam rationem continens, qua facultas adpetendi ad obiectum illud, priusquam cognoscatur, occupandum adigitur. Si *instinctus artifices*, vt vocant, (Kunsttriebe) excipias, reliqui cum brutis homini communēs sunt. Ad hosce refero a) instinctum se suamque prolem conseruandi ac tuendi; b) instinctum generis sui propagandi (instinctum sexus); c) instinctum socialem. Omnes benignæ naturæ nutu isthuc tendunt, ne genus pereat, simili prorsus modo, ac entibus pure *organicis* vis natiua indita est, qua eorum quodlibet ad sui generis formam & alia indiuidua, & se ipsum *ceu indiuiduum* progeneret, læsas partes restauret, mutuaque conseruatione se ipsum conseruet, quanquam quæuis entis organici pars per & in se viuit, propriaque vi se conseruat, quatenus cum toto ente coniuncta est. * Prolem a parentibus animalibus

* Reil's Archiv für die Physiologie 1 Heft. Von der Lebenskraft. pag. 56.

nonnunquam instrui, observationes euidenter docent, id quod sola *imitationis propensione* *sive stimulo* in infantibus etiam maxime actiuo possibile reddi arbitror.

SCHOL. De instinctu animalium artifice praeclare scripsit cl. H. S. REIMARVS in libro suo sub tit. „Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion.“ Hamb. 1781. pag. 299—416.; & specialiter in libro: „Allgemeine Betrachtungen über die Triebe der Thiere, hauptsächlich über ihre Kunsttriebe.“ 3te Aufl. 1773. Eandem quoque materiam cum sagacitate maximoque acumine pertractauit cl. ERASMUS DARWIN „Zoonomie oder Gesetze des organischen Lebens. Aus dem Englischen von Brandis.“ Ite Abth. p. 246—343. Qui celeberrimus Autor brutorum actionum artificialium nudo hucusque instinctu explicatarum genesin vel ex experientia ab ipsis facta, vel ex traditione, partimque institutione parentali deriuat: quo tendit *επιφαινημα* (totius libri characteris nota): „Geh du stolzer Vernünftler, und nenne den Wurm deinen Bruder!“ —

§. 117.

I n c l i n a t i o.

Ratio subiectiua siue interna continuo perdurabilis, obiectum quoddam adpetendi, *inclinatio** (Neigung) audit. Inclinationem a propensione genesin ducere in apico est. Hac nimirum indeterminata adhuc & tanquam vaga

* „Die dem Subjecte zur Regel (Gewohnheit) dienende sinnliche Begierde, heißt Neigung.“ — KANT.

adpetitione crebrius expleta propius determinatur, & fixa quodammodo redditur, quo fit, vt in inclinationem abeat.

Inclinationem 1) in *originariam* & *deriuatiuam* dispescunt; eius fons ipsa propensio est, haec autem ex inclinatione originaria nascitur. Inclinationes originariae determinata obiecta non petunt, sed potius obiecta generatim, quibuscum sensio sui generis iuncta est. Quodsi dein experimur, determinatum obiectum sensiois illius fontem existere, oritur primum inclinatio deriuatiua, in illud ipsum directa. Haec consequenter media, explendae inclinationi originariae idonea, potissimum attingit. Vnde immensa inclinationum hominis diuersitas explicatum ducit. Prout scilicet in hominibus diuersis & originariae inclinationes diuersae sunt, hominesque obiecta, ceu media eas explendi, diuersa seligunt: ipsas quoque deriuatiuas inclinationes esse diuersas, necessarium est. Qua maxima inclinationum diuersitate nequaquam obstante, eiusmodi tamen obiecta quum dentur, quae ceu media plurium finium ex originariis proficiscentium inclinationibus, consequendorum ab hominibus plerisque eligi possint, qualia sunt res familiaris, bona fama aliorumque erga nos beneuolentia: tres potissimum deriuatiuae inclinationes, ad dicta obiecta referendae, cuius fere peculiare admitti iure poterunt.*

2) Inclinationes in *naturales* & *adquisitas* diuidi possunt. Illae ex propensionibus atque instinctibus; hae ex

* Conf. cl. Hofbauer Naturlehre der Seele in Briefen. pag. 361 & seqq.

hominum cultura originem trahunt. Quemadmodum enim indigentiarum multitudinis, ita etiam appetituum & inclinationum fertilis mater societas est.

Inclinatio *dominans* adpellatur, cui reliquae sunt subordinatae. Quam distincte in casu peculiari adsignare magni profecto laboris, quin immo frequentius impossibile est. Saepe enim vna plures comparent, quarum quae principatum teneat, aegre discernere possis.

§. 118.

P a s s i o.

Inclinatio eum ad gradum euecta, vti vix aut ne vix quidem a ratione subigi possit, *passio* (Leidenschaft) dicitur, cui designandae lingua vernacula vocabulum *Sucht* addidit. Passio arguit facultatis inclinationem aliquam cum summa reliquarum conferendi defectum.

Exin consequitur ratio, cur brutis passiones non sint. Destituuntur enim ratione arbitrioque libero, quocum passio collidit. Qua de re haec ipsa quoque homini imputatur.

Neque difficilius perspectu est, passiones in res fungibiles (bloſſe Sachen) nullatenus dirigi. Isthæ potius, prout hominis solius ope expleri valent; ita etiam eum tantummodo attingunt, quatenus inclinationes deriuatiuae finium inuicem aut consensum aut dissensum, i. e. vel amorem vel odium respiciunt.

§. 119.

Passionis cum affectu comparatio.

Affectus a passione hisce notis discernitur: a) Affectus reflexionem prorsus impediens coeco rapit impetu;

passio autem deliberato quoque consilio uti valet. b) Affectus impetu semel facto celeriter transit; contra passio, argutans etiam, perdurat, altisque in animo radices agens in venis medullisque quasi insidet. Hinc est, quare, quae affectus haud cito peragit, nunquam peragat; non ita de passione: libertas dein animi passione modo perdurabili magnoque coercetur opere, affectu vero momento solum temporis tollitur. Passio consequenter, ceu cupiditas inhaerens atque insita, pessima animi aegrotatio intelligitur. c) Affectus simulare nescius, quae intus contingunt, facile prodit; passio simulandi quodammodo magistra, recludit, quae subdola arte meditatur. d) Passio semel excitata, propria sua vi tanquam crescens, obiectum suum diuersissimis successiue formis, ut passionis gradui respondeat, ipsa adaptat, unde illusionum & errorum fertilissima mater existit; affectus quidem perdurante efferuescentia obiectum suum simili modo mutat transformatque; * verum affectu cessante error facile detectus euanescit.

Affectuum & passionum ratio reciproca nonnunquam ferme obseruatur, talis nimirum, ut, ubi plures affectus, pauciores passiones habeantur.

§. 110.

Passionum diuisio.

Passiones quum ex inclinationibus generentur, & rationem libertatemque, quibus homo in commercio cum aliis vel utitur, vel abutitur (§. 118.), concernant: recte

* Ita XERXES mare caedere ira correptus iussit. — HERODOT. lib. 7.

generatim dispeſcuntur in paſſiones *ardentes* (erhitzte) & *frigidas* (kalte). *Ardentes*, quarum inclinationes naturales (§. 117.) ſons ſunt, binae habentur, paſſio *libertatis externae* & *peſſio ſexus*, ſiue amor ardens. Ad *frigidas* pertinent: a) *paſſio dominandi* (Herrſchſucht); b) *ſuperbia* (Hochmuth — Ehrſucht); c) *avaritia* (Habſucht). Quoniam vero amoris cupidine ardente exſatiata, ipſa deſinit eſſe paſſio, quae inſatiabilis eſt; conſequenter amor ceu paſſio phyſica admitti nequit; ratio patet, quare de reliquis quatuor tantummodo nobis impraeſentiarum ſermo eſſe poſſit.

§. 121.

A. *Paſſio libertatis externae.*

Studium externae libertatis, omnem vim alienam reſpuens, ardentis paſſionis ſpecie praefertim cernitur in feris atque proſus incultis hominibus, fortem vllam peiorem non habentes, quam ſeruili iugo opprimi, aliorumque regi tutela. Hinc ſtatu belli fere perpetuo hoſce agitari, ac nuſquam, hiſtoria teſte, ex illata iniuria ortae vindictae cupidinis atrociffimae & nonniſi alterius, licet proprio etiam interitu, ſanguine extinguentae, tot reperiri exempla, quot iu gente feroci & barbara, facile explicatu eſt. Haec nulli praefertim adſtricta ſolo contemnitiſtatam habentes ſedem, publicisque legibus circumſcriptos.

§. 122.

B. *Dominandi paſſio.*

Dominandi cupido omnibus fere hominibus communis iure ſpectari poteſt. Ipſa enim libertatis externae

passio inclinationis dominandi fons existit. Ne nimirum alterius arbitrio nutuique subiiciamur, timor aliis dominandi stimuli adinstar vere consideratur. Nec non aliis dominari, plurimum respondet hominis studio ac conamini, vt maxima omnium mediorum summa potiatur, queis differentes adpetitus atque inclinationes explere queat. Cui voto flagranti reuera vis atque potentia in alios feruientes admodum satisfacit. Genesis inde dominandi passionis, omnium maxime insatiabilis, metuque continuo, ne ab aliis vi oppressis ipsi ex altissimo dignitatis imperiique iniusti gradu praecipitemur, vltra omnes veri ac boni limites ferendae. Qua igitur passione qui regitur, non seruitio tantum tenetur grauissimo, atque aliis dominari sibi persuadens, eorundem laqueis timore semet ipse tradit; verum a scopo etiam praefixo eo potius aberrat, quo magis passio isthaec excandescit, propterea quod cunctis ad illum consequendum mediis adhibitis, quibus vim inferat, eorum odium in se excitat, reniumque semper magis magisque adauget. *

Idem etiam de passione, dominium in animos mentesque sibi vindicandi, dicendum erit. Quae indirecta hominibus dominandi passio reuera aequae saltim late patet, ac prior directa, nisi vehementior adeo & generalior sit censenda.

* „So täuschet sich Leidenschaft immer,
Schließst freywillig das Aug' am Rande des gähn-
enden Abgrund's.“

A dicta hominis virium suarum conscii atque energiae virtute pollentis passione *immediate* dominandi differt sexus foeminei hac passione neutiquam liberi * *ars dominandi mediate*, i. e. virum suae inclinationis ipsius vinculo ita contringendi, vt libertatis adhuc speciem prae se ferat.

§. 123.

C. *Superbia.*

Cupiditas bonae famae vehemens, i. e. studium, vt de nobis reliqui bene iudicent, generatim *ambitio* (Ehrbegierde) nuncupatur. A qua probe discernenda est *elatio animi* (Ehrliche); animus namque elatus studio excellit nobili, ne quid dignitati suae contrarians vel ipse perpatret, aut ab aliis in se perpatrari finat. Inde etiam animi elationem *superbiam nobilem* ** adpellant, vt discrimen fiat eam inter & ambitionem nimiam, *superbiam* simpliciter dictam. Superbia autem intelligitur ambitio arrogantiae iuncta, qua petimus, vt alii ad nos relati se ipsos aut parui aut nihili adeo aestiment. Differt ab ea *vanitas* (Eitelkeit), quae aut nullius aut minimi pretii rebus superbit. *** Hinc vanitas exigui atque imbecillis animi nota. Ceu species dein superbiae notanda est

* Feder's Untersuchungen über den menschlichen Willen. 2. T. pag. 773.

** Superbiae nobis exemplum describit PLVTARCHVS in vita *fabii* Dictatoris.

*** Sic leue, sic paruum est, animum quod laudis auarum Subruit, aut reficit. — HOR. L. II. Ep. I. v. 179.

nimia *gloriae cupiditas* (Ruhinfucht), qua correpti nitimur, vt nemini ignoti ab omnibus laude efferramur, quae vt perennis sit, si adpetimus, habetur cupiditas *famae superstitis* („Non omnis moriar“) (die Begierde nach Nachruhm), haud femper reprehendenda, licet facultatis imaginandi *illusioni* plurima parte innixa. Discrimen denique inter laudis & gloriae acquirendae *audaciam* * (den Ehrfächtigen) & *adquisiti* honoris vel dignitatis cuiusdam innatae *renacens* (den Ehrgeitzigen) non negligendum censeo, propterea quod plura inde phoenomena explicantur.

Ambitionis, diuersissimo sese exerentis modo, geneleos rationes inuestigantes singularem earundem vnam in eo sitam detegimus, quod, quo gaudemus, honos iudiciumque aliorum fauens dominandi passionis ipsius quasi fulcrum habeatur, nostrisque differentibus consequendis finibus maxime respondeat. Contemptu enim aliorum perfecti sphaera agendi continuo amplianda & influxu in alios vehementer optato omni caremus. Sensio dein grata, quam ex perfectionis propriae cuiuslibet conscientia haurimus, admodum augetur perceptione, & alios eam agnoscentes admirari. Ratio vero, quare nonnunquam desideret homo, vt ex illis proprietatibus laude ac gloria maxima fruatur, quas minimo etiam perfectionis gradu actu possideat, inde proficiscitur, quod hoc in casu, quo laudes de iure petere haud

* Nil actum reputat, siquid superesset agendum.

valemus, iudicio aliorum ad nostrum confirmandum, illis proprietatibus reuera nos eminare, maxime indigemus.

Superbiae originem facile ex dictis colliges. Verum quemadmodum dominandi passio, ita superbia scopo suo excidit. Haec enim ceu passio iniusta grauiterque serenda omnium resistantiam in se commouet, quum eam frangentes petulanti gaudio admodum delectemur. Nec superbus, dum supra omnes elatum se opinatur, pessimis adulatorum & adsentatorum fallaciis non implicatur. Qui immo superbus abiecti atque seruilis animi caractere omni iure notatur. Is enim arrogantissimae persuasionis, quemuis alium ad ipsum relatum se parui facere debere, neutiquam foret, nisi se fortuna haud ultra fauente, citra omnes molestias humilitate spuria (Kriecherey) dignitati suae atque aliorum reuerentiae renuntiatorum nosceret. *

§. 124.

D. *Avaritia.*

Auaritia *vel* est: pecuniae auiditas infatiabilis, „*auri sacra fames*“; *vel* facultatum adquisitarum fordida tenacitas (Knickerrey — Kraußerey). Illa auide colligit, ut larga manu effundat; haec fordide retinet, ne fortunam aduersa ingruente egeat. ** Illa regitur imperita iuuentus,

* Conf. cl. FEDERI lib. cit. T. I. p. 229 & seq.

** Ut locuples moriatur, egenti viuere fato.

deliciis inhians; haec circumspecta senectus, quanta difficultate opes adquirantur, haud ignorans.

Vtraque igitur, quemadmodum ex nimio sui studio siue *solipsismo* (Selbstsucht) ceu fonte promanat, diuersam dein directionem licet quaelibet sequatur, ita tamen in pauperie rursus confluit. Pecuniae auiditas prodiga *haud expectata*, tenacitas vero *arbitraria* premitur inopia. Quaeque consequenter imprudentiae ac stultitiae nomine iure signatur.

Diuitiarum, utpote voluptatum mediorum, auiditas nonnunquam in tenacitatem hac ex ratione abit, quia opum parte determinatae voluptatis fruendae gratia acquisita, & intensiue & extensiue maiorem voluptatem, cuius obtinendae causa maior diuitiarum copia desideretur, continuo imaginamur: usque dum tempore fruendi praeterlapso ipsa facultatum possessione, qua tali, delectemur.